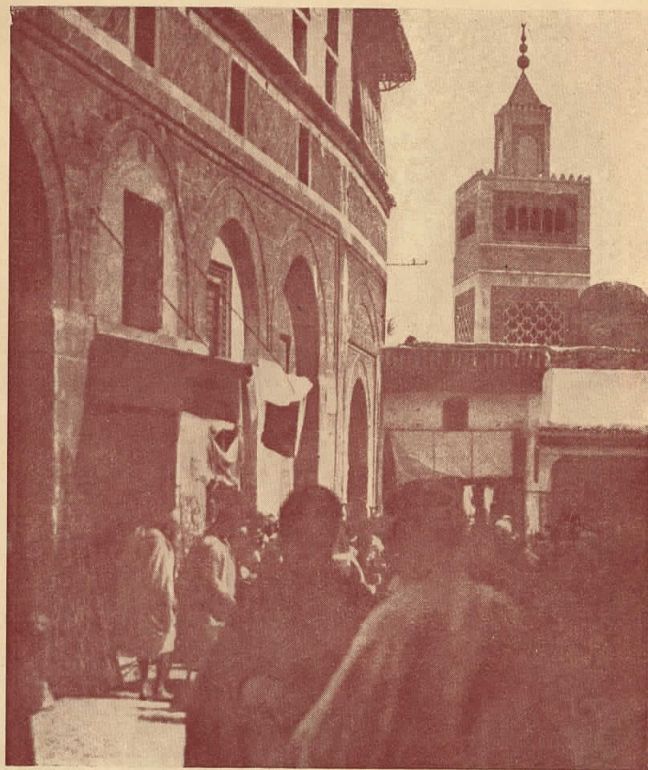

NAKLADA ST. KUGLI ZAGREB

Tunis / Minare džamije Sidi Ben Arus.

Tunis / Berberska ljepotica.

IVO KUGLI

EGZOTIČNO PUTOVANJE

PUTOPISI

S PEDESET I ČETIRI SLIKE

NEDOSTAJU 2 SLIKE

NAKLADA ST. KUGLI
ZAGREB MCMXXIII.

Slike su izrađene po snimcima autorovim.
Naslovni list narisao Vladimir Kirin.

Spremao sam se na taj put, putovao sam i vratio sam se, ali mi nikad nije bilo na umu, da išta o tom napišem.

Uživao sam, ali mi neposrednost tih užitaka i dojmova nije nikad bila pomućena trijeznom pomišlju kasnijeg iskorišćivanja.

Tek onda, kad je bezbroj uspjelih fotografskih snimaka u tamnoj sobi kraj crvena svijetla uskrisivao iz staklenih ploča, tad su se počela sve jače da bude u meni sjećanja.

Kružila su oko mene, kao što galebovi kruže oko broda na otvorenu moru, da ga časkom prate na njegovu putu, a da onda nestanu u daljini.

Od onog se dana više nisam mogao obraniti od njih.

Uvijek su se vraćali i govorili bi mi:

»Odletjet ćemo, nestat će nas, zaboravit ćeš nas!«

Htio sam da ih zadržim u sjećanju, da ih pozovem, neka još koji časak budu uz mene.

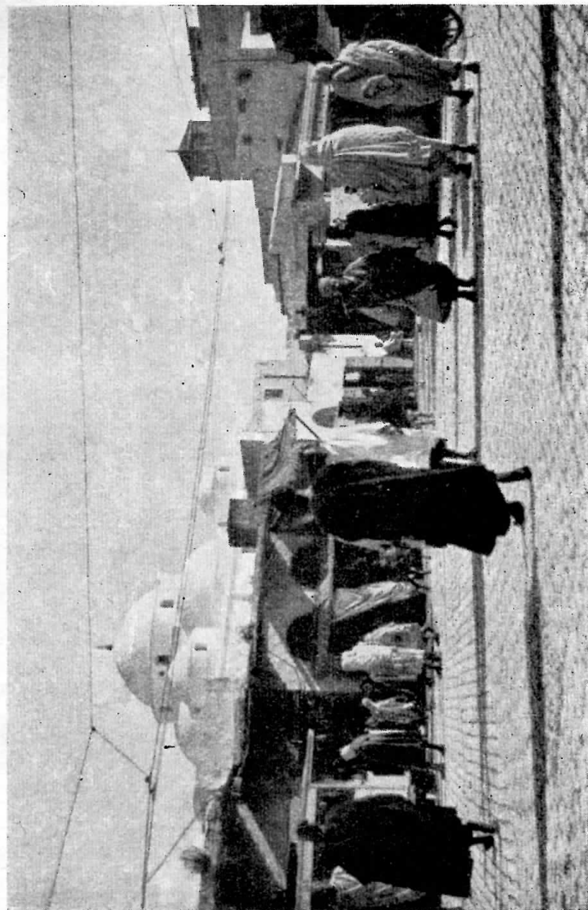
No sad su ti daleki glasnici, ti neumorni putnici prostranog mora smireni.

I ma da ne kruže više oko mene i više mi se ne vraćaju, to oni ipak ne mogu da posve odlete.

Privezani su zauvijek neprimjetnom sponom uz ovaj papir, uhvaćeni su, a njihova je pripovijest sadržana u tim stranicama.

Iz prvotnih kratkih opisa rodila se evo knjiga: slučajno, bez ozbiljne namjere za put u svijet — kao kaprica jedne u šali nabačene mogućnosti.

Pa kako sam se za svega vremena, dok je nastajala, često sjećao milog mi SUPUTNIKA, to je evo posvećujem njemu, na spomen tih u nepovrat minulih dana.

Tunis / Trg Bab Suika.

Tunis / Tiha ulica.

POD TOPLIJIM SUNCEM.

Tunis, koncem veljače 1922.

Draga prijateljice!

NE čudite se mome pismu, ni mjestu, odakle Vam dolazi. Nakon osam godina, provedenih što u ratnim, što u poratnim stegama, otkidoh se i opet u svijet, bez naročitog putnog programa, željan tek novih vidika i novih utisaka.

Ne čudite se, što sam iz Evrope, pozornice svjetskog rata, iz Evrope neuspjelih saveza, sporazuma, dogovora i vijeća, iz Evrope hladne kiše i hladnih računa -- udario ravno u Afriku. Na tom kontinentu, ma da je ispresijecan linijama raznih posjeda i interesnih sfera, mora da ima mjesta za odmor i zaborav, sunce i vedrinu, tu mora da je ono, što tražim daleko od dosadnih obaveza društva, daleko od posala i svih tih krupnih i sitnih briga, koje nam ubijaju život.

Da znate, kako sam se dugo i potajno u sebi veselio tome putu! Rado sam obavio sve beskrajne i komplicirane formalnosti, bez kojih danas ne možeš preći granicu. A onda, kad sam jednom bio u vlaku, onda sam se vozio bez prekida i bez odmora, mijenjao sam vlakove i brodove, dok četvrto jutro nisam ugledao zeleni rub afričke obale.

Put me je vodio najbajnijim krajem Evrope.

Neugodno iznenađen brzinom, kojom stižeš od Zagreba do talijanske granice, bolnim sam okom gledao tiha istarska mjestanca, kojima su kamene kućice kao izumrle. Tamni im prozorčići ne odaju nikakova života, upravo kao ni ugasli pogledi tih žilavih naših ljudi.

Je li to smrt? Je li to tišina groblja? Ne, to je ćutanje zemlje naših snova. Ta srca nisu pukla, ona kucaju tiho, ali jednako kao i naša.

Pula, ta tek na nekoliko sati naša ratna luka, umire. Ogromni arsenali pusti i ruševni pružaju svoja gvozdena gola rebra u vis kao kostur strvinski, a prazni dokovi tonu i propadaju.

U crkvi se neki talijanski *abate* u korizmenoj propovijedi žesti nad šačicom pobožnih starica, što one vole da daju lire za kazališta, kinematografe, kavane i druge profane zabave, nego dva *šolda* za knjižicu, koju im on prodaje za spasenje njihovih grješnih duša.

Hladna je bura malko ustalasala more, a ja sam uz mog prijatelja jedini putnik od Pule do Ankone.

Mnogobrojna brodska momčad, nezadovoljna lica zbog lošeg vremena, dosađivala se kao i mi. Osjećala se očito suvišnom na tom velikom brodu tek s dva putnika. Sigurno samo ogromna državna subvencija omogućuje tu liniju jedino zbog prestiža.

Konačno su se ipak kasno u noći ukazala svijetla Ankone. Već iz daleka titraju iz kuća, sagrađenih na strmom obronku na brijegu, nudeći gostoprimstvo umornim putnicima. Ali mi nervozno vadimo sat i računamo, hoćemo li stići brzi vlak za Rim.

Nebrojeni carinski kordoni na izlazu iz luke dosadiše već i našem kočijašu. Na zov posljednje straže odgovori udarcem biča po kljusetu, koje odjuri u galopu. Kako je ipak morao zaustaviti, zapodjene pravu, nepatvorenu talijansku konverzaciju sa stražom, dokazavši konačno bujicom najsočnijih izraza, — koje Vam ovdje, draga gospođice, ne mogu da ponovim — ispravnost svoga stanovišta.

Taj nas je *vetturin* trgao iz tmurna raspoloženja. Nakon ove upadice dao je kljusetu da kasa umornim pospanim korakom, no tek za kratak čas, jer iz pokrajne ulice jurnu pred nas druga kola u divljem trku. Razvi se utrka. Naš kočijaš tuče neumorno konja, koji je is-

pružio sva četiri kraka i gotovo ne dodiruje zemlju. Kola opasno odskakuju na neravnoj cesti, a mi se prestrašena lica hvatamo za sjedala i držimo grčevito prtljagu, da za koji čas zajedno s kočijašem dobacimo preko ramena s pobjedničkim prezirom pogled zaostalom takmacu. Okrenuvši se opet, ugledasmo pred nosom uslužno otvorenu ruku, koja je primila cijenu pobjede u obliku — jedne cigarete.

Drugog smo jutra bili u Rimu. Do odlaska vlaka za Napulj bila je stanka od nekoliko sati. Na kratkoj šetnji u bujici ljudi zablještuju nam poglede bogati izlozi, a rasijane ruševine carskoga Rima vabe na dulji boravak pod stražom gorostasne kupole sv. Petra. Ne, ne! Drugi put! Dok se vratimo! Sad — dalje! Ravno u Afriku!

Za ručak prvi *spaghetti!* Koja neprilika za stranca! Kako da spretno strpaš u usta njihovu beskonačnu duljinu? Valja vidjeti, kako to domaći gosti čine!

S obronaka divljih albanskih gora još jedan pogled na Rim. Veličajna kupola Michelangelova nadvisila je cio grad i ljeska se na podnevnom suncu. Veliki pod njom ispruženi grad zaodjeven je lakom, prozirnom maglicom.

Nekoliko sati vožnje slikovitom Campagnom. Stari, sredovječni gradići dižu se na pećinastim visovima, dok su mlado zelenilo ravnice posuli nježni, ružičasti cvjetovi badema, posa-

đenog u uzornim vinogradima. Loza je niska i penje se po trskama šaša, koji ovdje nadomještava skupe drvene kolce.

I kroz Napulj smo ovog puta tek nabrzo projurili, od kolodvora do luke, ne zadržavajući se nigdje i žureći se, da nam ne uteče brod.

Kad smo stigli na brod, htjeli smo da spremimo naše stvari u kabinu, ali smo na naš užas opazili, da je činovnik kod blagajne, razumjevši me valjda krivo, izdao mome drugu kartu za spavanje u kabini »*per signore*« (za gospođe)!

Zamislite naša začuđena lica, a zatim grohotni smijeh, u koji smo prasnuli, kad smo zamišljali scenu, da su moga druga zaista smjestili u »*cabina per signore!*« Mršave bi i gadne stare Engleskinje krieštale od užasa, kao da uplašeni miš leti po sobi, kad bi on izjutra rastvorio zavjese svoga kreveta, ustao i ukazao im se onako iznenada u klasičnoj haljini Parisovoj!... Zato je brzo izmijenio i uzeo kartu, kakova dolikuje njegovu spolu.

Naši su suputnici bili većinom domaći ljudi, ali je bilo prilično i stranaca, osobito mnogo Engleza, Skandinavaca i Francuza, sve posjednika zdravih valuta. U našoj je kabini bio i neki Holandez, koji nam je pričao, da je baštinio nekoliko stotina holandeskih forinti, koje ide da potroši u Tunis i u »*désert*«, kamo narednih dana Cookovo putničko društvo vodi

skupni izlet, pa će tamo valjda loviti i lavove. Mi smo se tome naivnome Tartarenu iz Amsterdama toliko smijali i zbijali toliko šala na račun »*déserta*« i lavova, te je trebala samo najmanja zgoda, da ponovno prasnemo u smijeh.

Dok mi je Holandez dosađivao sa svojom slabom engleštinom — na koju sam mu ja isto tako slabo odgovarao — i pričao mi ozbiljna lica o svojim budućim pustolovinama, pao je međutim moj prijatelj žrtvom jednom gospodinu, koji mu je stao pokazivati neke geografske karte i knjige i nešto mu s ushićenjem tumačio.

Riješio sam se Holandeza, prišao im bliže, i saznao, da je naš novi znanac Talijan iz Turina, član »*club-alpino Italiano*« i da se kani uspeti na Etnu, gdje mora da već sad pripravi sve potrebno za dolazak 500 talijanskih alpinista, koji će ljeti da se uspnu na nju.

S interesom smo slušali njegova razlaganja i kraj toga se uozbiljili, jer smo se nadali, da će nam reći nešto novo, a ne tek ono, što je i nama već bilo poznato iz knjiga.

Brod se bio krenuo iz luke i zaplovio napuljskim zaljevom put tirenskoga mora. Ostavljao je sve dalje za sobom mnogobrojna svijetla Napulja, Baje, Castellammara i Sorrenta, koja su u daljini pomalo iščezavala; nad Vezuvom se

je još dugo vidio odsjev žara u oblacima, koji su se pričinjali, kao da gore.

Kad smo poslije jednosatne vožnje prolazili mimo Capria, zvalo nas je zvono na večeru. Meni nasuprot sjedio je neki visoki, mršavi Englez, a njegova pratilica bila je lijepa, mlada Kitajkinja, koja mi je već prije zbog svojega egzotičnoga izgleda udarila u oči.

Mnogo sam je prikriveno gledao, valjda odviše, jer mi se onda noću usnilo, da je to ona kitajska princesa prastaroga roda, koju Claude Farrère u jednoj od novela »*Fumée d' opium*« opisuje, kako neznana od tuđinaca noću obilazi po svome carstvu i kako se po tisućljetnoj tradiciji podaje jedino istinskim ekstazama opija. Da, to sam o njoj sanjao, a drugog mi se jutra već pričinjala kao stara znanka. Još sam je jedamput poslije sreo u Napulju, kako je sjedeći u kavani nekoj prosjakinji sa svoga tanjura finim, tankim žutim prstima pružala kolača.

Drugog smo jutra bili već na dogled gorovite Sicilije.

Daleka nas je Etna blistajući se od snijega u jutarnjem suncu ponosno pozdravljala. Bili smo nakanili da se uspnemo na nju i u tu smo svrhu ponijeli čitavu alpinsku spremu. Gledali smo je i sve smo se u strahu pitali, hoće li nam i na povratku iz Tunisa vrijeme ostati tako sklono, kao što je bilo sad. Zimi je naime

jedino za potpuno lijepa vremena moguć uspon, jer je od prosinca do lipnja pokriva duboki snijeg.

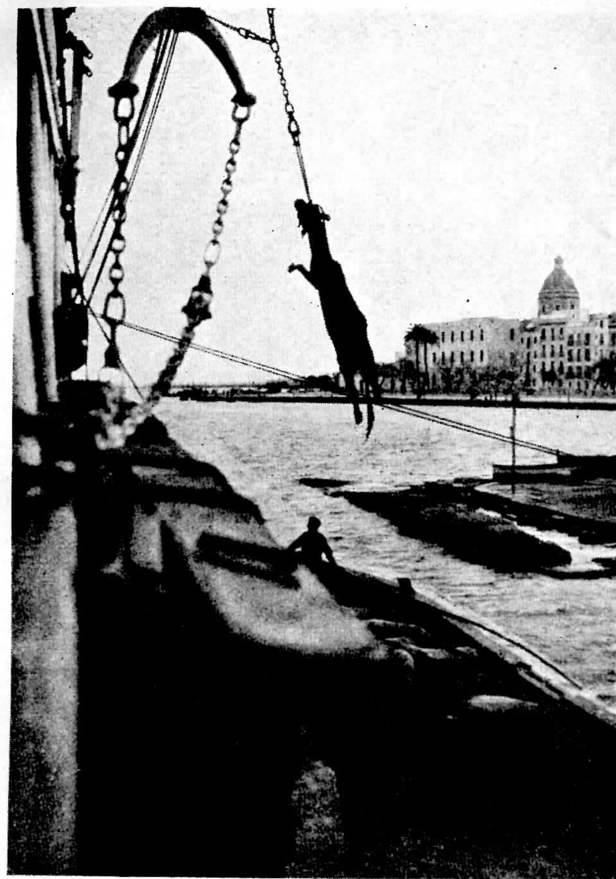
Na brodu se još sve bavilo jutarnjom toaletom. Mlazovi vode čistili su palubu, a iz kabina se polagano izvlačili oni sretnici, koji su prvi skočili iz kreveta i obukli se u uskom prostoru. Naslanjači su domala bili zapremljeni; svi su se ugodno grijali na toplom jutarnjem suncu. Slijeva su se viđali Egadski otoci, a zdesna je već na obzorju iščezavala daleka Ustika.

Približavali smo se brzo Siciliji. Čitava je daleka obala bila iskićena visokim, oštrim i strmim glavicama gora, kojima su vršci još svi bili pokriveni snijegom. Od tih gora nijedna ne nadmašuje 1500 metara, ali svima dominira svojom kolosalnošću tupa piramida 3300 metara visoke Etne; s vrha joj se dizao ravni, bijeli stup dima.

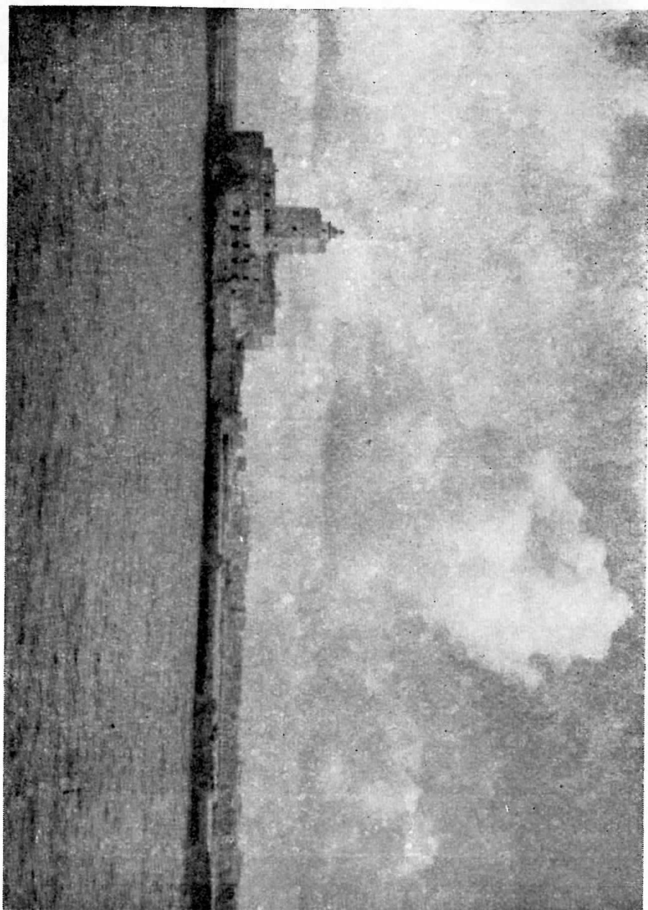
More je bilo glatko, sunce toplo, obzorje čisto i vedro. Pred nama je bezbroj ribarskih lađica s razapetim bijelim jedrima — kao jato galebova, koje se spustilo na more — oživljavalo monotonost beskonačne vodene plohe.

Ulazili smo u panormitanski zaljev, što ga zdesna čuva i daje čitavom tom kraju svoje obilježje gola, teška gromada *Monte Pellegrina*.

U luci Palermu očekivalo nas je radoznalo mnoštvo; poštanski automobili odmah počeli da tovare poštu, koju smo bili donijeli iz

Trapani / Brod krca.

Trapani / Ulaz u luku.

Italije, a nekoliko velikih teretnih kola s čudnim nekim sanducima, kovčezima i spremama čekala su, da budu pretovarena na naš brod.

Iza odmora od nekoliko sati eto već i priprava za dalji put. Spuštaju se užeta, kojima je brod privezan za kopno, sirena još nekoliko puta zatuli, čuju se zapovijedi, vijak počinje da se okreće i debela mlječno-bijela pjena pokriva uokolo površinu morsku. Na obali mašu ljudi na posljednji pozdrav i dovikuju najvažnije savjete, koje su zaboravili, a svakoga oči varaju, da se brod već odmakao od pristaništa, al on se — ne miče s mjesta. Vijak radi još jače, more se pjeni još bješnje, zapovijedi lete još glasnije, sirena opet očajno tuli, — ali brod se još uvijek ne miče. Posljednji putnici, koji bi inače zakasnili, sad presretni još brzo skaču preko ograde, a njihova prtljaga leti za njima.

Mornari spuštaju čamac, tovare debelo uže i veslaju s jednim krajem do velike bove u sredini luke i tamo ga pričvršćuju. Onda stroj na brodu počinje da nateže uže, napinje ga da sve škripi i puca, vijak radi u protivnom smjeru — ali sve uzalud: stojimo kao prikovani. Publika se na obali smije, dobacuje šale, očito je, da smo se nasukali. Šta sad? Već smo dosad izgubili pol sata; ta valjda ne ćemo morati čekati do sutra, dok plima ne digne brod? Dolaze dva remorkera, jedan nas zakači sprijeda, drugi straga i izmjenice pokušavaju, da nas

maknu. Onda obojica vuku poprečnim smjerom, ali brod se samo na krajevima njiše, a sredina ni da se makne. Sad stadoše da nas putnike ganjaju po palubi. Najprije sve na desnu stranu, onda sve na lijevu, a remorkeri vuku. Stare su Engleskinje vrlo nerado slušale te zapovijedi, ali morale su i one kao i svi ostali da trče sad amo, sad tamo. Međutim ni to nije pomagalo. Tada su poslali po lučkoga kapetana. Kad je taj doplovio na svojem motornom čamcu, preuzeo je vodstvo čitave akcije, da nas izbavi. Popeo se na zapovjednički most, uzeo u ruke veliko doglasalo, stao njime da nešto dovikuje remorkerima, časnicima našega broda, strojarima, koji su natezali užeta, letio amo tamo, i za pet minuta bili smo oslobođeni. Onda nas slavodobitno odmjerivši, sjedne na svoju lađu i ponosno s njom odjuri. Tako smo izgubili više od čitavoga sata, no bili smo i s tim zadovoljni, jer se je moglo svršiti još i gore.

Opet smo zaplovili morem.

Prekrasna se obalna panorama razvija pred našim očima. Slikoviti zaljevi, u kojima se bijele kuće i pristaništa, izmjenjuju se s oštrim predbrežjima s posađenim svjetionicima, ali kopno ostaje sveudilj oporo; gole kršovite hridine, u pozadini visoko gorje, daju kraju divlji, nepristupačni izraz.

Putnici su se u Palermu bili izmijenili. Pridošlo je nešto stranaca i nešto domaćih ljudi, koji su putovali do Trapanija, ali nismo više bili niti za pol tako brojni kao dosad.

Već kad smo se u Palermu ponovo ukrcali, a i poslije kod večere i za čitavog daljeg puta susretao nas je gospodin *primo cameriere* i ostalo osoblje mnogo prijaznije, nego za putovanja od Napulja ovamo. On nam je to tumačio tako zvanom »*dugom plovidbom*«, da smo sada »gosti« brodski, a ne kao dosada tek obični »putnici«. I zaista, prvi se je *cameriere* sad već i sam osobno starao za našu dobrobit, žureći se i nadgledajući sam sve, dok je dosad tek gransenjerski negdje sjedio u kutu u sali i ispisivao račune.

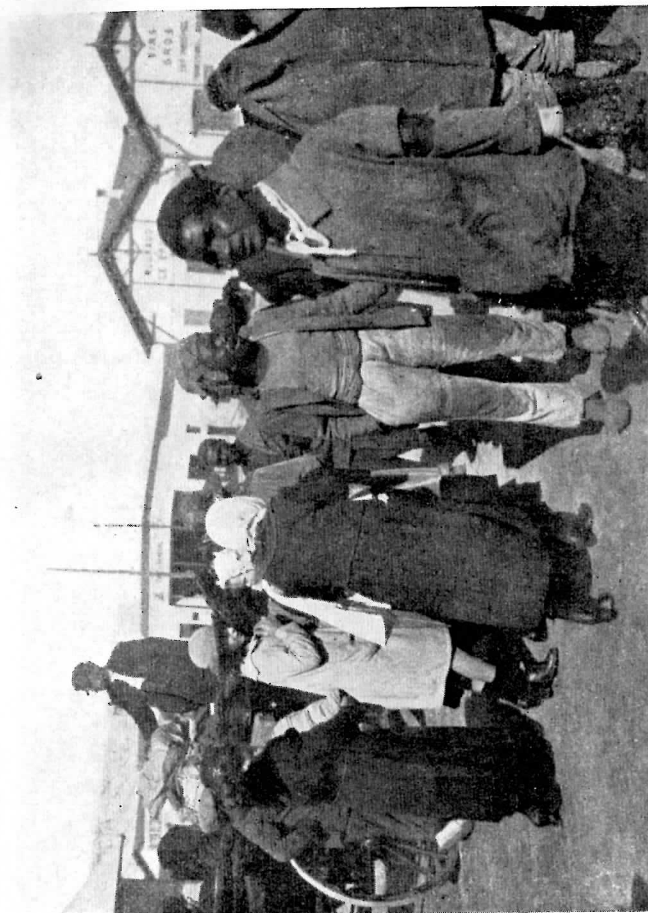
Počelo se mračiti, kad smo pristajali u *Trapaniju*. Grad je vrlo star, ima jake, sredovječne morske utvrde, znamenite u povijesti Sicilije, velike solane s bezbrojem vjetrenjača, a u pozadini se diže visoki *Eriks* s ruševinama još iz feničke dobe.

Brojni veliki brodovi tovare sol. Dizala neprestano buče i vuku bačve i prazne ih sipajući im sadržaj u ogromnu šupljinu pod palubom. Vagone soli, stotine, tisuće vagona fine bijele soli guta ždrijelo crnih, prljavih, gadno zadimljenih brodova.

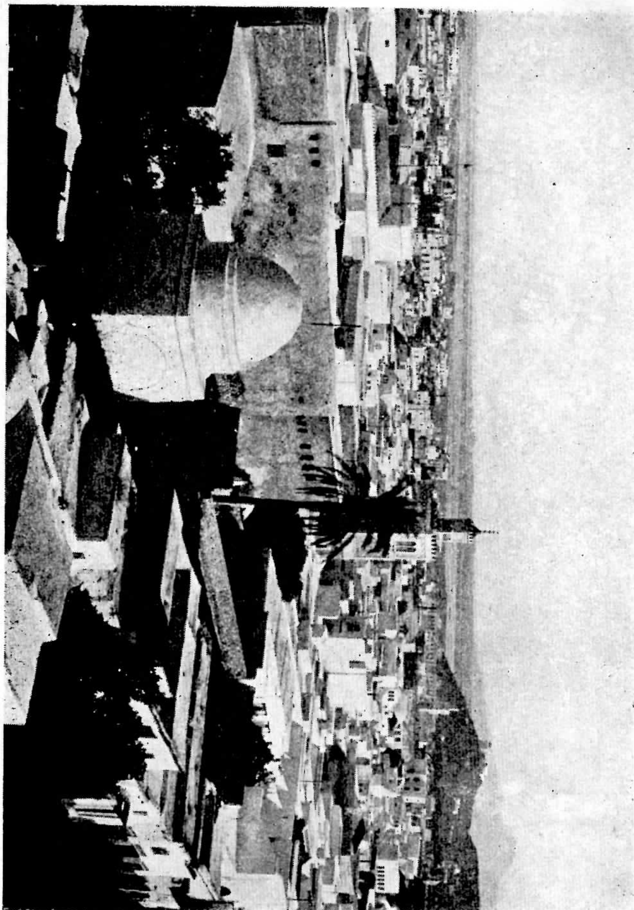
Luka je plitka, pa ne pristajemo uz obalu, nego se sve istovaruje na velike čamce. A

valjda je i kapetana strah, da mu se ne ponovi nezgoda od jutros. Istovarivanje nam traje nešto podugo, pa gledamo, koji je tome uzrok. Prepoznajemo neke od onih čudnih kovčega, što su nas u Palermu čekali. Sad su opet ovdje. Mornari ih s majmunskom vještinom vuku, turaju i spuštaju niz uske, visoke stube, što brodu s boka vode do čamca. Bojiš se, da ne bi što palo u more, kad vidiš, s kakovom se treskom i tutnjavom koja velika škrinja kotrlja nizbrdo. Istovarivanju nema kraja. A mornari sve to vuku i tovare s takovom suverenom sigurnošću i brzinom, da si sav u čudu. Kraj toga pjevuckaju, smiju se i požuruju u šali i sebe i svoje drugove.

Čujem, kako jedan dovikuje: »*Stasera Bohème e domani Cavalleria rusticana!*« (Večeras Bohème, a sutra Cavalleria rusticana). Dakle to je glumačka družba! Zato ti silni kovčezi, škrinje i čudne naprave; nije dakle ni čudo, da smo se kraj tolikog umjetničkog tereta nasukali u plitkoj luci Palermu! Sad smo tek prepoznali u tim vitkim i mladim gospođicama, koje su nas od Palerma dovle pratile i nosile u naručju male kudrave psiće te balansirale na previsokim, nesigurnim petama, poduprte tankim štapićima i pjevuckajući bojadisanim usnicama razne operne arije: same primadone, same *protagonistice* (kako bi one rekle) jedne talijanske putujuće kazališne dru-

Tunis / Na pristaništu.

Panorama Tunisa.

žine. — Još jedan zadnji »*addio*« i vruć pogled iz crno podmazanih očiju, a barke su nestajale u tami put obale.

Za večere smo, ostavljeni od tolikih krasnih gospođica, sjedjeli u polupraznom salonu. Naš je krug postajao manji, intimniji, brže smo se upoznavali s ostalim putnicima, jer smo svi imali jedan zajednički cilj — suprotnu obalu Sredozemnoga mora — *Tunis*.

S jednog sam kraja stola čuo, kako je naš znanac iz Amsterdama opet pričao nekoj novoj žrtvi, mladom Talijanu iz Rima svoju pripovijest o baštini, »*désertu*«, lavovima i Cooku.

U zoru sutrašnjega dana bilo nam je već na dogledu afričko kopno. Nekoliko sati zatim ulazili smo u široki zaljev tuniski, koji okružuju visoke gore oštrih silueta. To je dakle taj crni kontinent, novi jedan svijet, poznat tek po pričanju, iz knjiga, zadojenih ili operetnom površnošću ili uveličanom tragikom.

Malo mi je zadrhtalo srce, kad sam eto bio tako neposredno blizu svemu ovomu, što gotovo svaki od nas od djetinjstva žudi; nove nikad neviđene krajeve, druge ljude, drugog načina života od našeg, drugih osjećaja, drugih strasti, sve ću to da vidim za kratko na svoje oči.

Čim su se jasnije počela da razbiraju bijela kubeta, minaret i svjetionik visokog gradića *Sidi-Bu-Said*, bilo mi je, kao da se svaki čas

mora da rastvori koji zid, da mi otkrije tajnu svoje bjeline, svoje nijednim prozorom neprekinute plohe. Zamišljeno sam gledao u te kuće novih oblika, razasute po obalnim visovima, bez krovova, bez dimnjaka, oštrih bridova s terasama i balkonima zasjenjenim visokim palmama, a da nijesam niti primijetio, kako smo se bili već približili ulazu dugoga kanala, koji kroz plitko morsko jezero *El Bahira* vodi u tunisku luku.

»*Excuse me, is that Tunis*«? — Oprostite, da li je to Tunis? — zapita me neka stara Amerićanka naborana lica, koja se bila oboružala proti suncu plavim naočarima, jer tako svemoćni Cook zapovijeda svojim štićenicima. Bila je opazila, da s kartom u ruci motrim obalu i htjela je da i ona od toga nešto nauči.

»*No, it's not Tunis,*« — »Ne, to nije Tunis, — to je malo ljetovalište — ali tamo ona crkva na vrhu sazidana je na bivšoj akropoli kartaškoj«, odgovaram ja, pokazujući na zgrade uz morsku obalu, koje su provirivale iz zelenila, i na brežuljak, koji se podalje dizao. — »*Acropolis of Carthago, oh, wonderful, very interesting*« — Akropola kartaška, o, krasno, vrlo zanimljivo — a onda, kad je opazila, da nemam nakane, da joj dalje tumačim i da tu budem Cookov provodič, nadoda: »*Thank you very much*« — hvala Vam! — Udaljio sam se na drugu stranu

brodsku, sav obliven znojem od straha, da će me još čitav sat do luke oblijetati pitanjima.

A onda je u daljini malo po malo počeo rasti i protezati se i on — žuđeni naš cilj — zeleni Tunis.

Opisat ću Vam ga, kakova sam ga vidio s kubeta visokog *Belvedera,* obasjana večernjim suncem, dok su s juga dolazili tmasti kišni oblaci i dok su na dalekom horizontu sijevale nečujne munje.

Gledao sam na te mnogobrojne i raznolike minarete, na kupole mošeja, ravne krovove kuća i mala kubeta, na svježe zelenilo paominih glavica, što pogdjegdje izbijaju između kuća, na nepregledno mnoštvo ulica i uličica, nepravilnih, uglastih i uskih i na visoke gradske bedeme, koji sve to obuhvataju i čuvaju.

Van tih zidova prostire se prema moru nova, pravilna neinteresantna evropska četvrt; nju presijeca široki glavni bulvar, što vodi do luke.

Sve se to ljeska u čistoj bjelini na suncu; oštre tamne sjene izmjenjuju se s blistavim bijelim plohama, kojima ravni bridovi jasno i oštro odskaču od tamnoplavoga neba. A ovo je najveći čar Orijenta uopće: taj kontrast sjene i svijetla, suprostavljenja najžešćih boja, nagli, neposredni prelaz dana u noć, žege u studen, pustinje u oazu, skok iz ništavila u

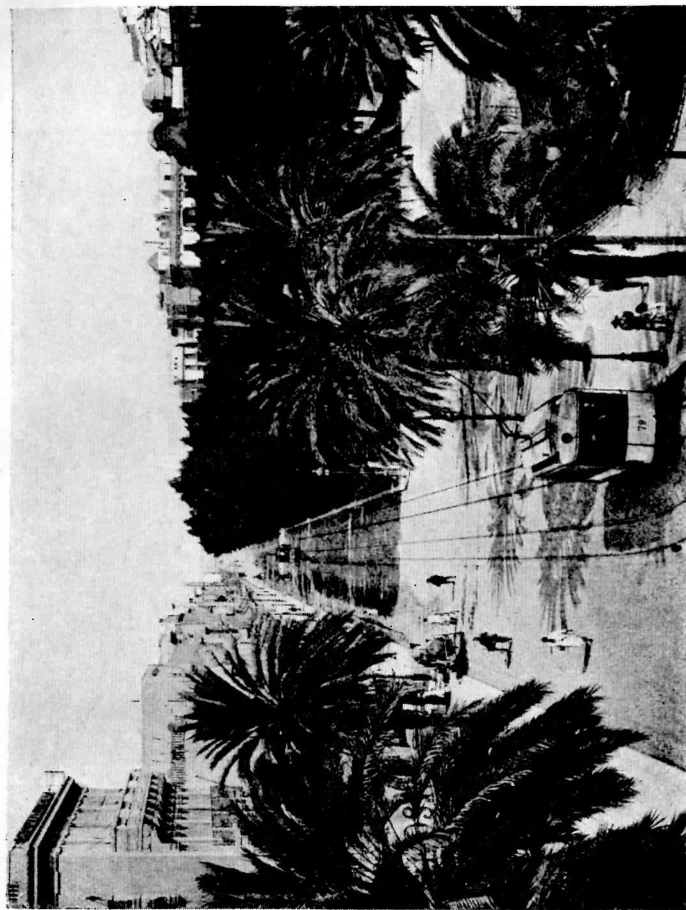
najbujniju fantaziju, iz fatalizma u najžešći fanatizam.

Uokolo grada sve se zeleni u bujnoj vegetaciji; obronci gora spustili su se s dviju suprotnih strana tik pred njegove zidove, a treća mu strana gleda prema *Bahira-jezeru,* koje siječe kanal, što vodi od luke do mora. Četvrta mu je strana na rubu ravnice, iz koje iskaču zgrade *Barda,* nekadanje Bejeve palače i lukovi starih kartaških akvedukata.

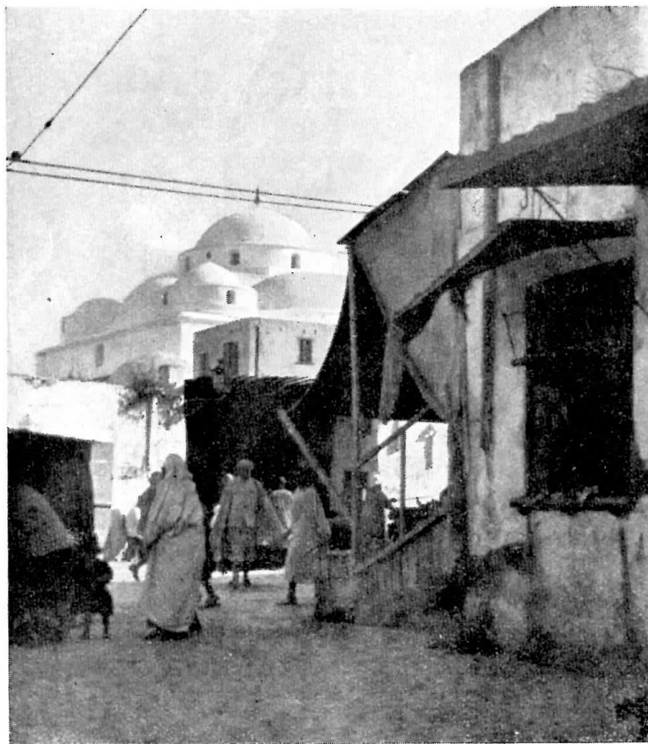
Lijevo od *Bahira-jezera* otvara nam se pogled na kartašku ravnicu, a neposredno pred obalom diže se lanac oblih humaka, koji su nekad nosili ponosne zidove »vladarice mora«. Na najvišem od njih, na mjestu nekadašnje akropole, danas se koči bijela katedrala. U njoj je pokopan Ljudevit IX, sveti, francuski; ona svojom modernom arhitekturom nikako ne pristaje u ovaj krajolik.

Zaljev tuniski, komu u krajnjem kutu leži luka, a pod gorskim obronkom grad, obrubljen je zdesna uskim i dugim poluotokom, kojemu je najsjeverniji šiljak poznati *Kap Bon;* ali od sviju visova uokolo najviše nam je oko privlačio dvoglavi *Zaguan,* kojega nigdje ne možeš previdjeti i svagdje se nameće, koji je za čitav Tunis tako karakterističan, kao Etna za Siciliju ili Vezuv za Napulj.

Tunis je s pravom najljepši i najbogatiji, najšarolikiji i najosebujniji od sviju gradova, što

Tunis / Avenija Jules Ferry.

Tunis / Džamija Sidi Mahrez.

leže razasuti na afričkoj obali od ušća Nila pa sve do Herkulovih stupova. Bit će, da je to zato, što je naslijedio najbližeg svog susjeda, slavnu staru *Kartagu,* kojoj se ruševine dižu njemu na dohvat, i što je s tom baštinom preuzeo i tradicije borbe za samostalnost i slobodu.

Od davnine susjedi, Tunis nastavan od prasjedilaca zemlje, Berbera, a Kartaga od feničkih kolonista, vezani ugovorima i potpomažući jedan drugoga, nije Tunis tako često bio predmet zavisti i bojazni susjednih država, kao što je to bila Kartaga, brzo procvali najmoćniji trgovački grad Sredozemnog mora, opasan čak i pohlepnom, svemoćnom Rimu.

Sve je to danas staloženo, smireno, nestalo je razlika, a svi nam se ti afrički narodi pričinjaju na prvi površni pogled vrlo neinteresantni i kao da su oduvijek živjeli istim primitivnim životom i u istim prilikama. Ali treba da se malko zadubeš u prošlost i sav si iznenađen, kakovim je velikim promjenama bio podvržen razvitak tih krajeva.

Čovjek ne bi gotovo vjerovao, da su ovi isti danas fanatični muslimanski Berberi, koji su već prije tisuću godina u nedalekom Kairuanu stvorili drugu Meku, bili još tri stotine godina prije toga najžešći protivnici Islama i vodili

krvave bojeve s Arapima, koji su pobjedonosno prodirali.

Vandali su odavle, osvojivši prije Španiju i čitavu afričku obalu, organizirali svoje ratove protiv Sicilije i Rima i htjeli da se nanovo uskrise zapadno rimsko carstvo.

Koliko li je križara izgubilo glave pod zidovima tuniskim, opsjedajući ga uzalud! I Normanima se othrvao i Španjolce je protjerao, a još u najmlađe dane bili su Tunišani strah i trepet trgovačkih brodova, koje su nemilo pljačkali, a kao gusari krstarili su po čitavom Sredozemnom moru. — Već preko četiristo godina turski pašaluk s *Bejem* kao gotovo suverenim vladarom na čelu, dospio je Tunis tek osamdesetih godina pod francusku vlast, koja u formi protektorata, pametno poštujući i ne dirajući narodne običaje i život, ovamo presađuje tečevine modernoga zapada, prepuštajući dakako pri tom alkoholu njegovu zadaću.

Sa svojih 350.000 žitelja, od kojih je 60.000 Talijana, a tek 20.000 Francuza, treći je grad iza Kaira i Aleksandrije na afričkom kontinentu. Evropska je četvrt sasvim moderno građena: široki bulvari, šetališta, palače, javne zgrade, banke, kavane, električni tramvaji i automobili, rotacijoni strojevi štamparijski u rasvijetljenim uličnim izlozima čine, te sasvim zaboravljaš, da si u Orijentu. A treba samo da prekoračiš gradska vrata i bedeme, kojima je

opasan stari grad i eto te u najšarolikijem, bučnom i živahnom okolišu.

Vidim, draga gospođice, da Vam se lice razvedrilo, što sam prestao da Vam dosađujem s historijom i geografijom tuniskom — o kojoj u ostalom možete u stručnim knjigama mnogo više da nađete — i već ste se poveselili, da ću Vam sad pripovijedati nešto sasvim pravo nepatvoreno orijentalno — ali prevarili ste se! Pa molim Vas, ovdje se govori hrvatski, to jest srpski! Prvi nas je naime čovjek, koga smo ovdje susretali, *naški* oslovio. Nije li to još začudnije, nego da sam Vam pričao o kakovim tajnim kućama s bijelim robljem ili o bazarima, punima neviđenih stvari?

Ali, čujte, kako je to bilo! Nismo se niti pravo bili uputili uskim i krivudastim živahnim ulicama staroga grada, kad nas zaustavi jedan napolak evropski odjeven čovjek, pokazujući nam čitavu zbirku različnih posjetnica. Bizarnošću načina začuđeni, stali smo i čekali, šta će to da bude. U prvi smo mah mislili, da nam hoće da preporuči koje opskurno zabavište ili što slično, ali tek što je uhvatio par riječi, koje sam s prijateljem bio izmijenio, kad li će on: »O, zdravo, braćo Srbi! Molim, ovdje je moj dućan; samo malo da razgovorimo!«

Mi smo stali zinuvši od čuda, jer prije bi se bili nadali svemu drugome, nego ovome. Ovdje u crnoj Africi, pa da te netko oslovi naški!

Odvede nas u mali dućančić, u kome je divno mirisalo. Ponudi nas, da sjednemo. Pljesne u dlan i pošalje mališa, koji se za čas vrati s tri crne kafe. Stanemo piti. Gazda mi pruži cigaretu. Ali prije nego mi je pripali, izvadi iz njedara malu bočicu i čepom mi je njezinim tek malko namoči. Bilo mi je, kao da pušim parfem. Kad smo se upitali za vrijedno zdravlje, i doznali, da nema uzroka, da se jedan drugome žalimo, stao je da se propitkuje za zdravlje naših žena i rođakinja. Poučen, da smo još momci, počeo je tim više hvaliti žensku ljepotu, »ali žena, veli, bez mirisa jest kao lijepi cvijet, koji ne miriše; zato treba da svaka žena ugodnim mirisom privlači muškarca, a to će jedino postići, ako se služi — mojim *parfemima*. Evo, pogledajte na ove police, u ove pretince; sve su to najskupocjeniji miomirisi Orijenta. Nisu skupi, eto ova vas bočica stoji samo pet franaka, malenkost, a možete iz nje načiniti litru parfema. Kupite, ne ćete nikad požaliti.« Dugo nam je naš novi znanac još hvalio svoju robu, dok nismo nešto kupili i otišli. — U razgovoru smo saznali, da je Grk i da je naučio srpski od vojnika, koji su za vrijeme rata bili ovdje na oporavku.

Nastavljamo udarenim pravcem i šećemo uskim, potpuno presvođenim ulicama *Suka*, koje bi bile tamne, da nema mjestimice u stro-

pu probušenih otvora, kroz koje jedino dopire sunce i zrak. Nitko ovdje ne stanuje, tu su tek dućani i radionice obrtničke; danju je živo kao u košnici, dok je noću sve pusto i prazno. Posvuda vlada ugodna polutama. Oko se odmara od bljeska sunca, koje vani već žeže i pali, — premda je tek konac veljače — dok je ovdje duboka hladovina.

Svaki zanat ima ovdje svoju ulicu; tu se u dućanima odmah i izrađuje i prodaje dogotovljena roba; najljepše su ulice bakrenoga posuđa, ćilimova, zlatom izvezenih odijela, starog oružja i namještaja.

Gdje se ulice ukrštavaju, zauzela je koja kavana malo veći dio svodišta; niske klupe i sofe, jastuci, ćilimovi, po kojima sjede i puše Arapi, nutkaju i tebe na odmor i dokolicu. Te su kavane tihi intimni zakutak u buci i vrevi, što se razliježe oko njih. Na velikim bakrenim pladnjevima stoje šalice, ibrici, a u malenoj peći žari se drveni ugalj, na kome vri kava. Božanski joj se miris, izmiješan s dimom slatkog duhana, prostire zrakom, a ti ga hvataš požudno otvorenim nosnicama. A kava je dobra, tako je dobra i tako je slatko srčeš, te ne vidiš, da dečko, koji ti je toči, nije baš najčišći; naprotiv ti ga zoveš, nek toči još, jer napokon, šta te to smeta?

Ustajemo i šećemo dalje. Najednoć opazimo

u vrevi ljudskoj onu mršavu sovu naočarku s broda, kako se bila ravno uputila k nama. Opazivši, da smo je i mi primijetili, razvedri joj se snuždeno lice i ona će, pristupivši nam : »*I am very glad to find you here*« — vrlo sam sretna, da Vas ovdje nalazim — izgubila sam se u ovim uličicama kao u labirintu i ne mogu da nađem put natrag. Sve se više gubim, već me je strah, kako će se to svršiti. Sad sam spasena, Vi ćete biti tako dobri i odvesti me natrag, zar ne?«

To nam je baš još trebalo — pomislim ogorčeno, da se ovdje navlačimo s ovakovim stvorenjem, koje ima stopala duga kao čamce, a šiljaste joj kosti svuda vire kroz odijelo.

Uto mi sinula sretna misao. Ispričam se, da moramo na drugu stranu u gradu te ne možemo da je osobno otpratimo, pa zaustavim jednoga maloga, koji je prolazio s osedlanim magarcem. Reknem malomu: »*Porte de France*« pokazujući na strašilo, koje smo međutim natovarili na magare, a on me odmah shvati, da treba da je tamo istovari.

A obrativši se k njoj: »*Don't go alone any more*« — ne idite nikad više sami! Niste li vidjeli, kakova Vam se nesreća mogla dogoditi? Ta čemu Vam je Bog dao Vašeg Cooka?«

Malo ima ovdje stranaca. A to je upravo ono, što odmah ugodno osjećaš, da se nitko za tebe

ne brine, da iščezavaš u mnoštvu; obuzima te odmah neko čuvstvo slobode i prijaznosti, jer opažaš, da si u gradu, u kojem ljudi prorokove vjere žive po načelu: poštuj i ne vrijeđaj moje običaje i moja uvjerenja, a uostalom radi, što te je volja — mene se ne tiče.

Vrijeme je molitvi. Na široka vrata, što vode u dvorište džamijsko, ulaze brojni vjernici. Peru se na bunaru, gdje se iz mnogih cijevi izlijeva voda u plitki bazen i ostavljaju obuću na stepenicama, što se dižu do ulaza. Sve vrvi od ljudi. I ubogi prosjak i bogati trgovac žuri se, da se nađu jedan kraj drugoga na ćilimima pod ogromnim svodištem. Zajedno se bacaju čelom o tle, zajedno kleče, ustaju, ponavljaju iste riječi. Ne riječi, što moljakaju milost, što obećavaju, što trguju s Bogom. Njihova srca nisu rastrgana dvojbama, nisu okružena svijetom zabrana i bojazni od grijeha. Ne žive u jeftinoj i podloj nadi u naplatu dobročinstva.

Jedan kao drugi, bez razlike plemena i krvi, crnac tupog izraza i Berberin blistavih očiju, govore izravno — bez ičijeg posredovanja sa svojim Bogom. Sve su opreke izbrisane, sve Islam izjednačuje. Najčišća pojava pravog bratimstva i demokratije. Ova je religija bistra, oštra i stroga, stvorena za zbiljski zemaljski život i njegove praktične potrebe. Nije spekulativna, ne pozna sumnju. Ni bojazan, ni neodluč-

nost. Ona je odlučna afirmacija sveg zemaljskog življenja, ona odgaja i traži najplemenitije vrline: ponos, srčanost i samopouzdanje. Pouzdanje u sebe i u svog Boga. Fatalizam i predestinacija izraz je njezine jakosti, ne slaboće. Zato ona svakoga osvaja, diže iz duševnog indiferntizma i pretvara ga u fanatičnog pristašu i borca. U tome leži njezina moć: sve daje, a ništa ne uzima.

Muhamedanac je gentleman, tolerantan, ozbiljan.

On ne vodi o tebi nikakova računa. On te ne gleda, ne nagovara, ne smeta. Ne znam, ima li igdje *diskretnijih* ljudi. Kao da u njihovoj neinteresiranosti i apatičnosti leži neka daleka, daleka suverenost nad svim tim strancima, svim tim kulturnim tečevinama, koje na svakom koraku susreću, kojima se i sami služe, a u isto ih vrijeme preziru.

Većina plemena sjeverne Afrike — Berberi, Arapi i Mauri — i premnoga plemena u Sahari imaju ovdje svoje stjecište. Šaroliko se mnoštvo, odjeveno u raznobojnim burnusima, haicima i odijelima različitih oblika i krojeva, s fesovima ili turbanima, u papučama ili bosi, u sandalama ili cipelama, gura ulicama Suka. Kroz tu se gužvu još protiskuju mala kolica s upregnutim mazgama, a magarci natovareni robom stvaraju još veću stisku.

Sve su te strane narodnosti s bezbrojem raz-

Tunis / Iz Suka.

Tunis / Na pragu pustinje.

ličitih tipova naslada oku promatračevu; fizionomije se od crnačke polirano ebanove puti uspinju u svim nijansama postepeno do stroge, gotovo klasične plemenitosti profila i evropskog bljedila. Ti ljudi ili šeću dokoni, ili gledaju izloženu robu, pitaju cijenu, trguju, idu dalje.

Ali ipak ima nešto, čega ti ovdje nedostaje kraj sve vreve i buke, kraj sve raznolikosti, sveg šarenila — nešto, što si privikao da ti se nameće oku gdjegod bio, bez čega kod nas baš ničega nema, jer bez toga ne može da bude, a to je žena! Ovdje je baš sasvim obrnuto: jest, gotovo nigdje ne vidiš žena. Vrlo rijetko koja prolazi, a i onda je nitko ne gleda, jer sve su jednake, sve nose iste haljine, istim crnim neprozirnim velom zastrto je lice; tek po eleganciji cipela, tankoći gležanja, sjaju čarapa možeš da iskonstruiraš neku imaginarnu sliku krasotice ili strašila — tko bi znao — koja kraj tebe prolazi.

Tu dakle, draga gospođice, nema baš nimalo prilike za slatku koketeriju; ovdje nije teren za galantne pustolovine. Znam, da mi se radi toga zlorado smješkate, ali tek za kratko, kad budete čuli, da ipak *sve* ovdašnje žene ne nose pokrito lice. Nekoja plemena, premda muslimanska, ipak dopuštaju ženama većih sloboda, a i Jevrejke, koje kadikad svojim krasnim pojavama pobuđuju prijeko u evrop-

skoj četvrti uzrujanost u prolaznika — daju nam ipak prilike, da se oko bar negdje oduži za one tajne zastrte velima.

Netko eno nosi komad tkanine pod pazuhom, nuđa i pokazuje ga svakome prolazniku vičući glasno. Tebi ne prilazi, jer zna, da toga ne kupuješ. Potpuno te ignorira, on, jadni staretinar. Ali ti vidiš i osjećaš, da to nije nikakovo neprijateljsko čuvstvo, koje on i svi ostali prema tebi goje, da nije ni mržnja ni zavist, a niti strah ili servilnost pred Evropejcem, ne, naprotiv, to je ona potpuna indiferentnost, protiv koje si sasvim nemoćan, jer te odmah osvaja i podređuje.

A zaustaviš li koga, moleći ga za kakovu uslugu, odgovara ti najpripravnije, čak te prati, tumači ti i uslužan je, ali sve s nekim ozbiljnim dostojanstvom, koje je jednako prirođeno i siromaku i bogatašu.

Od davnine je to kulturna i bogata zemlja. Stara kultura fenička, a poslije rimska netragom je propala ostavivši tek ruševine kao dokaz nekadanjeg sjaja. Ali zato ipak plodna polja, nepregledne šume i lijepo stočarstvo daju žiteljstvu na pretek svega, što mu je potrebno za život. U najnovije se doba iskorišćuju ogromni fosfatni rudnici, iz kojih se godišnje izvozi na milijune tona umjetnog gnojiva. Zato je Francuska, primivši Tunis tek pod svoj

protektorat, od njega zadobila mnogo veću korist, nego li od svojih pravih kolonija: Algira i Maroka. Ali mora se priznati, francuska je uprava uzorna; tako je uzorna, da ti se nigdje ne nameće, da je posve neprimjetiva, nevidljiva, kao da je uopće nema. Ne susrećeš ni vojnika ni oficira ni stražara Evropejca, sve je u rukama domaćih ljudi, a ipak je Francuska organizirala i stvorila sve ovo, što je ovdje novo. Ali to je novo posve odijelila od staroga, domaćega; poštuje i ne dira nigdje tradicije, ne ruši i ne prezidava, ne modernizira i ne uništava. S vrlo, vrlo mnogo pravoga ukusa, takta i osjećaja provodi Francuska u Tunisu kolonizaciju, koja je valjda jedina na svijetu, i čini to tako, kao da ona obdaruje tim jedan narod, koji to samo zbog tehničkih neprilika nije mogao sam da svladava. A sad, kad je sve to stvoreno, čini ti se, da taj narod, ustaljen u svojoj stoljetnoj kulturi, svu tu modernu civilizaciju i ne treba, da je njegovoj naravi posve suvišna, čak i protivna.

Rijetko će biti mjesto, gdje tako živo kao ovdje osjećaš taj kontrast izmedju najstarijega i komplicirano modernoga, a ipak u najdubljoj svojoj duši razabiraš, kako jedno tek u dopuni s drugim daje životu onaj smisao, za koji je jedino vrijedno da se živi.

Večer je. Sjedimo za stolom u bašti paom-

skoj. Na svojim glatkim i poput stupova pravilnim stablima njišu se daleko gore široke lepeze gustih im krošanja i zastiru sjajno zvjezdano nebo. Raskošna svjetlost žarulja obasjava stolove pune gostiju; konobari se žure, a pritajeni zvukovi neke daleke glazbe ugodno se doimlju uha.

Najednoć mi se čini, kao da čujem poznat ritam, poznatu melodiju, prisluškujem, pazim, a sad jasno razabiram, ta to je jedno naše kolo, *slavonsko* kolo, što se tamo svira. I instrumenti mora da su tamburice ili nešto slično, jer zvuče tako poznato. Gledamo se u čudu. Ta valjda to ne će biti hrvatska »Damenkapella«, kakovih smo prije rata često sretali u Beču, Češkoj i po Njemačkoj? Kakova li iznenađenja, da ovdje naiđemo na kakovu »Zagorsku ružu«!

Naša se radoznalost primirila, kad je malo kasnije pristupio s tanjurom u ruci i sabirajući novac muškarac odjeven na rusku.

»*Zdravstvujtje, otkuda vy prijehali?*« — upita ga moj prijatelj, a on sav u čudu, misleći isprvice, da je našao nove zemljake, sjedne k nama za stol. Pričao nam je o bijedi njihova života, a i mi smo mu za uzvrat ocrtali prilike njegovih zemljaka kod nas. Rastali smo se od njega, a u duši nam je ostao čudni neki osjećaj, koji nije pristajao ni ovim paomama ni ovom zvjezdanom nebu, a ni zvuku slavenskog kola. — Tako smo evo, draga gospođice, i ovdje našli Vaših zemljaka.

U našem hotelu u »*Rue d'Italie*«« čak i sobarica razumije naš razgovor. Bila je bolničarka kod srpskih ranjenika u bliskoj Bizerti.

U neposrednoj smo blizini, tek preko ugla od *Rue de Serbie,* kojom smo se i dovezli došavši iz luke. Gledali smo nešto u čudu te ulične natpise, ali smo se domala umirili, kad smo vidjeli na planu, da se je prije zvala — *Rue d' Autriche.*

Na terasi kavane »*du Casino*«. Sve dupkom puno dobre publike, evropske i domaće. Svi se ugodno osjećaju na toplom proljetnom suncu. Bližnji stol zaprema neko društvo pomno odjevene mlađe gospode. Evropska odijela s crvenim fesom. Ne znam, zašto nas zanimaju. Razlikuju se u nečemu od ostale publike. Nekako iskaču. Pitam konobara, koji li su ovi? »Mladoturci«, veli. »Propagatori mladoturskog pokreta, panislamite.« — Kasnije sam ih često i po ulicama viđao, uvijek mirne, nekako ekskluzivno nepristupačne. Tu je dakle bilo naličje sjajne, besprikorne francuske uprave. I ovdje pod glatkom, naoko mirnom površinom, nezadovoljstvo, težnja za samostalnošću. Daleke veze, fine niti vezuju te ljude s čitavim svijetom potlačenoga Islama, od Indije, preko

Mezopotamije i Egipta, sve do krajnjih granica afričkih.

Bude se iz mrtvila, iz fatalističke agonije, ali dok se svi probude, da započnu novi, dostojniji život, još će mnogo vremena proteći. Daleka neka zemlja na Istoku ima na svom stijegu znak sunca što će da grane; Islam na svojem ima zvijezdu i polumjesec.

Sunce je već svanulo, ali kada će mu mjesec odrazivati sjaj? — Jedna kultura iscrpljena se završuje, dok se druga mlada počinje.

Kad sam već počeo, draga gospođice, sve redom da Vam pričam, što nam se je putem dešavalo, odat ću Vam jednu malu *tajnu*, nad kojom zato, što je pikantna, ne smijete da se u krivom shvaćanju moralnosti odviše zgrozite.

Opet smo jedne druge večeri -- bilo ih je naime više — za izvrsnih jela u *Tunisia Palace-Hotelu*, u društvu naših znanaca s broda: Tartarena iz Amsterdama i mladog Talijana, poveli razgovor o ženskim nošnjama, o običajima u haremu i o ženama i njihovim čarima. Izjadali smo se Holandezu, što ovdje nije lako naći zgode, da se čovjek malko pobliže pozabavi sa svim tim interesantnim detaljima — naravno samo u »naučne svrhe«. Jer ono, što smo dosad vidjeli na tom polju znanosti, nije moglo da umiri našu istraživačku radoznalost, a orfeji i kabareti ubrajali su u svoj stalni inventar

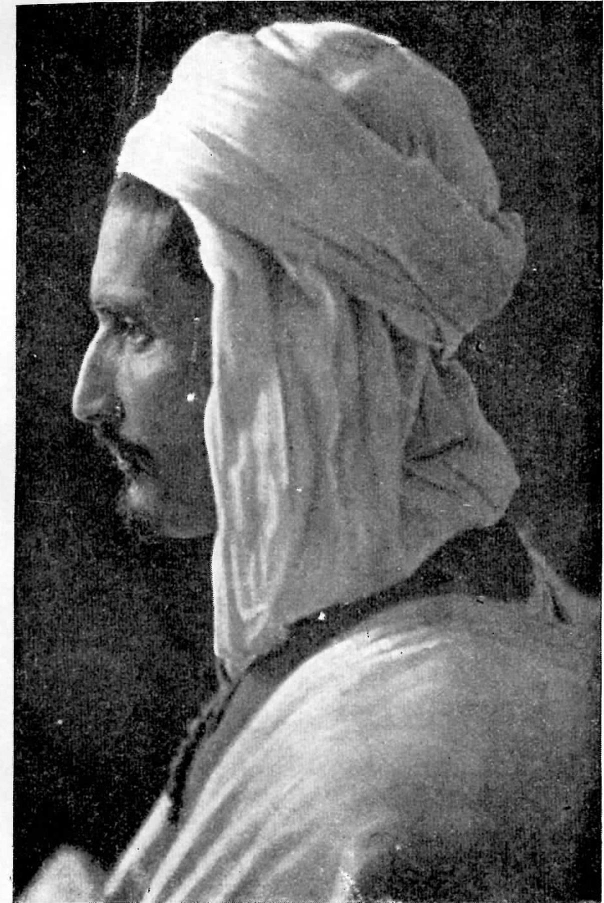
tek penzionirane čare ocvalih Parižanki. Ove su, slaveći sve manje triumfe, bile već obredale mnoge gradove po Francuskoj i obližnjim zemljama s francuskim importom, i sada su bile prispjele preko Maroka i Algira do posljednje etape — u Tunis — prije konačnog svršetka svoje karijere — u francuskoj Indokini. Kako će se poveseliti mali Anamiti, kojih se tako dobro iz vremena francuske posjete sjećam iz Zagreba, dok im stigne ta friška pošiljka iz Tunisa! *C' est pour gloire et le prestige de notre patrie, de la grande nation, parbleu!*

U tim nas tužnim razmatranjima nad očitim nedostatnim smislom za organizaciju tako važnih kulturnih institucija, naivni i dobroćudni Holandez — koji se je uvijek držao, kao da ne zna tri nabrojiti — najvećma iznenadi priznanjem, da je nešto otkrio, čim ćemo sigurno biti zadovoljni. Odao nam je, da je našao neki klub, gdje se u najintimnijem krugu priređuju male zabavice u stilu Tisuć i jedne noći, s plesačicama, sviračima, crnim robovima i jakim parfemima, a sve u diskretnoj rasvjeti.

Na naš upit, kakovim je slučajem otkrio taj lokal, priznao nam je, da doduše nije niti u Baedekeru označen zvjezdicom a nije ni u Cookovu programu za tuniske putnike. Ne zna, kaže, hoće li uopće nastaviti svoje putovanje u nutrinu po zemlji, u pustinju i u lov na

lavove, jer mu se ovdje vrlo sviđa, a tamo, kaže, sumnja, hoće li biti takovih atrakcija za finije živce. Društvo za promet stranaca, koje je vrlo revno na djelu, da pomoću mnogobrojnih agenata putnike što bolje upozna s narodnim običajima u zemlji, poslalo mu je, kaže, u hotel diskretni poziv na mali plesni vjenčić s čajem i s glazbom.

On je, ne sluteći u svojoj naivnosti ništa zlo, mirna srca otišao, pokazao pozivnicu i bio pušten u ukusno uređene prostorije, gdje se je bilo skupilo malo društvo. Nakon glazbe i narodnih napjeva nastupile su plesačice, a on je već malo po malo po razgovoru drugih počeo da razbira, da to sve baš nije tako strašno distingvirano, kao što mu se pričinjalo na prvi pogled. Poslije plesa, koji je sastojao iz ritmičkih kretnja tijela i zmijolikog privijanja struka i trbuha, gosti su se dali potanje upućivati u narav pojedinih kretnja i vrlo su se začudili njihovim uzorima crpljenim iz čiste prirode. Te su mu kretnje postale sad vrlo razumljive i tolikom su sugestivnom snagom djelovale na njega, te se nije mogao uzdržati, da ih ne pokuša i sâm imitirati. Pošto mu je taj pokus uspio na zadovoljstvo, oprostio se od društva, koje se je osokoljeno njegovim energičnim nastupom i dokazanom lakom shvatljivošću, bilo

Tunis / Arapin.

Tunis / Katedrala.

po malo razišlo u pojedine manje dvorane za pokuse.

Našoj moralnoj čistoći nije trebalo bolje prilike, da se u dubini duše zgrozimo nad takovom pokvarenošću i razvratom. Zaključili smo, da se smjesta, ne gubeći časa, u punom broju uputimo u tu špilju nemorala, u tu kaljužu blata i opasnosti, i da u pravednom gnjevu rastjeramo to skrovište nečastivoga. Trebalo je da te mlade stvorove privedemo natrag na pravi put i da ih stavimo pod okrilje i zaštitu društva za čuvanje narodnog zdravlja i djevičanstva. Smjesta smo odjurili, uzevši čvrste batine prema urođeničkoj četvrti, sokoleći se usput nabrajanjem bokserskih udaraca, koje ćemo porazdijeliti među eventualno nepokorne.

Tražili smo i vrzli se po krivudastim, mnogobrojnim ulicama, ali do našeg cilja nikako nismo mogli doprijeti. Naš je Holandez očito bio zabludio i nije više znao, gdje smo. Neki Arapin u bijelu burnusu, koji je neko vrijeme išao za nama i opazio, da nešto tražimo, pristupi i ponudi nam se više znakovima i mimikom, nego riječima — od kojih su samo bile razumljive »*Messieurs*« i »*moj guide*« (»gospodo« i »ja provodić«) — da će nas otpratiti natrag u evropsku četvrt. Nismo baš imali velikog pouzdanja u njegove dobre namjere, ali drugo nam nije preostalo, jer su ulice bile gotovo izumrle,

a tama je bila neugodna. Poslije desetak minuta, koje smo utrošili krećući se kanda uvijek istim ulicama, stane naš vođa pred sjajno rasvijetljenom kućom, koja je nad vratima nosila na poliranoj bakrenoj ploči firmu: »*Madame Juliette, à la bonne bergère*« (»Gospođa Julieta, k dobroj pastirici!«)

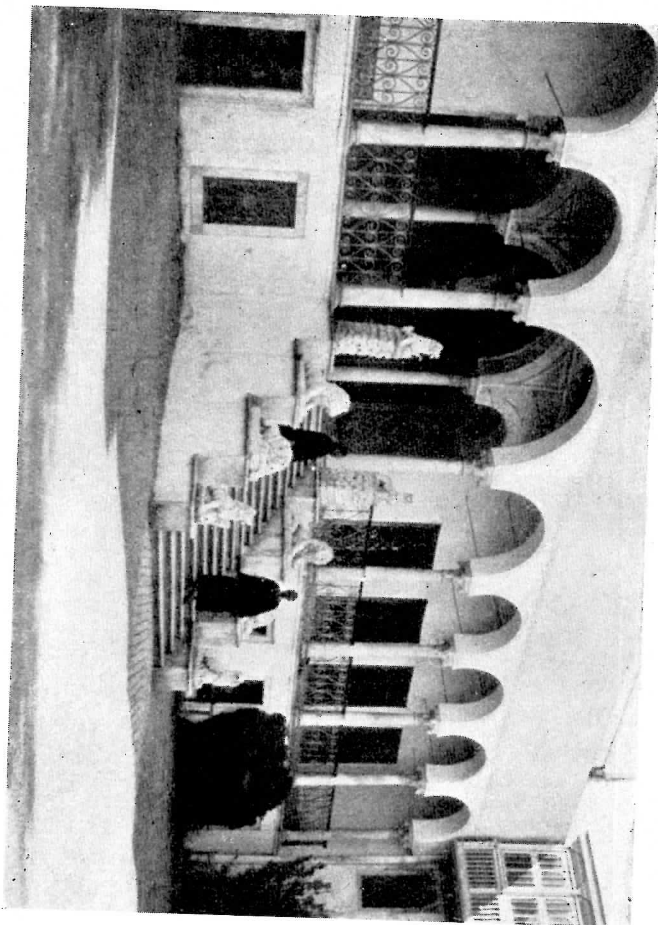
Sretni, što smo našli restauraciju, gdje ćemo se malko moći od dugog hodanja odmoriti i popiti štogod, uputili smo znakovima našeg Arapina, neka nas vani pričeka, a mi uđemo i sjednemo za stol. Nakon malo časaka pojavi se na suprotnim vratima konobarica i pošto smo naručili piti, napuni se dvorana samim ženskim gostima, koji su se vrlo domaćinski vladali. Domala pristupi neka otmena gospođa, nešto većeg objama od ostalih, k našemu stolu i upozori nas na društvo gospođica, htijući nam reći, da će svaka od njih biti sretna, ako smije biti u našem društvu za stolom ili drugdje po volji. Nijemi od čuda, kuda smo taj put zabasali — pričinimo se vrlo blazirani i izbirljivi, — a naš je prijatelj riješio ovaj gordijski čvor ženijalnom dosjetkom miješajući engleske, francuske i talijanske riječi, koje su stekle vrhunac u želji »*Nous désirons des femmes noires, indigènes!*« (Želimo crne žene, urođeničke). — *Quoi, des femmes noires? Jamais de ma vie! Quelle horreur! Que pensez vous donc? Ma maison est une honnête maison française!** Prestrašeni naglaskom, kojim je podvlačila riječi »*honnête maison française*«, pobojali smo se, da smo joj patriotsko čuvstvo preduboko uvrijedili, kad smo odbili u jednu ruku otrcani pariški import, a u drugu pokazali simpatiju za tamniju put. Zato smo se brzo izgubili, a iza sebe smo još čuli: »*Sales étrangers*« (odurni stranci) a kroz otvorena vrata počeli da se tihom ulicom razliježu zvukovi Marseillese iz ogorčenih grla: »*Allons enfants de la patri—i—e* — —«

Čast je bila spašena!

* Šta, crnice? Nikada, života mi! Kojeg li užasa! Šta mislite, moja je kuća poštena francuska kuća!

Tunis / Oaza.

Bardo / Lavlje stubište.

EROS.

SRED ravnice plodnih livada i pašnjaka, koju presijecaju stupovi starog kartaškog vodovoda, leži u divnom perivoju *Bardo,* Bejova stara palača. Ona razbuđuje zaboravljene fantazije davno minulih dana djetinjstva i priča iz Tisuć i jedne noći.

Stojim čudnovato ganut pred tim vanredno finim profilima lukova i glavica stupova, raznobojnim mozaikom zidova, pred širokim mramornim stubištem, gdje kameni lavovi čuvaju stražu, a onda sjedam na klupu i sanjam.

I sve čekam, da će se dvorište napuniti kićenim junacima, da će niz stube prokročiti dobri sultan Harun-al Rašid, praćen vezirima i pašama, a njemu u susret da će poći lijepa Šeherezada, koja je upravo sišla s nosiljke, što su je donijele deve, okićene nojevim perjem i zlatnim zvončićima.

Pa kad je čitave povorke nestalo pod lukovima ulaza, kad je opet zavladala tišina i mir, prilazi mi dobra vila iz priče, uzima me za ruku i vodi me uz stepenice. Vodi me kraj usnule

straže, kraj blistavih kopalja i mačeva u dvorište obrubljeno lukovima, kraj vodoskoka što tiho mrmori, u prostrane dvorane, stijena obloženih drvenim rezbarijama, na koje se visoki strop spušta poput neba, ukrašena večernjim zvjezdama.

Tišina je; mekani se koraci guše u ćilimima, a neodređeno svijetlo dopire prigušeno kroz drvene rešetke visokih prozora. Idem dalje u odaje nekadanjeg harema, u dvoranu, gdje su na uzvišenim balkonima, koji počivaju na tako tankim stupovima, te se bojiš, da ne bi popucali, žene miljenice gledale ples odabranih plesačica i slušale svirku sitnih frula.

Širokim se stubištem uspinjem u gornji sprat, prolazim jednom odajom i stojim na pragu maloga otvorenoga dvorišta. Bojom svojih porculanskih pločica, što se cakle u divnoj harmoniji, mozaikom stijena, malim vodoskokom, koji je okružen cvijećem, perspektivom pogleda u ostale odaje, koje se naokolo otvaraju na taj biser svijetla, svježine i osame, nadmašuje ovo dvorište sve, što sam dosad vidio.

Smješkam se blaženo, jer mi srce ćuti: to je mjesto, stvoreno razvojem jedne stare, potpuno gotove kulture, koja je u sebi ustaljena, koja ne traži novih emocija i koja je ovdje našla savršen izraz svoje blistave, šarolike duše.

Povučenost u sebe, hlad, polutama, tihi vo-

doskok i cvijeće u opreci su sa sjajem i žegom spolja. Na tankom prozračnom mramoru glavica na stupovima, na porculanskim pločicama zidova, na rezbanom i pozlaćenom drvenom namještaju, svagdje zapažam motive tišuću finih, sitnih, isprepletenih ornamenata s ćilimova, zavjesa, čipaka i veziva. A uglovi na stropu prikraćeni su, kao zastrti nekim okamenjenim koprenama. U tom kamenu naslućujem nabore tkanine, koje imitira. Nema prazne glatke plohe. Sve se razvezuje u raznolikost isprekidane, valovite, šarene marame. A sada mi se tek razjašnjava, zašto je kao i u šatoru, izvana neuglednu, u svim tim kućama, palačama i džamijama težište preneseno u nutrinu, u povučenu intimnost malenoga kruga.

To ne imponira svojom kolosalnošću, to nije monumentalno. Ovdje taj napor nije potreban. Sva je ljepota građevine ljubomorno sakrivena duboko u nutrini. A odaje se tek onom, koji je kadar da je uživa.

Nikada ti motivi, te boje ornamenata na staklenim pločicama ne će izblijedjeti. Nikad ne će postati dosadni, nikad nemoderni. Diskretni su, tanki, nježni; boje se razlikuju tek neprimjetnim nijansama, a ipak oko ne može da ih se nagleda. Koliki opet efekti u suprotstavljanju i kompoziciji: zlato na zelenom, zlato na modrom, modro na žutom, modro na svijetlo-

modrom — ali tko bi nabrojio sve te fine harmonije i opet orgije u bojama.

Sve je to fantazija, ostvareni san, ljupki, vedri, bajni san. Čitava je čežnja, sva duša čovjekova ovdje postala ornamenat, stilizirana lahka linija. Ornamenat u neizmjernosti i neiscrpivosti oblika. Ne pomaže sebi likovima, koji su Islamu zabranjeni. Ni slikama vremešnih ljudi, ni strašnih životinja i zvijeri. Jer to je prelazno, podvrgnuto promjeni ukusa. Ali forma, čista forma bez svrhe, bez ikakove nakane imitiranja, predočenja i poučavanja je vječna. Ona živi u sebi i o sebi. Kao da je neka čudesna laterna magica uhvatila sve te, riječima neopisive i nedokučive utvare blistavih snova i ostvarila ih ovdje okolo mene.

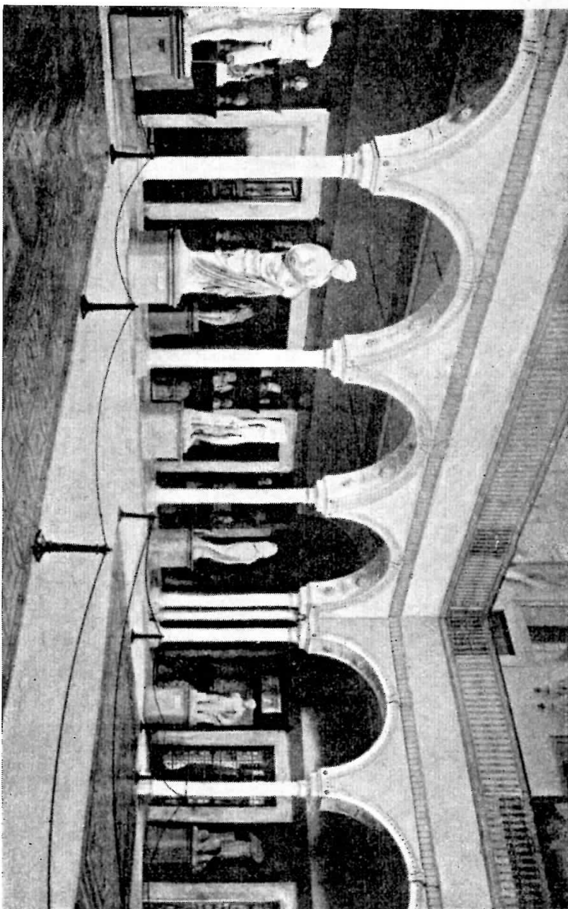
To je zamamno, tajnovito, čudno. To me privlači silnom sugestivnom moći. Volio bih ostati ovdje.

Da onda noću sjedim unakrštenih nogu na mekanom jastuku, da pušim lulu na vodu, da srčem crnu kavu, da preda mnom plešu odabrane plesačice. Plešu nečujno, kao da su se spustile na blijedoj mjesečevoj zraci, kreću se oko cvijeća, čas ih siječe mač srebrnog vodoskoka, čas tonu u tamu lukova — — —

Silazim opet »lavljim stubištem«, prolazim parkom, gdje paome, lovor, mirta, jasmin i

Bardo / Motiv iz Bejeve palače.

Bardo / Dvorana skulptura.

ruže napunjaju zrak blagim mirisom i ulazim u drugu palaču Bejevu, stariju, mrkliju, pretvorenu u muzej feničkih, kartaških i rimskih starina.

Prostorije su ovdje još ogromnije nego u novijoj palači; veliki mozaici, iskopani iz ruševina i nanovo ovdje položeni, torzi raznih bogova, spomen-ploče, oltari i nadgrobni spomenici iz klasičnog i iz kršćanskog doba zapremaju te dvorane.

Hodajući muzejem dobivam tekar pravi utisak, na kakovom je stepenu kulture stajala ta zemlja u pretkršćansko doba, dok su izvrsne ceste spajale cvatuće gradove, kad su kišnicu čuvali mnogobrojni bazeni, kad je zemlja bila ispresijecana kanalima za natapanje i akveduktima za pitku vodu. U unutrašnjosti zemlje na svakom se koraku spotakneš na ruševine kojeg starog rimskog naselja, na ogromna kazališta, kao ona u *El Djemu,* — koje je tek malo manje od koloseja u Rimu — na kupališta, hramove i nadgrobne spomenike. Sve je to sada propalo, uništeno u divljem bijesu bojeva i ratova, a ono malo, što je ostalo, smješteno je eto ovdje. Najmanje je sačuvano iz najstarije feničke i kartaške periode. Zavidni je Rim temeljito uništavao.

Međutim je bilo zazvonilo zvono u znak, da se muzej preko podneva zatvara. Nisam još bio

sve vidio i požurio sam se, ne bih li ubrzo mogao da otkrijem još šta zanimiva, odgurnem jedan zastor i stupim u tamnozelenu dvoranu, u kojoj su bile smještene najljepše od sviju umjetnina, što sam ih ovdje vidio. Sav sam u čudu gledao i govorio u sebi: pa to ovdje u Africi?! To su najljepše brončane statue, herme, kandelabri, mramorne vaze, glavice stupova, kojima su jedino ravni oni, što su nađeni u zasutim Pompejima. Divan jedan *Eros* u naravnoj veličini pričinja ti se, kao da se ovaj čas spustio iz oblaka na zemlju, kao da mu još podrhtavaju krila, jednu je ruku pridigao do glave, a drugu pruža prema tebi.

Mnogo je divnih statua bilo smješteno ovdje; drugi jedan Eros sa lirom, Dionisos, jedan Satir, plesač i nekoliko plesačica, sve male figure tako vanredno finih linija, da nisam mogao da skinem očiju s njih. Ali onda sam se ipak, da odviše ne zakasnim, požurio prema izlazu. Nađem ulaz na svoje najveće zaprepaštenje zatvoren; nigdje nikog, šta da sad radim? Znao sam, da se muzej opet popodne otvara, pa sam se povratio u zelenu salu, privukao stolac do krilatog Erosa, naslonio glavu na mjedenu mu nogu i sanjario. Bio sam potpuno sam. Duboka je tišina vladala posvuda. Ne znam, koliko sam dugo sjedio tako, neko mi voljko čuvstvo počelo da struji žilama, bilo mi je kao da nestajem, da nemam udova, da sam neovisan od tijela — kad mi se pričini, da me netko gladi po čelu, fino, skoro neprimjetljivo; u ušima mi zazujala neka daleka, tiha, nečujna glazba. Iz te sam glazbe počeo jasnije razabirati jedan čovječji glas, neki govor, kao da iz velike daljine dopire do mene, neopisivog milozvuka, sitan, tanak kao zujanje sa žice. »Da li me razumiješ?« — zapita me netko. »Eto, vidiš,« nastavljao je glas, »ja sam onaj, na kojega naslanjaš glavu. Toplina me tvoje krvi razbudila, dodir me tvog tijela oživio. Čim me ostaviš, postajem opet ono, što sam bio i dosad: mrtvi bog. To je prvi put,« — nastavljao je kip, —« da sam opet progovorio. Dopusti mi, da se s tobom porazgovorim i da ti pričam o mom udesu. Dugo, dugo je tomu, otkada su me Rimljani oteli iz moga hrama u Pireju. Zajedno sa svim drugim mojim drugovima, i svim darovima, čiji sam bio vlasnik i koje ovdje vidiš, surovo su me natovarili na svoj brod i odvezli nas morem. Ne znam, koliko smo se dana vozili, jer sam bio smješten duboko dolje, a brod je bio velik i teško natovaren još raznim drugim blagom. Molio sam svevišnje svoje roditelje, da me izbave iz tog sramotnog sužanjstva, i neka me rađe posvema uništе, nego da budem plijen rimskog nasilja. Dugo sam molio tako, dok nije brod počeo da se žestoko njiše,

momčad se užurbala, ustrčala po palubi. Čuo sam im vikanje u šumu vjetra i u udarcima valova. Gromovi su udarali sve žešće, brod se sve više njihao. Najednoč se prevrnuh, jer se brod naglo nagnuo, onda nastala tišina i poslije malo vremena osjetim žestoki udarac, tako da sam se skotrljao još dalje. Pri tom se nešto teško strovalilo na mene, polomilo mi krila, zgnječilo mi noge i otkinulo lijevu ruku. Sa sviju strana počela da nas zalijeva voda, dok nije prodrla svagdje. Bojao sam se vode, jer je slana i izgriza sve i valjda ne bi bilo ništa ostalo od mene, da nije pijesak polagano počeo da me pokriva svojom finom, bijelom koprenom.

Od onoga je dana svuda vladao dubok mir, a ja sam već bio posve izgubio svaku nadu, da ću se ikada povratiti suncu. — Jedamput mi se pričinilo, da čujem neko škripanje i lupanje, onda je opet nastala tišina. Ali to se lupanje ponavljalo odonda često, dok mi nije doprlo sve više u blizinu. Netko probušio daske, koje su mi bile nad glavom, i stao rovati po pijesku, kojim sam bio pokriven. Najednoč se taknuo moje glave, stao, pipao dalje, dirnuo se čela, a onda mi uklonio pijesak s očiju i prvi sam put ugledao svijetlo danje, ali slabo, blijedo, kao da dolazi kroz guste magle. Užasno sam se uplašio, kad sam ugledao biće, koje me je našlo. Mislio sam, da je kakova morska neman, jer je

imalo golemu okruglu glavu, bez očiju, ušiju i nosa. Te kad sam točnije pogledao, razabrao sam, da je ta glava sprijeda prozirna i da kao u ljuski nosi čovječje lice.

Moj me je spasitelj sve više otkapao, privezao mi uže oko pasa i nato se dignuo u visnu. Nije potrajalo dugo, pa su i mene izvukli na površinu i spremili u malenu barku. Dugo su me gledali i razgovarali nekim nerazumljivim jezikom i stali me čistiti od školjaka, pijeska i blata. Onda su me odvezli na kopno, koje nije bilo daleko. Poslije su me smjestili ovamo, gdje još i sada stojim i gdje sam, došavši, već našao nekoje od svojih drugova iz moga prijašnjeg hrama. Bilo me je stid, kad sam ih ugledao čitave i lijepe, dok sam ja bio sakat i bez ruke. No ipak su mi dali časno mjesto u sredini dvorane.

Odonda sam opet počeo brojiti dane. Nakon dugog su mi vremena namjestili nogu, a malo kasnije i ruku, koju su valjda tek sada bili našli pod morem zakopanu u pijesku. Otkad ovdje stojim, četrnaest je puta na dugo vrijeme zamuknuo cvrkut lastavica, što imaju nad prozorom svoje gnijezdo, a međutim su donijeli sve više mojih darova, ali još mnogih nema. Kratim si eto vrijeme čekajući, dok svi moji stari poznanici ne budu ovdje sakupljeni, i dok se ne ispune posljednji znaci proročanstva, po

kojima ću vidjeti, da sam riješen prokletstva. Sve se više nadam, da dan moje potpune prijašnje slobode nije više daleko. Onda ću opet imati svoj hram, u kojemu će mi u čast paliti žrtve i donositi mi mirisnog cvijeća.«

Glas je sustao. U duši mu se uskrisila ona prastara vremena, kad mu je bezbroj štovatelja kitio vitke stupove u hramu lovorom i ružama. Sjetio se valjda dugih povorka ljudi u svečanom bijelom ruhu, glazbe i pjesama, veselja i razuzdanosti.

Bolni mu trzaj proletio licem, dignuo ruku do smrknutog čela, oko mu se orisilo vlažnim sjajem, a dvije krupne suze kanule, — viseći časak i sjajući se na svijetlu — s dugih trepavica na moje krilo.

»Oprosti«, nastavio poslije male stanke, — »bio sam se sjetio davnih onih dana svoje slobode i moći. I onoga nezaboravnog dana, kad su me bogovi prokleli radi grijeha, što sam ga počinio iz čuvstva pravde i ljubavi. Kaznili su me, jer nisam mogao da trpim nepravdu, kojom su htjeli da unište meni milog štićenika. Ali čuj, kako se to zbilo.

Nije još bilo dugo tome, što su mi bili podigli hram u luci Pireju, nedaleko Atene, visoko na obali nad morem. Tek što je moj kip bio postavljen i posvećen, već sam bio čuven radi ljepote i privlačio sam njom bezbroj što-

vatelja. Volio sam sve, što me je okruživalo, i more i grad i hram, a ponajviše ljude, koji su se u ljubavnoj nevolji utjecali pod moju zaštitu i tražili pomoći. Kako sam i bio pravedan i nepristran, i svima bih jednako uslišao želje, ipak sam jednog čovjeka pomogao više od ostalih. On je uzrok svoj mojoj nesreći, on, Alkibijad, najdivniji čovjek svoga vijeka. Sva Atena bila zaljubljena u njega, bio je mezimac sviju građana. Što nikomu nije bilo dozvoljeno, njemu je bilo slobodno. Bio je toliko opojen vlastitom slavom i neodoljivosti, da se je u tom precjenjivanju svoje moći ogriješio o besmrtne bogove. Za svečane je proslave eleuzinskih misterija izvrgao smijehu dostojanstvo i svemogućnost njihovu. Od toga je časa izgubio svu zaštitu i potporu; stali su ga mrziti, proganjati. Kad je bio izabran u Sicilskom ratu proti bratskoj Sirakuzi vrhovnim vojskovođom, pričini se bogovima zgodan čas, da ga unište. Lažno su ga potvorili, da je oskvrnuo i iznakazio na najbezbožniji način noć prije odlaska u rat kipove božanstva, kojima su bile ukrašene ulice atenske. Već je ospjedao Sirakuzu, kad se je morao vratiti kući, da se opravda pred sudom. On je znao, da ga tamo čeka sigurna smrt, ali se ipak pokorio pozivu sudskom.

Nisam mogao da mirno gledam tu užasnu ne-

pravdu i svjetovao sam ga u snu, neka se spasi, utekavši na lađi.

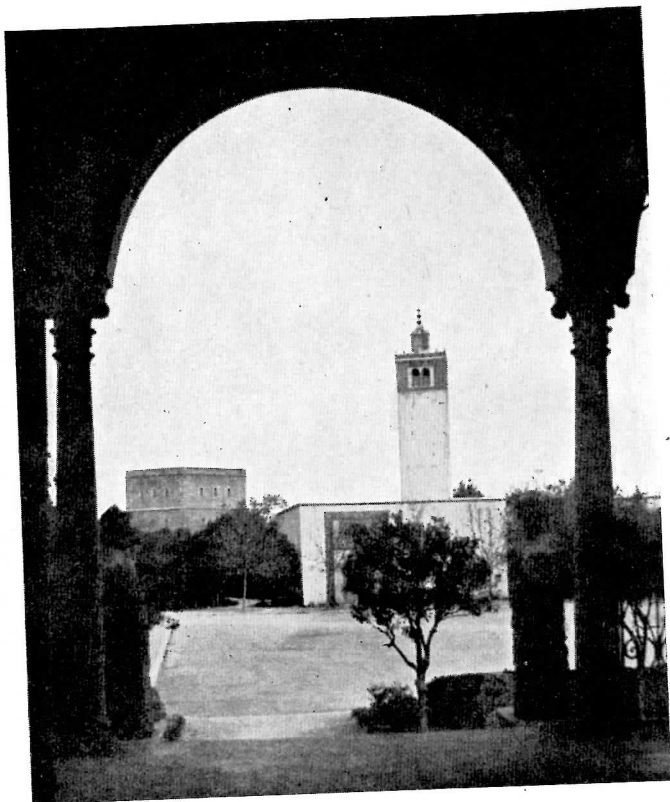
Izbavio sam ga doduše od smrti, ali sam kruto platio tu svoju ljubav za njega. Bogovi mi se zagroziše, da će me uništiti, da će me srušiti u dubine onoga okeana, na kojem sam ja spasio svojem štićeniku život. I ponos moj da će poniziti, jer ću pasti plijenom krvnih neprijatelja Atene, kao što su po mojoj krivici radi bijega Alkibijadova Atenjani pali za žrtvu Sirakužanima. A oči moje da će tek onda opet postati svevidne i sjajne, dok s njih spadne biserna ljuska, kojom će ih pokriti okean.

Da, besmrtni su bogovi okrutni, nikome ne praštaju, koji se previsoko diže i slavu im potamnjuje; zavidni su i uvijek su uz jačega.

Isprvice sam radi najavljene kazne živio u vječnu strahu, ali dugo, dugo nije se ništa mijenjalo u vedrini mojih dana. Već sam to skoro i bio zaboravio, kad se jedne večeri u buci i neredu pojavili na pragu moga hrama pijani rimski vojnici. Izvukli me iz hrama, mene i sve moje darove i odnijeli na svoj brod. Taj je već bio natovaren umjetninama i zlatom i srebrom iz bliske Atene: sve plijen, koji je trebao da bude odvezen u Rim. — U Rim — pomišljao sam s užasom, k barbarima, koji su tek iz pohlepe i bez razumijevanja zgrtali u svojem gradu umjetnine i bogatstvo svega svijeta, pre-

Bardo / Pogled na harem.

Bardo / Podne.

tvarajući sve ostalo u praznu pustoš, — u onaj Rim, koji nije mogao da sâm stvori štogod besmrtvo i koji je svu svoju krasotu imao da zahvali nama — jer je bio tek slabi odsjev naše vedrine i bogovima nadahnute ljepote.

Moje je tamnovanje u brodu bilo puno užasa i muka, sve dok nisam usnuo u dubokoj tišini hladnog, mračnog mora. Bio je to okean, koji dijeli Trinakriju od Ifrikije, na kojemu sam spasio ljubimcu život, a koji je meni donio dvotisućljetnu smrt. Tako su se bila ispunila dva znaka proročanstva, a sada još čekam, dok me treći ne riješi potpuno moga prokletstva.«

Bog je malko sustao, kao da razmišlja i kao da je neodlučan, bi li mi još što rekao. Onda stao da govori polagano, sa stankama, kao da traži prave riječi.

»Već sam mislio, da ne ćeš doći ovamo u moju dvoranu, a toliko sam te pratio očima, i silio te svojom voljom, da mi se približiš.

Vidio sam, kako si se lecnuo, kad si me ugledao. Stao si me promatrati sa sviju strana obilazeći oko mene. Tvoje je oko upijalo svaku crtu moga tijela. Svaku si mišicu, svaki prigib i kret omjerio, da li je savršen, a s mojih ramena — tamo, gdje prelaze u oblinu na vratu — nisi dugo mogao da skineš oči. Mnogi su me već promatrali i mnogima sam se svidio, ali osjećao sam, da me ti drugačijim čuvstvom gledaš nego

drugi. Ja za tebe nisam bio mrtvi mjedeni kip; tvoja mi je fantazija davala života, ti si razumio, da i ja živim, da nosim dušu svog tvorca i da sve neizrecive želje i sva čeznuća pravijekova napunjaju moje srce.

I ti si, našavši izlaz zatvoren, postao mojim zarobljenikom i položio si pokorno glavu pred moje noge. A u meni je sve vrilo od radosti i triumfirao sam, opijajući se vlastitom snagom, jer sam vidio, da jošte živi stari bog. A onda, kad sam spustio san na tvoje vjeđe i kad je toplina tvoga tijela počela da struji i mojim žilama, morao sam da u svoj samoći razgovaram s tobom.

Šta se trgaš, šta strepiš u snu? Reci mi, zašto me se toliko bojiš? Da znaš, koliko sam jadan i ubog, sažalio bi me u dubini svog srca. Vječito se u meni bore oprečne sile: od rođenja nosim u sebi sve uvjete za ostvaranje najuzvišenijeg, na što bih po svom ocu, besmrtnom bogu imao pravo, ali u svemu me tom sprečava baština majčine naravi, nenadarene, uboge, smrtne prosjakinje. Svi drže, da sam lijep, mudar, nježan, svemoćan, besmrtan. Ali ja sve to nisam. Nisam ništa potpuno, ja sam tek svemu po srijedi; ja sam tvrd, opor, žilav, jak, vazda oskudan, željan ljubavi, mudrosti i ljepote. Jer da ja imam mudrost, ljepotu i ljubav, ne bih za njima težio i ginuo. Ja sam tek ono,

što sva ta čuvstva, te želje u vama razbuđuje i njima vas nadahnjuje; ja sam ona moć, koja vas iznenada spopada i tjera vas kao mahnice, da izvršite moje želje i da poslušate neki nerazumljivi poriv. Ja sam ono, što nitko ne može da rastumači, onaj vječni, neotkriveni misterij, sad sfinga, okrutna, neumoliva, sad ljupki, prpošni leptir. Ja prožimam sve stvari, ja sam svagdje; pokrećem životima, sokolim ih i dižem, a onda ih opet bacam, drmam, vežem i rastavljam, vazda nemiran, vazda tražeći srodno, nikad ne mirujući u čežnji za novim.

Sad me znaš i ne boj se više, uzdaj se, uvijek ću te pravo voditi. Ne očajavaj nikad, nego snosi i trpi, jer ne znamo, čemu nam to služi. Eto, i ja sam strpljivo čekao čas svoga oslobođenja. Dugo sam čekao, no čini se da mi je od moje kazne bila oproštena jedna od najvećih sramota, a ta bi bila, da su me zaista doveli u Rim. Jer ni bogovi nisu mogli da dopuste, da se oskvrnitelji naših hramova u vlastitoj zemlji ponose takovim plijenom. A kad se i posljednji znak ispuni, kad s mojih očiju spadne biserna mrena, kojom su se u moru prevukle, onda je blizu dan, da ponovno uskrsne moja sloboda i u novom hramu da me slavi novo pokoljenje.«

Kod ovih sam se riječi bio malo uspravio, da ga pogledam u lice, kad začuh, kako je nešto malo, tvrdo palo na kameni pod. Sagnem se, da

potražim, kad mi se s krila još nešto skotrlja na tlo. Prihvaćam prstima, gledam i sav u čudu vidim, da su to dva bisera, dva mala svijetlosiva bisera.

»Ta to su suze, one suze s tvojih očiju« — bilo je sve, što sam od ganuća mogao da izgovorim, pruživši mu ih.

Nije mi ništa odgovarao. Samo me gledao dugim pogledom, onda polako dignuo glavu, a lice mu je poprimilo neki daleki, vanživotni izraz. Bio se ukočio u stav, u kakovu sam ga najprije vidio.

*

Netko me prodrmao. Otvorim oči i opazim čuvarevo lice, kako me gleda u čudu. Ispričao sam mu se, da sam zaostao, a on da me je zatvorio. Sad sam valjda, čekajući ga, malko usnuo.

Dignem šešir, koji mi je bio pao s glave, odnesem stolicu na mjesto i pogledam Erosa. Stajao je nepomičan, ozbiljan, fino tijelo gracijozno savijeno u savršenu, laku liniju, dižući desnu ruku do glave i dotičući se prstima pobjedničke krune.

Pođem za čuvarom, teturajući kao u polusnu. Još se jednom okrenem sa stuba prema dvorani, iz koje smo bili izašli. Nad ulazom je bio natpis: *Sale XII. Fouilles sousmarines de Mahdia«* — Podmorske iskopine iz Mahdie«.

Bardo / Stubište u muzeju.

Kartaga / Pogled s akropole.

Daleko, odijeljen od Evrope širokim morem, stoji kip u stranoj mu zemlji, okružen tuđim ljudima. I čini se, kao da se utekao ovamo, kao da ga je čudni neki slučaj spasio od gada, niskoće i prostaštva, u koje je zapao bivši njegov svijet. Ili zar se je sam utekao ovamo, među te ljude, koji još nisu izgubili sav svoj čovječanski ponos?

Velike istine, jasne kao sunce, davno zaboravljene, skršit će otpore i opet će jednom uskrsnuti.

Svijetlo uvijek dolazi s Istoka — katkada stramputicama.

A kip stoji — i čeka.

Šaljem Vam prvi njegov pozdrav, možda i posljednji.

---

*Opaska. God. 1908. našli su ronci, koji su kraj tuniške obale lovili spužve u dubini od 42 metra ispod mora potonuli brod, natovaren raznovrsnim antiknim mramornim stupovima, broncama, nakitom i namještajem, sve od neprocjenive vrijednosti. Prema ustanovljenim nalazima i po historijskim činjenicama bio je to onaj brod; što ga je Sulla god. 86. pr. I. natovario ukradenim blagom iz Pirejske luke i poslao ga u Rim, da se upotrebi za ukras nekoliko godina ranije spaljenog Kapitola. Taj brod nije nikad dospio na svoje odredište, jer je bačen burom na obalu male Sirte, nedaleko Tunisa potonuo i tako nam sačuvao golemo blago. Spomenuti je Eros bez sumnje djelo Praksitelovo, što nam osim tehničkih dokaza izradbe na kipu samome dokazuju još i neka mjesta Praksitelova savremenika Kalikrata.

U PRASTARIM TRAGOVIMA.

Suncem obasjanom pučinom Sredozemnego mora žuri se brza lađa žutih nadutih jedara. Zavičajna joj je luka Tir na obali Kanaanskoj, odakle plovi natovarena skupocjenim blagom dalekog Istoka: slonovom kosti i zlatnim nakitom, izvezenim tkaninama i rijetkim mirodijama. Izmijenila je usput u egipatskim lukama jedan dio svoga tovara za pamuk i šećer te se sad žuri na drugi kraj mora, u Hispaniju.

Prevalila je u tih par sedmica, pogodovana dobrim vjetrima, već preko dvije trećine svoga puta. U blizini je afričke obale. Upravo se nalazi na mjestu, gdje se je taj kontinent najviše izbočio prema sjeveru i preko bliske Sicilije upućuje na najkraću vezu s Evropom.

Prebrodivši zadnje predbrežje, koje je mornarima zatvaralo dosada vidik, počeli su na dnu širokog zaljeva tek sada jasnije razabirati u lakoj magli daleki grad.

Još nekoliko sati vožnje i oni su presijecajući zaljev udarili pravac na rt, koji je nosio kulu svjetioničku. Zatim su krenuli, kad su se već

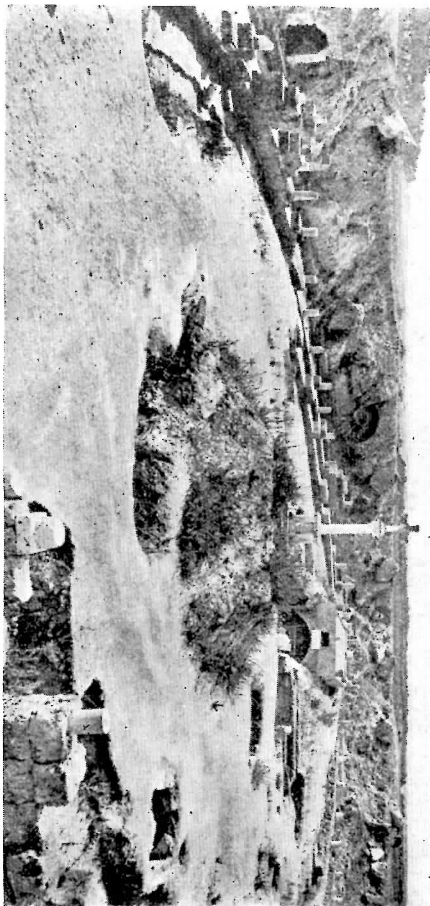
prilično približili obali, malko na lijevo, pa spustili i zavili nekoliko jedara, da brodu umanje brzinu. Zašli su za vodobran, koji je zaštićivao luku. Čim su lučke straže prepoznale srodni brod, spustile su lance, kojima je bio zatvoren ulaz u luku i mašući veselo pozdravljale su daleke došljake. Kad su si u luci izabrali zgodno mjesto među već usidrenim lađama, pričvrstili su svoj brod za kuke na pristaništu, počeli da spremaju sva još razapeta jedra, i da sve ubrzo urede za podulji boravak.

Luka, u kojoj se bio usidrio brod, bila je uska i dugačka i sva opkoljena visokim zidom. Unutar njega bila su smještena mnogobrojna skladišta, radionice i brodogradilišta. Isto takav i slično uređen prostor, tek što je bio okrugao i nosio u sredini utvrđen otok, zapremala je bliska i nepristupačna luka ratne mornarice s arsenalima za ratnu spremu.

Jedan se dio mornara slobodnih od posla uputio duž širokog kamenog obalnog pristaništa, nastavio put još pol sata i stigao do velikog monumentalnog stubišta, koje je vodilo u gornji grad. I usput su već mogli okrenuti prama gradu, jer su mnogobrojne ravne ulice i uličice vodile odavle križajući se pravilno sve do podnožja nedaleko male visoravni, koja je nosila dobro utvrđeni nutarnji grad. No oni

Kartaga / Bazilika sv. Kuzme i Damjana.

Kartaga / Amfiteatar.

su htjeli da prođu — onako u dušama svojim umorni od monotonosti nepregledne morske površine za dugog putovanja i željni da što brže upiju u sebe sve dugo neviđene ljepote — kraj najvećih i najljepših građevina, kojima se je grad ponosio.

Malne na kraju pristaništa, ali još u ravnici obalskoj, ušli su pod kupolu ogromne jedne građevine, javnog kupališta za hladne i tople kupelji, s bazenima, dvoranama za šetnju, odmor i za gimnastiku. Osvježena tijela i u čistom rublju, koje se je međutim bilo opralo i osušilo, krenuli su dalje.

Uspeli su se širokim mramornim stepenicama, položenima paralelno s obalom a u bok brežuljka, koji se odavle počeo da diže strmo nad morem. Prošavši kroz gradska vrata, udarili su smjerom široke i kratke ulice, što je vodila do največeg gradskog trga okruženoga sjajnim javnim i privatnim zgradama.

Hodajući uvijek istim pravcem i protiskujući se kroz mnoštvo ljudi, kojima ulica vrvi, postajkujući katkada i diveći se svakovrsnoj izloženoj robi, prošli su kraj najvećih cisterna gradskih, spremišta za pitku vodu. Ona se ovamo dovodila u kamenim kanalima na visokim lukovima i odavle podzemnim cijevima dijelila dalje. Ovakvih je ogromnih cisterna bilo nekoliko u gradu, ali ova je ipak bila najveća; nje-

zini su bazeni zapremali veliku površinu neizgrađenog zemljišta, na kojem se je nalazio perivoj.

Križajući još nekoliko ulica, gdje su kuće, sve bliže prema središtu gradskom postajale sve više i nosile do šest spratova, ugledali su na jednom trgu prostranu i visoku zgradu — prekrito kazalište »*Odéon*«, sagrađeno napose za glazbena prikazivanja i intimnu umjetnost.

Kad su prošli trg, udarili su ulicom, koja je vodila na lijevo. Iza malo su vremena došli do velikog otvorenog kazališta, komu su se klupe, prilagođujući se zemljištu, spuštale u polukrugu do pozornice. Zidovi su obih kazališta, muzičkog i ovog potonjeg, bili obloženi raznobojnim mramorom i iskićeni lukovima, stupovima i mnogobrojnim kamenim i mjedenim kipovima.

Nastavili su istim pravcem i napokon stigli, diveći se usput još mnogočem neviđenom u tolikom sjaju, do najstarije utvrde gradske, do najčvršćeg branika svoje slobode, do tvrđe. Ona je svojim zidinama branila glavne gradske urede, riznice, spremišta jela, opskrbe i ratne spreme za slučaj opsade, kasarne, palaču namjesnika, i glavno svetište, veliki hram. Odavle, s najviše točke, moglo im je oko nesmetano da kruži obzorjem.

Položaj grada i oblik tla, na kojemu je

nastao, svojom ih je slikom živo podsjećao na rodni im grad, daleki Tir. I ovaj je ovdje, kao i onaj tamo bio smješten na poluotoku u obliku čekića, koji se tek svojim dugim plosnatim drškom drži kopna, dok široku kamenu glavu pruža u more i na njoj nosi grad.

Onkraj uske prevlake, koju je presijecao visoki vodovod na kamenim lukovima, pa sve u nedogled do podnožja u daljini modrikastih brda, prostirale su se plodne njive, cvatući vrtovi, nasade uljika, naranača i vinove loze. Tik pod akropolom, na kojoj su stajali, protegnuo se bio ogromni *cirkus*, tolik, kolik onaj u Rimu, a koji je mogao ujedamput da primi tek neznatni dio pučanstva gradskoga.

Iza njega se dizao ovalni *amfiteatar* za manja prikazivanja. Sjaj i raskoš njegova uređaja bila je poznata i u najdaljim stranama te oni odlučiše, da ga kasnije razmotre izbliže.

Skrenuvši pogled na drugu stranu prema otvorenom moru, opazili su sad na gotovo mirnoj površini vodenoj dug taman trak, što ga je ostavio njihov brod, kad je prije malo sati ovamo dolazio.

Pod sobom vidjeli su luke i dugačka obalna pristaništa, onda u pravcu iz kojega su bili došli, svjetionik na visokom rtu, a uokolo veliki grad, kojega su buka i žamor u muklom šumu dopirali do njih.

Sve ih je ovo očaravalo svojom veličinom i sjajem i nije se dalo usporediti ni s čim što su god dosad vidjeli duž obala Sredozemnoga mora. Jer Aleksandrija je tek počela da se razvija do znamenitosti, Sirakuza i Akragas bili su uništeni, a drugi se gradovi nisu dizali nad prosjek.

Ovdje su se sjetili one stare priče, kako je njihova sugrađanka, utemeljiteljica grada, kraljica Didona, prevarivši posjednika zemlje, izrezala goveđu kožu u tanko remenje i njime obuhvatila brežuljak, na kojemu eto sada stoje.

Malo im se činilo krivo, što je sve ovo, čemu su se čas prije toliko divili, bilo tek djelo sadašnjih rimskih gospodara, koji su grad, pošto su ga najprije temeljito uništili, nanovo podigli do neviđena sjaja.

Groza ih je hvatala, kad su pomišljali na užas, da su onom prigodom skoro tri četvrti milijuna ljudi našle smrt u njegovim zidinama, i da je vatra neprestance 17 punih dana harala, dok nije bilo uništeno sve.

Onda se sjetiše slavne mu prošlosti: likovi Hanibala, Hamilkara Barkasa i Salambe uskrisavali su im pred očima.

Da, draga gospođice, sve to vidjeli bi oni prije izvijesnog broja godina, da su zaista še-

tali gradom. Al ja sam tek u svojoj mašti mogao da ih pratim, jer sam nastojao da Vam predočim nešto, čemu danas nema ni spomena. I na završetku te male prevare mogao bih nadodati šalu, da su se naposljetku sjetili još i *Flaubertova* romana, koji je to jedinstveno doba prvog cvata i domaće slave oslikao neprolaznim bojama.

»Ha-ha-ha!« — čujem Vas, gospođice, kako se smijete! Da, draga gospođice, Flaubert je jedini, koji bi Vam mogao dati potpunu sliku pradavne — predrimske Kartage, jer ovo, što se je danas uščuvalo u ruševinama, tako je neznatno, da nemam šta da Vam govorim o tome. Sve ovo potječe u glavnom iz dobe rimskog gospodstva, iz prvih pet stoljeća poslije Kristova rođenja. Stoga Vam nisam govorio o punskoj Kartagi, nego o ovoj, kasnijoj, rimskoj. A tu su rimsku, poslije bizantinsku Kartagu Arapi još temeljitije uništili nego ikada prije Rimljani, zasuli su luke, odvukli kamenje za građu okolišnih gradova, a Mauri su stupovima ukrasili Kordobu u Španiji, Talijani Pizu i Genovu.

Danas od svega toga nema ničega. Sve je sravnjeno sa zemljom; tamo, gdje je nekad bio veliki grad, danas su plodna polja, a Beduini kad oru, zadiru plugom o vrčeve, crepove, kosti i raznobojna stakla. Kamenite ploče, par mramornih otpadaka i mrvice glavica sa stupova

označuju temelje i mjesto nekadanjeg otvorenog kazališta. »Odeon« se sastoji iz nekoliko podzemnih hodnika, koji su neprohodni i tamni i po kojima se sakrivaju pastiri od ljetne žege. Od cirkusa i amfiteatra postoje samo tragovi. Najbolje su uščuvani ostaci neke stare kršćanske basilike iz dobe prvih kršćana, a goleme cisterne, koje su nekada bile ponos Kartagi, danas su napola zasute; jedna jedina dovodi još i danas nedalekom Tunisu svoju vodu ispunjavajući savršeno svoju zadaću već 25 stoljeća.

Električna željeznica presijeca taj teren pun bezobličnih razvalina, dubokih jama, natrpanih rbinama vrčeva, punskih nekropola, akvedukta, podzemnih hodnika; a rimskom cestom, koja ovamo vodi iz Tunisa, lete automobili, kojima upravljaju lijepe mlade Amerićanke. Staju ovdje pa ondje malo, niti ne silaze s kola, voze se unaokolo i brzo se vraćaju. S time je za njih Kartaga »obavljena«.

A mi se uspinjemo strmom obalom, koja ovdje visoko iskače u more i nosi još uvijek, kao u davno doba svoje moći i sjaja, maleni svjetionik. Uokolo svjetionika silazeći sve do ravnice kartaške, bijeli se lijepo, čisto seoce *Sidi-Bu-Said,* gdje smo se u maloj kavanici na trgu napili izvrnse crne kave. Stara je neka Engleskinja međutim portretirala sakupljene urođe-

ne goste. Vraćali smo se drugim putem i spuštajući se strmim stramputicama, zabludili smo u prostrane vinograde tuniskog nadbiskupa. Oni rode izvrsnim vinom, a nadbiskup se njima — Islamskom svijetu na užas — veoma ponosi.

Prošli smo još *La Marsu,* živahno morsko kupalište i omiljelo ljetovalište Tunišana, u kojemu kavane nose poetična imena, kao: »*Au souffle du Zéphire*« — k lahoru Zefirovu ili »*Au chant de la Sirène*« — k pjevu Sireninu, i srećom nabasali na željezničku prugu, koja vodi prema gradu. Kasno u noći stigli smo, upravo još dospjevši na posljednji vlak, umorni kući.

Ostavljamo Tunis. Prolazimo opet polagano dugim kanalom, dok ne zaplovimo otvorenim morem. S obronka »*Kap Kartage*« pozdravljaju nas posljednjim pozdravom sunca na zalazu rasijane bijele kućice umiljatog zaselka.

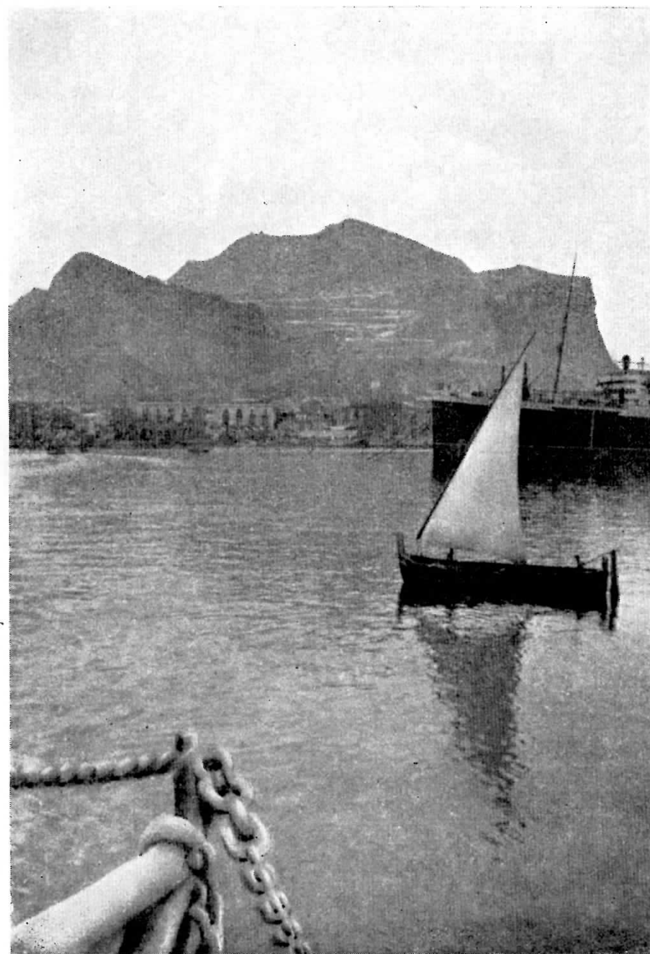
Još nam se uvijek pričinja, kao da brod tek polagano odmiče. Ali to nas tako oči varaju. Na neizmjernoj plohi morskoj ne možeš da prosudiš ni prostor ni vrijeme.

Kraj nas prolazi u jednakom pravilnom slijedu val za valom. Mukli njihov šum dopire prigušeno ovamo gore, na visoku palubu. A ogromno gvozdeno tijelo broda tiska se postojano, jednako naprijed i reže ih. I kako ih reže, te duge, plosnate valove Sredo-

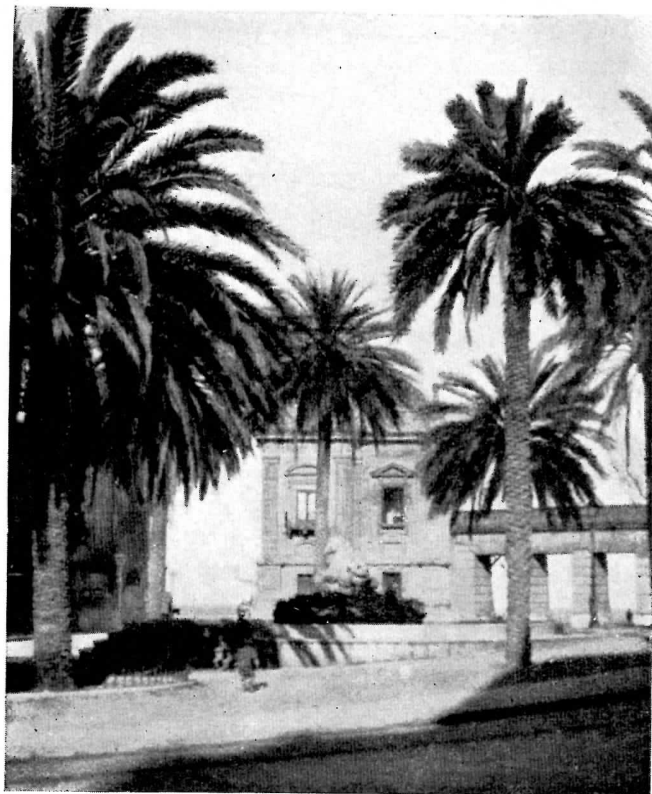
zemnog mora, tako se polagano, dostojanstveno njiše. Zabada kljun u pjenavu im površinu, da duboko zastenju, i penje im se na široka pleća. S druge im se strane skliže nizbrdice, ali već je drugi tu, da izmijeni prvi. Val nas dodaje valu, neizmjernom njihovom slijedu, a sutra, o podne, poslije mirne, tihe noći, naša će krhka ljuska doploviti ponosno na Siciliju. I svi ćemo se junačiti, veseliti se i puni ćemo biti uobraženja, kao da je to naša, jedino naša zasluga. Ali tko li će na ovolikom brodu da misli na opasnost? Sve njih miri i uspavljuje jednolično titranje, trzaj velikog čeličnog srca, koje sve to kreće naprijed, koje im govori: ne boj se, ja radim, ja se krećem, krećem, krećem — — —

Sve je mirno. Putnici, inače tako veseli i bučni, tihi su i gledaju s nekim sjetnim izrazom naprama strani, gdje se kopno polagano gubi u mraku. Da, svi se mi opet vraćamo u našu staru Evropu, i ta nas pomisao nekako tišti. Žao nam je, što ostavljamo kraj, gdje nam je bilo dobro. Ali uvijek je u životu ovako. Neizbježivo.

Sjedim izvaljen u platnenom naslanjaču i pišem Vam ove posljednje retke malne u potpunoj tami. Konobar u bijelom haljetku prolazi palubom, i udarci nas njegova zvona zovu na večeru. Zbogom stoga za danas, a dok Vam stigne drugi moj list, pročitajte međutim — ako još niste — Flaubertovu »Salambu«.

Palermo / Monte Pelegrino.

Palermo / Porta Felice.

GDJE RODE NARANČE.

Približavamo se po drugi put Palermu. Dolazeći s ove strane, već nas iz daleka s visoke obale pozdravlja starodrevni orijaški kip svete Rozalije. Smješten je na vrhu Monte Pellegrina i gleda daleko na beskrajnu plohu mora. Stoljećima već stoji ovdje i mnoge su oluje prohujale vrh njegove glave, i grom mu je izbio pramenove kose pod aureolom blaženstva, ali on stoji čvrst, nepokolebiv u svojoj golemosti. Svim je mornarima dobro znan, mili im je putokaz i vodić, a kad se njega sjete, sjećaju se i nezaboravnih svečanosti, kojima u gradu slave dragu im zaštitnicu. Jer sveta je Rozalija, mučenica kršćanstva, mezimče panormitanaca. Ovdje se je rodila, ovdje je živjela kao svetica u špilji Monte Pellegrina, ovdje je bila mučena i sahranjena. Tisuće i tisuće pobožnih hodočasnika izvršuju svoje zavjete u pozlaćenoj špilji pred čudotvornim njezinim kipom. A i mi ju znamo, i do nas je doprla njezina slava i ugodno mi je, kad se ovdje, njoj na vidik i pod njezinom zašti-

tom, sjetim starog našeg Požežanina Kanižlića i njegove »Svete Rožalije, panormitanske divice nakićene i ispivane.«

Stoga ju i mi pozdravljamo kao milu, staru znanicu, kojoj smo došli na poklon. I u tom nas ugodnom raspoloženju prožima neko čuvstvo sigurnosti, mira i pouzdanja, kao da smo u domaćem gradu, kao da nam je odavna već sve predobro poznato.

Već kod silaženja s broda činilo nam se kao dobar znak, što je neki mladi, okretni nosač — koji je na kapi nosio zgodne riječi: »*Fachino patentato*«, (patentirani ili privilegovani nosač) — odmah pograbio svu našu prtljagu, natovario ju na jedna kola, skočio do kočijaša i odjurio s nama na carinarnicu. Tamo je nakon kratkog pregovora s financima uredio pregledbu tako, da nije trebalo ni otvaranja kovčega ni drugih formalnosti.

Vožnja oko luke i po gradu na svakom nam je koraku otkrivala nešto novo. Pričinjalo nam se, kao da smo omamljeni od tolikih utisaka (ali to je valjda više bilo od ljuljanja broda) i tek smo se nešto sabrali u tišini društvenih prostorija velikog hotela, gdje su debeli sagovi gušili svaki žamor.

Baš nam je udobno bilo ovdje. Gostiju nije bilo odviše, a sa svakim se postupalo s osobitom pažnjom. I za naših šetnja po gradu susretali su nas kao dugo očekivane strance, koji su uranili, svuda s prijaznom susretljivoćšu. a nismo nigdje osjećali onu neugodnu dosadnu nametljivost kao u Napulju ili u Rimu. Stranaca još nije bilo mnogo, premda ih je sada trebalo biti najviše, jer je bilo baš usred sezone, mjesec dana prije Uskrsa. Nije još bio otpočeo da ponovo teče onaj potok zlata, što ga putnici godimice u Italiji prosiplju, bilo je još preblizu sjećanje na strahote rata, na boli i rane. Ali ovdje se to slabo primjećivalo. Sve je bilo ljupko, vedro i veselo; osjećali smo, kao da se budimo u ovom novom, čudnom okolišu iz dugog sna teških mora i prikaza smrti, koje su nas mučile ovih posljednjih godina.

U tih smo nekoliko dana, otkad boravimo ovdje, šetajući polagano i nikad se ne žureći, razgledavali tek ono, što nam se je putem činilo zanimljivim, različitim od dosada viđenog. Baveći se tako zaista samo onim, što je zadovoljavalo vlastiti naš ukus, nismo se nikad dali zavađati sudom mase, koja se divi nečemu tek zato, jer i drugi čine tako.

Odlučili smo da ostanemo ovdje, doklegod nam se bude sviđalo, dok ne iskušamo sve čare i novosti, koje nam je taj lijepi, veliki grad mogao da pruži. Jer svaki je grad, svaki kraj zapravo jedino tek po prvi put, kad ga čovjek

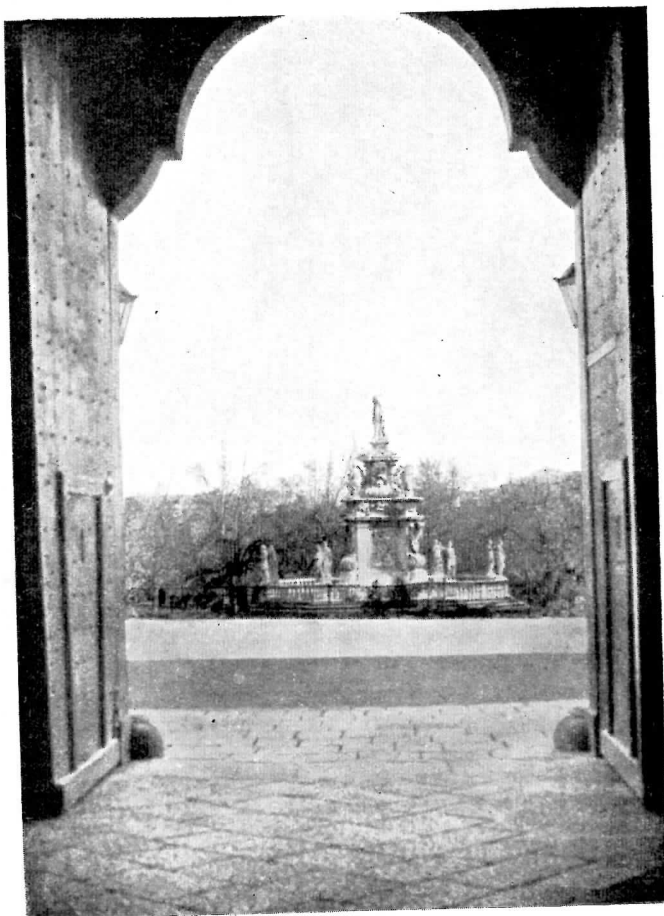
vidi i kad stupi na njegovo tlo, zanimljiv, nepoznat, začudan, pun neotkrivenih krasota i iznenađenja. Razbuđuje fantaziju — kao žena, koju još nismo stekli.

Sve je ovdje bilo tako čudno, da smo se često pitali, jesmo još u Evropi, ili već izvan nje. Nije to bilo zato, jer smo se nalazili daleko na toplom jugu, na obalama Sredozemnog mora, niti radi paoma, četruna i naranača, indijskih smokava, aloe i lovora, koji su na poljanama rasli u divnoj bujnosti. Nisu nas iznenadili ni ljudi ni njihov način života — ne, sve je to bilo sporedno. Zadivile su nas nekoje građevine, kojima nema nigdje uzora, a niti su igdje kopirane, tako su značajne, jedinstvene i nedostižive. Nismo ih još nigdje vidjeli naslikane, a da smo ih i vidjeli, bile bi ipak za nas posve nove, jer nisu djelovale kao ostale svojom kolosalnošću, niti uzorom i čistoćom svojih oblika, niti vanjskim sjajem i raskoši — ne, svega toga nije bilo. Tek u neposrednom gledanju, u tjelesnoj blizini počela bi da djeluje njihova sugestivna moć: kao da je sva bizarnost, energija i ljubav premnogih naraštaja što su ih stvorili, ostala ovdje živa, jasna i razumljiva svim onima, koji su osjećali kao i oni, čije su duše ovdje vječno živjele, uklesane i uzidane.

Jer građevine su kao i knjige: svaki ih može

Palermo / Il Duomo.

Palermo / Motiv.

da pogleda, da pročita, ali razumjeti, shvatiti jezgru, onu misao, koja je sakrivena, pretkana sa tisuću finih niti, kao i onu, koja se prkosno otkriva bez straha svim očima — u njima naći smisao i pokretnu energiju — to nije svakome dano.

Barokne palače s ravnim krovovima, visoke tropske paome, što svojim širokim lepezama zasjenjuju gotske tornjeve na crkvama romanskih kupola, arapski šiljati lukovi na inače bizantinskim fasadama — sve je to za mjesečine u tami gubilo oštre konture i raslo nekud u nedokučivu fantastičnost. Svi su ti slogovi, — gotika, renesansa, bizantinizam i islamika, — sve su te razne kulture bile ovdje isprepletene u nerazdruživu, divnu, vječno novu harmoniju. A katedrala, ta masivna žuta kamena građevina, providena kruništem kao za obranu od opsada, sve vara gledaoca, koji misli, da je to tvrđava i uzalud traži puškarnice. Tako je prkosna, samosvijesna i uvjerena u svoju jakost i silu, da ne trpi nikakovih vedrih, veselih ornamenata. Sjeo sam na kamenu ogradu, što u dalekom krugu obuhvaća crkvu i pitao se: to zar crkva? I čudio sam se i divio se ljudima, koji su svome Bogu sazdali takav hram.

Divovi su to morali biti, vitezi, junaci, oni teški željezni oklopnici s kacigom, kopljem i mačem, srčani i neustrašivi, koji su svome Bogu, da ih štiti i vodi u bojevima, sazdali istu

onakovu tvrđu, u kakovoj su i sami stanovali. Lica i događaji već davno zaboravljeni: Robert Guiscard i Tankred, Rugjijer i Konradin, Normani, Hohenštaufovci i Anžuvinci pa Križarske vojne, ređale su se u mojim mislima. Sjetio sam se nekadanje kraljevine obiju Sicilija, Karla Roberta i Karla Dračkoga, imena vezanih i uz našu domaću povijest. U duhu su mi uskrsavali oni mrki oklopljeni vitezovi iz dalekog hladnog sjevera, koji su ovdje pokopani, koji su umirali za časnu riječ, i ovdje su ostavili neizbrisiv trag one vječne čežnje sjevernjaka za toplinom juga. Nisu dolazili, da steku imetak, da se nagrabe dragocjenosti, nisu dolazili kao osvajači — nego kao kad na svibanjskom večernjem nebu padaju zvijezde — privučene jačom, neodoljivom silom — tako su i oni, svijetle zvijezde čežnje za nekim ljepšim, višim idealima — u toj dobi najgroznije sredovječne tame dolazili na ovaj otok blaženih.

Kacige, koplja, oklopi — sad mi je bivalo jasno, odakle taj uvijek isti, u tisuću raznih niansa ponavljani motiv na oslikanim kolima sicilskih seljaka. Na ogromna dva točka stoji četvorouglata škrinja, a vanjske su joj plohe sve islikane sitnim sličicama: vitezovi, čete sredovječnih vojnika, tvrđave, koje se opsjedaju i gore, bojevi, ratovi, navale i obrane. Nijedna slika nije mirna, u svima ima mnogo ži-

vota, pune su pokreta, i divno se podudaraju u živim bojama s upregnutim konjima ili mazgama, kojima je orma sva iskićena šarolikim perjem, resama i zvončićima.

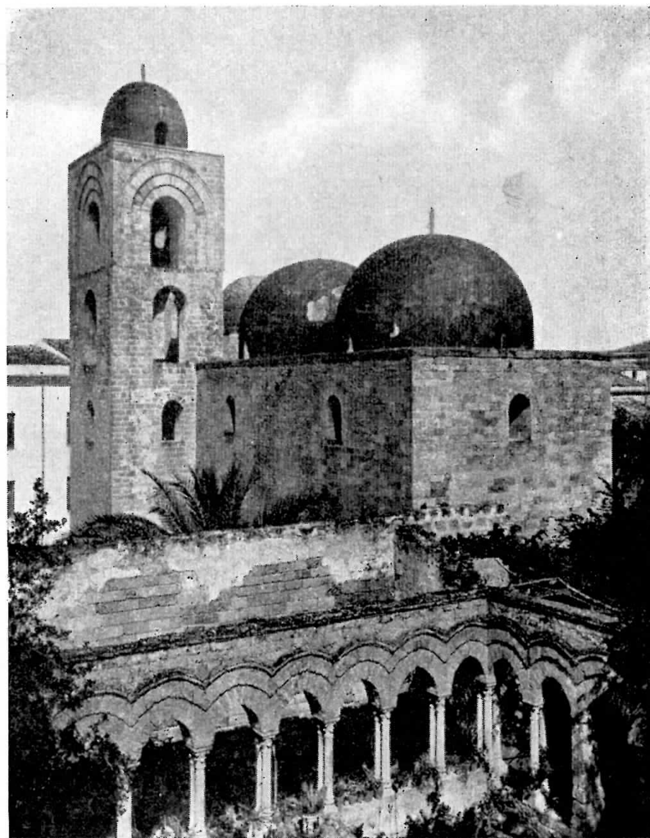
Ali najljepši je dragulj, najskupocjenija je rijetkost Palerma duboko sakrivena pod svodovima stare kraljevske palače. Sazdali su ju još Saraceni, a obnovili su ju Normani i stavili u nju taj biser neprolaznog sjaja, malu intimnu kraljevsku kapelicu: *Capellu Palatinu.* Može li čovjek da zamisli kršćansku kapelicu u čisto maurskom slogu? U pravom starom: u otmenoj jednostavnosti, ne kričeći a ipak djelujući jače od napirlitanog kasnijeg ukusa, sa svodom od stalaktita, sa prastarim kufskim pismom u zlatnom mozaiku zidova, s čudnom malom kupolom, divnim miniaturnim rezbarskim i klesarskim radnjama. Napokon mora čovjek da se i s tim rastane, nerado doduše, jer ostavlja komadić sebe, a odnosi tugu i želju za nemogućim.

Bila je nedjelja. Već od ranog jutra obilaze gradskim ulicama brojne glazbe svirajući i bubnjajući štogod bolje mogu. Uporedo s glazbenicima idu s jedne i s druge strane ulice sabirači milodara s tanjurima punima novaca i kupe bogzna za koju novu zastavu, zvono ili sliku sveca ili svetice, kojoj je baš danas slava. Preko ulica, od kuće do kuće, razapeta

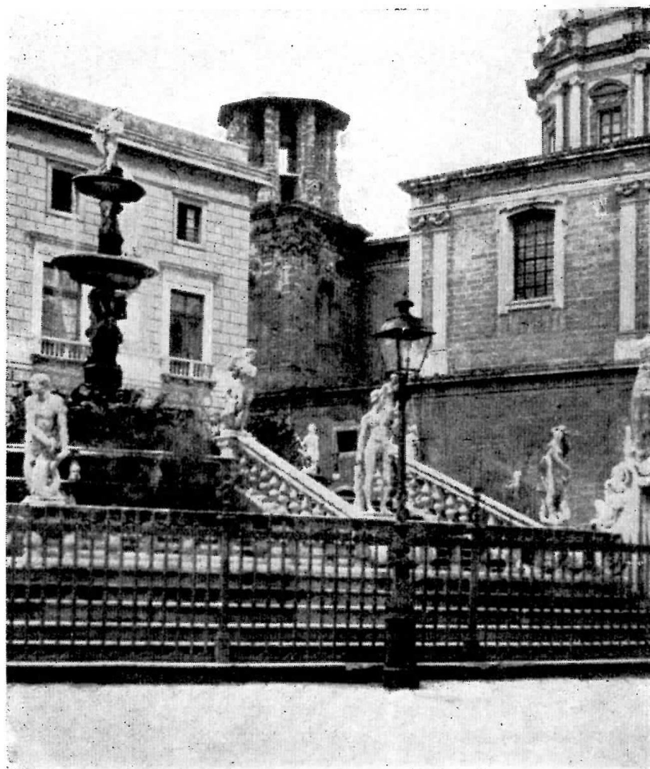
su užeta, a na njima mnogobrojne zastave lepršaju u jutarnjem vjetru, dok su se još jučer na istim užetima jednako veselo na istom vjetru i suncu sušile gaće, košulje i stolnjaci u svim mogućim bojama i veličinama. Na taj su način otkrivali svim prolaznicima bez straha i srama, s prirođenom nonšalansom, pripovijest domaćih »dogodovština« cijele sedmice.

Inače tako živahna i bučna luka danas je pusta i mirna. Veliki crni brodovi, koji su cijele sedmice neumorno krcali sanduke limuna i naranača, leže kao izumrli na mirnoj plohi morskoj. Osim jednog jedinog broda »*Presidenta Beckera*«, na kojemu smo s veseljem pozdravili u tim dalekim vodama rijetku domaću trobojnicu, nismo ovdje našli ništa privlačivo, pa smo se opet vratili u grad.

Tumarajući bez cilja ulicama, poveli smo se za silnom svjetinom, koja se sva žuri istim smjerom. Nismo bili baš radoznali, kuda li će da nas odvede, niti smo koga pitali, a niti smo imali volje, da segnemo u džep i da pogledamo putokaz, — ne, baš smo htjeli da lutamo na sreću. Kako smo prolazili kraj visoke gvozdene ograde jednog parka, zagledamo neke mladiće, koji kroz šipke nuđaju prolaznicima ulaznice. Veliki oglasi s krupno štampanim riječima: »*Grande festa campestre*« i zvukovi

Palermo / San Giovanni degli Eremiti.

Palermo / Fontana Pretoria.

vojničke glazbe, koji dopiru iz gustog zelenila iz perivoja, namamili su i nas, pa se brzo odlučimo. kupimo ulaznice i uđemo.

Našli smo iza kratkog tumaranja slučajno sjenovitu klupu; sjednemo i stanemo promatrati svijet. »Zar da je ovo: *Concorso di bellezza*«? — zapitam prijatelja, sjetivši se riječi na oglasu. »Ta izbor prisutnih gospođica nije baš tako velik, da bi bilo potrebno razbijati si glavu o konačnoj pobjedi najljepše,« nastavljao sam, gledajući ljepotice sumnjivih kvaliteta, koje su ponosno u novim nedjeljnim haljinama mimo nas prolazile. Reski zvukovi fanfare prekinuli zamalo vrevu i žamor, a u sveopćoj tišini iščekivanja javilo se na rubu balustrade, dignuto visoko, za sve oči vidno, krasno, ljupko dijete. »Pa to je natjecanje djece«, rečem iznenađen. »To bolje, bar ćemo moći nepristrano suditi,« nadoda šaleći se moj prijatelj, »jer kod odraslih bi se naš ukus bio razilazio.« S naše smo klupe baš imali lijep izgled na paviljon, kojemu su na terasi brojna djeca tako rano počela da slave prve triumfe svoje ljepote.

Natjecanje se svršilo, svijet opet stao da struji po alejama u parku i već smo htjeli da ustanemo i da odemo, kad primijetim, gledajući slučajno preda se u dalj, na kraju aleje nekoga gospodina, koji je pobudio moju znati-

želju. Nisam znao, što mi se na njemu čini tako poznatim, i gdje li sam ga već vidio. Vrlo je sličio jednom mom dobrom znancu, tek u ovaj čas nisam mogao da se dosjetim pravomu. Bio je, koliko sam iz one udaljenosti mogao da prosudim, srednjeg stasa, čvrstog uzrasta, i elegantno odjeven. Ruke je bio složio na leđima i držao u njima palicu s drškom od slonove kosti, kojoj se je bjelina sjala sve do nas. Šešir širokih oboda zasjenjivao mu je lice pravilnih, lijepih crta, a zdrave, od sunca i zraka potamnjele puti.

»Molim te, pogledaj onoga tamo, što prolazi,« reknem prijatelju, pokazujući na gospodina, na kojem mi se pogled bio zaustavio, — »zar te ne sjeća na jednog našeg znanca? Ta pogledaj samo, koliko na nekoga naliči. I taj hod i to držanje vidio sam već negdje, a pripazi, kako se ogledava za svakom damom i smješka im se kao stari rutinirani Don Juan.«

Eno, sad se vraća okrećući zavojem i približava nam se sve više. Koraca elastičnim, malim, ali energičnim koracima, protiskuje u hodu potpuno koljena, uspravna, ponosna, samosvijesna držanja. Glavu uzdigao, isprsio čvrsta prsa i tek neprimjetna oblina malog, ugojenog trbušića kvari taj jedinstveni utisak potpunog, besprikornog kavalira i odaje da je stupio u dobu, kad mladenačka ljepota i tjelesna agilnost mora da podliježe navikama mirnog, ustaljenog života. No zato taj nedostatak s jedne strane, na drugoj strani u to većoj mjeri povećava dobrodušni izgled čitave njegove, već nekako iz daljine simpatične pojave.

Htio je da prođe nedaleko nas i ne gledajući na našu klupu, kad skočim sav začuđen od iznenađenja i viknem prijatelju: »Ta to je *Manča,* zar ga ne prepoznaješ?« i prišavši u susret nenadanom našem znancu, kliknem: »Zdravo, Manča, pa šta za Boga ti ovdje radiš?« — »Joj — pa i ti si tu« odvrati on, jednako iznenađen kao i ja čas prije, uhvativši se desnom rukom za lice, kret, što ga je činio, kad bi se nečemu čudio. Lice mu se širilo i sve se sjalo od veselja nad neočekivanim susretom.

Stiskali smo si ruke i nismo mogli da se u prvi čas saberemo od čuđenja, kad on opazi mog prijatelja, koji mu je bio došao u susret, i reče mu u čudu: »I vi ovdje, gospodine doktore, pa to je krasno! A po što ste došli ovamo?« zapita, gledajući nas radoznalo i lukavo. »Došli smo, da konstatujemo, kakova je klima, pa nam tako vanredno prija, da se nikako ne možemo odvažiti, da odemo odavle.« »Nemojte se šaliti, kažite mi uistinu, šta radite ovdje?« — »Eto, da znate: bili smo u Tunisu, pod izlikom, da kupujemo spužve, jer nam inače nisu htjeli da dadu putnice, a ovdje smo radi slabog

zdravlja, jer konzulat nije htio bez liječničke svjedodžbe da *vidira* putnice. Ali sad je već krajnje vrijeme, da nastavimo put za Cataniju, jer još hoćemo da zavirimo Etni u rupu. Hoćete li s nama?« — »Volio bih, ali nemam toliko vremena, moram skoro natrag,« odvrati naš nenadani znanac nekako u neprilici, kao da bi da sakrije pravi uzrok svog boravka. »Pa niste valjda tek došli, da sudjelujete na ovom natjecanju u ljepoti; čini mi se, da prema pravilima ne pristaje strancima to pravo,« reče moj prijatelj, a ja sam, da nadovežem, dodao još jednu šalu: »Pa to je jasno, da smo te jedino ovdje mogli naći, gdje sve vrvi od pjestinja, bona i guvernanta!« »Da, upravo je tako,« nasmije se on, nimalo uvrijeđen mojom šalom — »a nekoje mi se baš sviđaju, pogledajte samo onu mladu gospodu tamo, što vodi onu lijepu djevojčicu. Upravo sam se spremao, prije no što sam vas sreo, da maloj kupim slatkiša i da započnem s mamicom razgovor. Rekao bih joj: — Joj, milostiva, kak vi imate krasno dete i kak je već pametno (govori čak već i — talijanski!) — jer ni ovdje nisu ljudi drugačiji nego kod nas, a metode su iste u Tuškancu, Maksimiru ili ovdje.«

»Da se nisi i ovdje već u koga zaljubio, šta, Manča, kod tebe to brzo ide?«

»O, nisam se tek zaljubio, nego ja ju već odavna ljubim.«

»Pa koga za Boga, ako se smije znati?«

»E, vidiš, to je upravo ono, što ti to još ne mogu da odam.«

»Pa zašto ne?«

»To je još tajna!«

»Pa nemoj se praviti važnim, ded, reci nam, šta je na stvari?«

»Ne, ne mogu nikako, danas još ne mogu, a sutra — sutra,« reče, dignuvši kao u nekom blaženstvu oči prama nebu, »sutra ću vam možda moći da odam više.«

»Pazi se i jao si ga tebi, ako nas prevariš,« zagrozim mu se u šali, »ali zašto ne bi već danas mogao da nam to odaš?«

»Ne mogu, jer večeras imam rendez-vous, — eto, pravo da vam kažem!«

»Dakle se ne ćemo danas sastati?«

»Ne ćemo, jer nikako ne mogu da odgodim.«

Još smo dugo razgovarali, pitali se za gradove, koje smo prošli, za hotele, poznanstva, doživljaje i utiske, da razgovoru nije htjelo biti kraja. Napokon, predveče nas ipak ostavi pod izlikom, da mora da se još preodjene za kazalište i da kupi cvijeća.

»Dakako, on nikuda bez smokinga i buketa!« reći ću prijatelju, pošto se je Manča bio od nas oprostio i obećao nam, da će nas sutra za večere potražiti u *Cavouru*.

Glazba je bila prestala, mnoštvo se pomalo

stalo razilaziti, a mi polagano pošli prema gradu, obuhvativši još jednim pogledom nedaleko uzburkano more, koje se je ljeskalo na suncu što zalazi. Od bijelih pjenastih kruna dugačkih brzih valova dignem pogled na kopno. koje obrubljuje more, i tu mi zastane oko na prkosnoj gromadi gordog Monte Pellegrina. »Hoćemo li sutra da se uspnemo nanj?« zapitam prijatelja. »Ne ćemo« — kaže »jer brdo kao brdo, a uživat ćemo i s Monreala lijep izgled, što je svakako vrednije da se pogleda.« »Dobro, bar ne treba da rano ustaneš« — pristanem ja, bocnuvši prijatelja, koji je volio da dugo spava. »Pa zar sam došao ovamo, da se ganjam? Ili zar mi tko plaća, da se požurim? Sve u svoje vrijeme; volim vidjeti malo, ali u miru i s užitkom, nego mnogo, a sve napola. Meni se nikada ne žuri, a ipak sve obavim, što je važno.«

Ovako smo se putem svađali, dok nismo došli na večernji Corso i nepoznati, strani utonuli u mnoštvo i predali se struji prolaznika.

Sutradan smo ipak nešto ranije ustali nego obično, da se s jednim od prvih tramvaja odvezemo u *Monreale.* Jer vožnja traje malne čitav sat, a htjeli smo da i usput koješta razgledamo. Vozili smo se jednom od glavnih ulica, koja u potpuno ravnoj crti vodi od luke mimo katedrale, pa kraj kraljevskog dvora i

ispod bizarnoga tornja *Ninfa.* On, kao i kraljevski dvor i sve što je ovdje najljepše, potječe još iz saracenskih vremena. Prolazimo beskrajnim predgrađem, uvijek još istom ravnom ulicom sve do mjestanca *La Rocca,* — Pećina. Preko dugačkih kamenih zidova, koji ugodno prekidaju monotonost kuća, vise sočne, krupne naranče, a nasade se prostiru daleko u nutrinu, dokle nam god doseže oko. Ville sicilskih velikaša, dvorci puni raskoši ovdje su sakriveni u bujnoj tropskoj vegetaciji paoma, libanskog cedra, ogromnih eukaliptusa sa zračnim korijenjem debelim kao čovjek, a sitni potočić, koji izvire u malom umjetnom jezercu, vijuga se oko stabala i romoni svoju vječnu pjesmu.

Na malom humku, zasjenjen gorostasnim starim drvećem, diže se okrugao malen hramić na vitkim stupovima i gleda na odraz svoje ljepote u mirnoj vodenoj plohi, kojom se polagano, nepomični u svom oholom stavu, kližu labudovi.

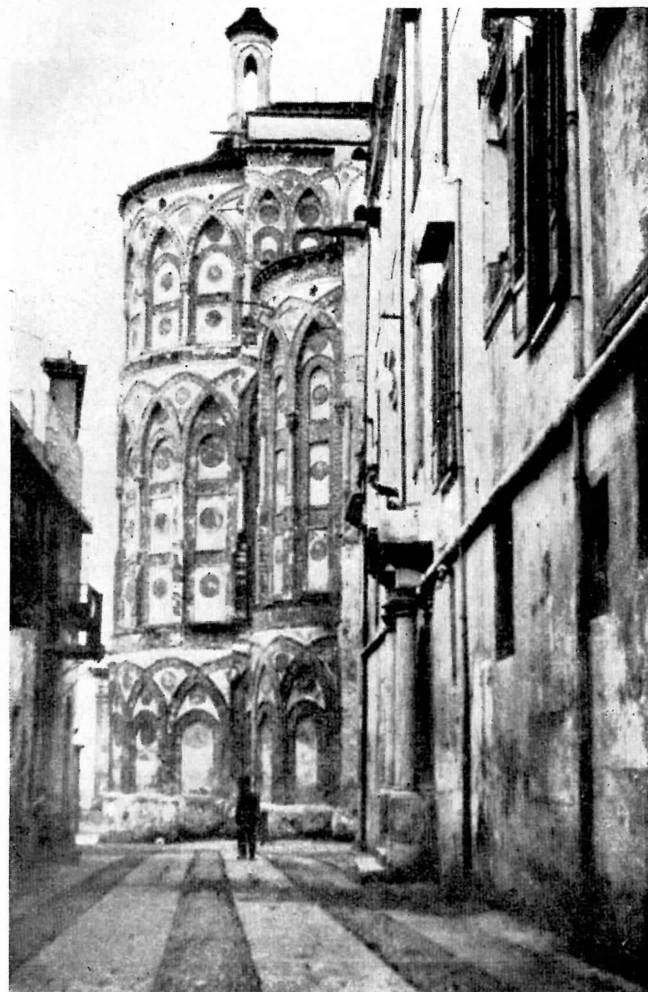
To je najljepši od sviju dvoraca, — *Villa* Tasca.

Oh, koliko ih još ima, tek da spomenem *Favoritu,* koju je jedan od sicilskih kraljeva dao sagraditi u kineskom slogu u čudnom nekom raspoloženju.

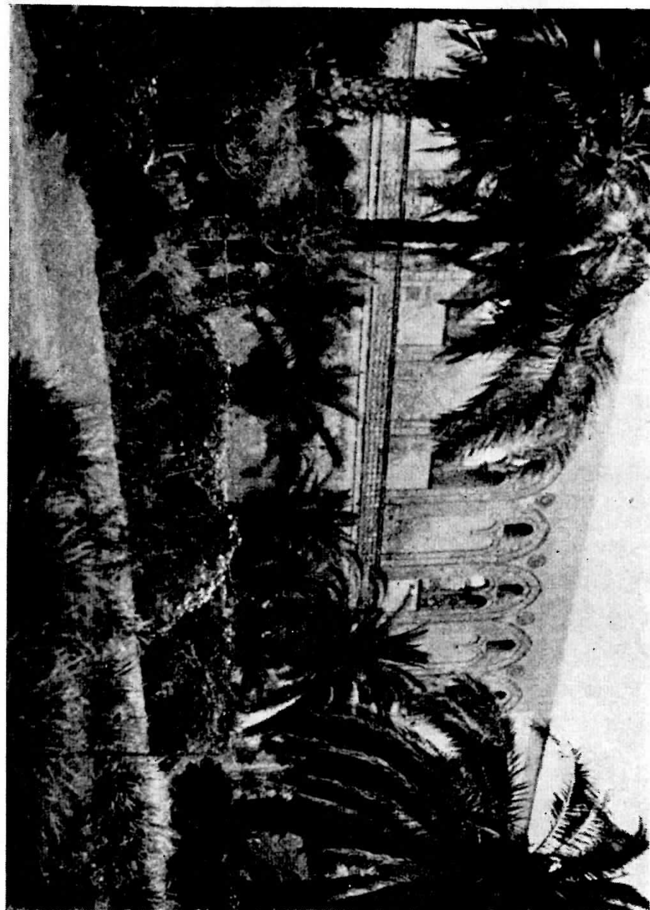
Ali nismo htjeli da se usput zadržimo, jer

nas je znatiželja vukla dalje, tamo gore, gdje je na strmoj pećini sazdan gradić, koji stoji sam na goloj vrleti i nekako prezirno gleda svu tu bujnost, raskoš i bogatstvo pod svojim nogama.

Nakon polagane i duge vožnje uspinjačom izidemo na vrhu brijega, u gradiću *Monreale* s kola. Ono što smo tražili, bila je *katedrala*, za koju smo znali, da je iz X. stoljeća i da su je sazidali Normani, prvi sicilski kraljevi. Brzo smo je našli, jer je tik izlaza stajališta i tako je velika, da zaprema čitavu jednu stranu prostranog trga, koji je pukao pred nama. Uz cijelu joj se dužinu proteže široki ophod pod lukovima, a nad uskom stranom pročelja, gdje se nalaze ogromna brončana vrata, dižu se dva niska, nikad nedovršena tornja. Ušli smo na pokrajnja manja vrata, a kako nisam ni slutio, kakvo me iznenađenje čeka, sasvim sam mirno stao koracati prema sredini crkve, dok se je moj prijatelj uputio velikim brončanim vratima, da odande uhvati cjelokupni pogled. Crkva je bila potpuno prazna. Gledao sam oko sebe i nisam u prvi mah znao, šta me toliko zadivljuje, šta je zapravo uzrok, da me je spopalo čuvstvo, koje dosada još ni u jednoj crkvi nisam osjetio u tolikoj mjeri. Da li tako ugodna jednostavnost zamisli i građe? Da li kolosalnost stupova, koji u mirnoj jakosti svo-

Monreale / Apsida katedrale.

Monreale / Vrt u Benediktinskom samostanu.

jih crvenih granitnih iz jednog komada isklesanih tjelesa nose pozlaćeni drveni svod crkve? Ili prastari mozaici, najveći i najvredniji, što ih svijet poznaje, koji pokrivaju kao jedini ures zidove crkvene? Ili ona ogromna glava Spasiteljeva, koja u apsidi za glavnim oltarom usredotočuje sve poglede na sebe? Mirna je, ozbiljna, sastavljena iz tisuću i tisuću raznobojnih komadića stakla, kao i sve te slike uokolo na zidovima, koji nam u divnoj primitivnosti velikim, jasnim potezima oslikavaju sve događaje iz novog i iz starog zavjeta.

To je sav ures te crkve, ti ogromni stupovi i ti nenadmašivi mozaici. Ali iz tih dvaju elemenata izbija užasna sugestivna moć, ona te grabi i drma, razdire i okreće tvoju nutrinu, za koju si još čas prije mislio, da stoji čvrsto, nepokolebivo. Od onog jednog jedinog pogleda, kao od magičnog udarca uskomešala se moja duša sve tamo do najdubljeg, zapuštenoga dna, i sve ono, što sam držao da je već odavna zaboravljeno, zabačeno, uskrsavalo je nanovo. Bio sam odjedared malen, sitan, neznatan prašak na ovoj kruglji zemaljskoj, suvišan, sasvim suvišan i iščezavajući pred zbiljom i užasnom tragikom historije roda ljudskoga, koji se ovdje oko mene proteže kao grozni, nezaboravni memento.

Ipak, kad se zadubeš i dobro pogledaš sve,

ova groza ovdje oko tebe nije beznadna, nije to posljednja riječ, protiv koje nema priziva, ne, eno tamo u središtu svega i kao u ishodištu i opet u povratku sviju pogleda, koji lutaju po vječno mladim freskima, stoji On, Krist, nijem, tek u pogledu i u gestu ruke izražavajući svu dobrotu i beskrajnu ljubav svoga srca.

Ovdje su u ovoj zgradi suvišne propovijedi, suvišne opomene, suvišne svete knjige, jer više nego bi ijedna riječ mogla da izrazi, govori duh vječnosti, kojim je prožet ovaj veličanstveni, a ipak tako jednostavni prastari hram.

Tu, da, tu je mjesto, gdje bi čovjek mogao da postane pobožan, jer ovo sve što vidiš, to i razumiješ, to ti govori tako nedvoumno, tako jasno, da te osvaja i lomi ti svako protuslovlje, svaku volju. Sve ovo je istinski, sve je plod dugog napornog jednog rada, a tvorac ovoga vjerovao je dušom i tijelom u ono, što je stvarao. Nije mu bilo za efektom, za sjajem, slavom, za prolaznim ukusom, ne, ovdje je stvoreno nešto vječno, nešto, što će istom snagom govoriti još milijunima naših potomaka, kao što je govorilo i njihovim pređima. Ovdje je nešto, što je u duši svojoj iskrenije i veće od Vatikanskog ponosa, ogromnog Svetoga Petra.

Kako je to ugodno, što nigdje u ovim crkvama nema klupa. Prostor je veći, slobodnije se krećeš; raznobojne, u ornamente složene mramorne ploče u podu blliješte se u svojoj glatkosti, a ti uzimaš stolicu, koje u kutu stoje naslagane i nosiš ju na ono mjesto, gdje hoćeš da budeš sâm i nesmetan.

Sjediš i odmaraš se u ugodnom hladu u polutami lukova, a oči ti kruže prostorom i upijaju svaku sitnicu, svaku osebujnu pojedinost s nakanom, da je nikad ne zaborave, da je vječno zadrže.

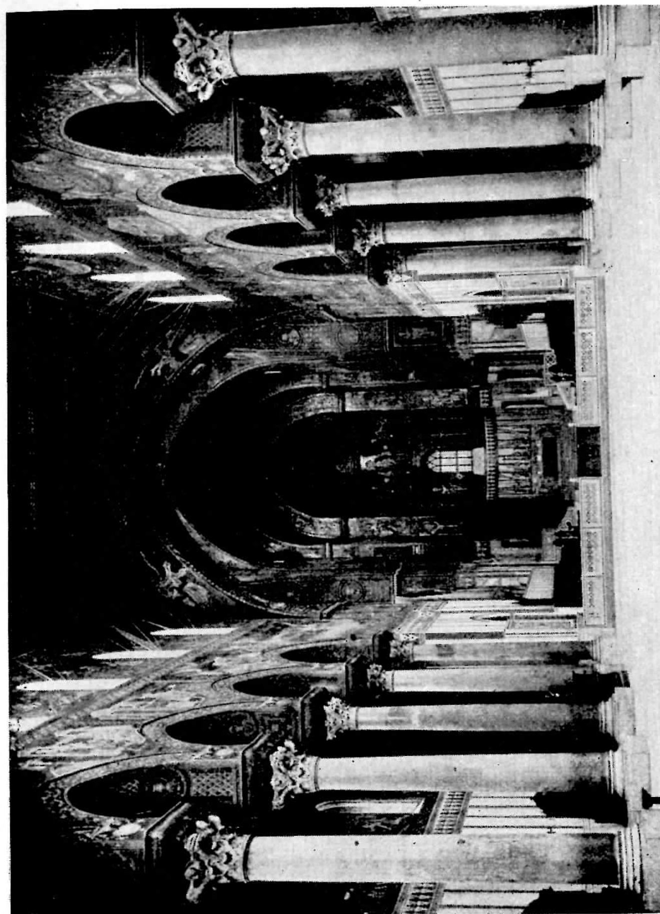
Daleki neki šuštanj privukao mi pogled na stranu prama velikom žrtveniku. Kroz vrata sakristije ulazi povorka dječaka, tiho, lagano koracajući. Svi jednakoga rasta, svi jednako duge kose, što im pada na ramena, svi jednako odjeveni u bijele čipkaste crkvene haljetke. Ozbiljnih milih lica i sklopljenih ruku prolaze pokraj mene, da se poredaju u blizini velikog žrtvenika. I onda, dok su nepomično stajali tamo, bilo mi je, kao da se od njihove bjeline odjedared tamna crkva počela da svijetli, — ovaj ogromni tamni prostor — od njih, sitnih krijesnica u vječnoj svjetlosti.

A kad su — bilo je naime pred Uskrs — digli sitne, tanke glasiće, da opjevaju muku i smrt Kristovu, činilo se, da to nisu oni što pjevaju, nego da su oni sami jedna pjesma, utjelovljena melodija, akord milozvuka, koji titra zrakom, koji nema tijela.

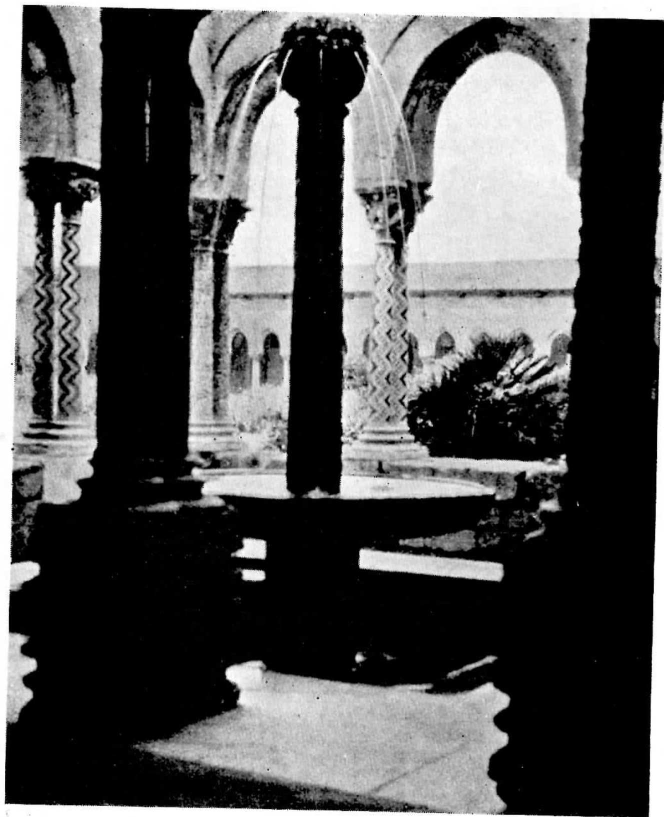
Jedina vedra tačka, jedina bića, što su ovdje

odisala životom, to su bili oni; i vidjeti njih male, mlade i lijepe, okružene — kao što bijelo u oku zaokružuje zjenicu — tako neizbježivo sa sviju strana okrutnom zbiljom groznih vrhunaravnih pojava, — ta mi se slika činila takovim protuslovljem, takovim nasiljem na najsvetija prava na život, na slobodu, vedrinu i veselje, da taj pogled nisam više mogao da podnesem. Da izbjegnem navali čuvstava, skočim sa stolice, da se je prevalila i zaštropoštala muklo i požurim se van, na trg, gdje sam duboko uzdahnuo, kao da sam iza dugog vremena opet jednoć došao na svježi zrak i vedrinu sunčanu.

Domala mi se pridruži i prijatelj, a neki čovjek u službenoj kapi čuvarskoj vidjevši nas gdje ovako neodlučno stojimo, priđe nam i odvede nas preko trga u samostan Benediktinaca. Ovdje sam se osvjedočio, koliko sam imao pravo, kad sam pobjegao iz crkve, jer i Benediktinci su, kao protutežu onoj teškoj zbilji tamo, ovdje sazdali divan, vedar, ljupki jedan dom, koji oku pruža na svakom koraku novo jedno nenadano krasno iznenađenje. Još je to i dandanas najljepše lukovima okruženo dvorište u Italiji, a od svih 216 stupova, koji nose te lukove, nisu niti dva jednaka, kao niti glavice i podnožja, svi su različiti, na svakom su drugi ornamenti, drugi uresi. Beskonačna

Monreale / Katedrala.

Monreale / Fontana u samostanu.

je jedna fantazija morala to da stvori, da slavi orgije u izmišljanju sveđ novih motiva. A s visokog vrta na prostranoj terasi kružilo nam je oko nesmetano u dalj, odmarajući se na bujnom tamnom zelenilu nepreglednih nasada naranača i limunova. Svagdje se vidi, kako kameni žljebovi iz velikih cisterna dovode vodu u nasade; sve je isprepleteno cijevima, bazenima, zaporima, i sve se to spušta od terase na terasu kao u ogromnim nekim stubama. S druge se strane široke doline ti zaravanci opet dižu, uspinju se postepeno do granice gologa krša. U ovom se krajnjem, uskom kutu te doline nalazi Monreale, dok se prema drugoj strani dolina sve više širi i rasteže. Tamo leži obasjana večernjim suncem Palermo »*la felice*«, »sretni« Palermo. Čitava se ta, kao raj zemaljski plodna, sočna, bujna, odasvud gorama obrubljena dolina zove »*Conca d' Oro*« — školjka od zlata. U toj školjci leže dva skromna, pritajena bisera: na jednom rubu Monreale, a na drugom Palermo. Oni se ne bliješte u sajamskom sjaju, oni nisu razvikani, slavljeni i ne privlače kao ostala svjetska čudovišta strance bučnom cirkuskom reklamom. Oni toga ne trebaju, jer njihova se slava širi tiho, otmeno, od usta na usta. Zato ih volim.

Vratili smo se u grad. U našem uobičajenom »Ristorante Cavour« pozdravio nas zgodni

mali piccolo. Bio je crnih očiju i guste kovrčaste kose, a uvijek silno ozbiljan. Svagdje, po svoj Italiji, a osobito ovdje, na Siciliji, nalazili smo ovakove mališe u svakom lokalu, u svakoj agenciji i trgovini, a uvijek su oni obavljali najvažnije funkcije, koje su iziskivale okretnost, brzinu, uslužnost i lijepe forme. Sve je to bilo povjereno njima. Od njih si mogao sve dobiti, sve saznati. Odrasli su ljudi bili već drugačiji, tromiji, ljenji, — utukle su ih godine. No ovaj naš »*ragazzo*« ovdje, čini se, da je nedvojbeno zasluživao lovorike. Bio je brži, savjesniji i vještiji od svih ostalih konobara, a svaku bi nam želju čitao s usana. Nije to tek radio zato, jer smo mu ostavljali povrh uobičajene desetpostotne napojnice — koju bi natkonobar ubirao za sve konobare zajedno — još koju malenkost, ne, svi su mu gosti, i oni, koji toga ne bi činili, bili jednako važni i vrijedni. Kraj toga uvijek strog, stvaran, ozbiljan, nije nikada prekoračivao granice takta i dobro je znao zadržati distancu između sebe i gosta. Vladao se je u svakom pogledu kao najvrsniji stari konobar, a ipak ih je sve natkrilio milinom svoje mladosti. A za nekoliko će godina valjda i on — *ragazzo* iz *Ristorante Cavour* — biti obični konobar u običnoj krčmi.

Čekali smo Manču. Pa kako smo ga čekali, tako smo sve iz dosade polagano popili priličnu količinu dobrog sicilskog vina. Napokon odlučimo, da ćemo večerati, jer smo bili odviše gladni, a da čekamo s jelom na njega. Nakon svršene večere opet smo sjedili i čekali, ali već nestrpljivo, sumnjajući, hoće li uopće doći. Pozvali smo konobara, da platimo, kad se napokon na vratima pojavi naš tako dugo očekivani znanac. Čim nas opazi, pobrza do nas, pozdravi nas srdačno, sjedne i požali, što nije mogao prije da dođe. Razbrbljao se toliko o kojekakvim novostima, da nije niti pravo dospio da jede, pa smo ga stalno morali prekidati, upozoravajući ga, da mu se jelo hladi. Bio je vičan beskonačnim zdravicama na užas gladnih, koji su morali da se strpe, dok koju svrši.

Kad se je najeo, sjetim ga danog nam obećenja, a on, čim je za to dočuo, zamahne obima rukama kao braneći se od takove pomisli i reče: »Ne, ne, — to vam sada nikako ne mogu da pričam — danas još manje nego jučer — to je sasvim nemoguće. Smijat ćete mi se do moje smrti — volim da i ne započinjem.« Tek nakon vrućih naših molba i dugih prigovora, razlaganja i objašnjenja, da ćemo sve držati strogom tajnom i ne ćemo odati nikome ni riječi, pristane napokon, ali pod uvjetom, da ga otpratimo u hotel. Tamo da je vrlo ugodno sjedjeti kraj mora u bašti, a ni društvo, ni glazba ne kvare raspoloženje.

Bilo je daleko, trebalo je uzeti kola, ali kad

smo stigli u »*Villu Igieu*« uvidjeli smo, da je imao pravo. Izgled na rasvijetljeni zaljev panormitanski bio je upravo prekrasan, a nama za leđima dizao se blizi *Pellegrino* u tamnu zvjezdanu noć.

Već smo neko vrijeme prosjedjeli i osjećali se vrlo udobno u dubokim naslanjačima, kad ponovo podsjetih svog znanca na obećanje, da nam ispripovjedi svoj doživljaj. Nećkao se doduše još i sada, ali opažali smo, da je to tek na oko, a da i sam osjeća volju, da nam ga ispriča, jer je raspoloženje bilo doseglo onu točku, gdje se jezici lako razvezuju i gdje govor glatko teče.

Natočio sam mu ponovo čašu, pa kad je malko razmislio, počeo je da nam priča svoju:

PRIPOVIJEST O NENADANOM SUSRETU.

BILO je nedugo tome — jedne kišne večeri u tek poodmakloj zimi, kad joj rano proljeće u bojažljivo-plahom pokušavanju krši zadnju moć. Sjećam se još kao danas, da sam sjedio za stolom i listao u starom albumu, koji sam bio našao zabačen među ostalim starim knjigama u zaboravljenom pretincu svog ormara. Listao sam kao od dosade i prebirao među razglednicama i našao po neku, koja bi me i opet razveselila i podsjećala na davno zaboravljene pojedinosti prošlih događaja.

Bilo je tu karata, koje sam sâm poslao kući, dok sam boravio u daljini, a na njima su bile slike dalekih mora, visokih gora, velikih i bučnih gradova, idiličnih samotnih zaselaka. Našao sam razne fotografije snimljene slučajno, na kojima sam viđao i sebe u krugu danas već posve zaboravljenih lica. A bilo je i karata dobivenih od znanaca i znanica, od prijatelja i pri-

jateljica, s uspomenama, pozdravima i sjećanjima s izleta, kojeg putovanja, veselog društva, i poslije bolnih rastanaka zanavijek. Kod ovih sam se potonjih najviše zadržavao, jer su s njima bile vezane uspomene mile i drage, koje su sada, gdje su veze bile već godinama raskinute, dobivale neki čar daleke, tihe sjete i bolnog sjećanja na davno proživljene lijepe časove.

Kao jedna od posljednjih dopala mi ruku karta, oslikana živim bojama, koja prikazuje iz morske modrine uzdignuto brdo poput kocke teškog, pravilnog oblika, kojemu se je vrhunac rastegnuo u malo izbočeni, plosnati zaravanak, a obje mu strane padaju strmo u dubinu.

Podnožje brdu ovio je gusti vijenac bijelih zgrada, a oko njega se leptir-barke razapetih krila njišu na morskoj pučini, dok u luci lijeno počivaju crni debeli kukci pruženih u vis ticala — jarbol-lađe i brodovi.

Bilo mi je, kao da još nikada nisam vidio tu sliku i sav sam je u čudu okretao u rukama pitajući se, tko li mi piše iz Kapstata, s krajnje točke najjužnije Afrike, jer me je taj pogled živo sjećao na panoramu često viđenog tipičnog primjera te visoke gorske ravni.

Produžavao sam namjerno svoju radoznalost i naprezao svoje sjećanje, ne bi li mi pala na

pamet koja nuzgrednost, neka zaboravljena riječ, sitnica, koja nam tako često kao jedina preostaje od naoko važnih za nas događaja. Htio sam, da uz njenu pomoć onda izgradim komad po komad srušenu zgradu prošlosti, a da tu igru fantastičkih mogućnosti ne prekinem tek trijeznim kratkim pogledom na natpis karte. Nisam se mogao odlučiti, da je skinem s lista, u koji je bila utaknuta ili da je okrenem i po marki da pogodim njenu domovinu.

Kad mi nakon kratkog napora nije uspjelo, da se ičega sjetim, čim bi ušao u trag njezinu piscu, zaklopim rezignirano album. Tješio sam se, da će mi slučaj i vrijeme otkriti tu zagonetku.

Prošlo je nekoliko dana, pa premda nisam — zabavljen poslovima — imao toliko vremena, da mislim na sliku, to mi se ona ipak — čim bih negdje u odmoru i dokolici počivao, vraćala s nekom čudnom nametljivosti pred oči i rađala je u meni sve veću radoznalost. Predodžbe čudnih i stranih zemalja i dalekih predjela, neviđenih u zbilji još od moga oka, prolazile su mi maštom. Ja nisam tjerao te fantastične slike od sebe, naprotiv ja sam sve više u njima uživao, dok me nisu svega obuzele. Tako se počela u meni da budi neka nesavladiva želja za velikim horizontima, dalekim

vidicima s visokih gora, ljubav za samoćom, znatiželja za novim krajevima i ljudima.

Nisam htio da točno razlučim u sebi, da li se je ta želja za daljinom u meni rodila već prije, ili tek pošto sam bio našao onu sliku iz Palerma. Jer ona je bila odavle; tipični brijeg nije bio onaj nad Kapstatom, nego Monte Pellegrino; jedra, brodovi, bijele kuće i luka nisu bili u nedosežnoj udaljenosti dalekih oceana, nego tu, blizu na dohvatu. Žrtvujući dvije, tri proputovane noći, mogao sam da se stvorim pred njom, posve zaboravljenom »autoricom« te karte.

»Pa zašto ne bih?« govorio sam u sebi, igrajući se kao u šali mogućnošću ove iznenadne misli.

Nije me valjda niti toliko veselila ta misao i nije mi ni bila tako jakim poticalom, da ću tamo vidjeti nju, nego me je veselilo to, što sam sâm pred sobom našao opravdanje, jedan uzrok, koji je sa malo autosugestije mogao postati neotklonivo važnim, baš kao stvoren u tom momentu, gdje je sve u meni čeznulo za promjenom i daljinom.

Pođem li zaista tamo, računao sam u sebi — i sretnem li ju gdje, mogu da se izgovorim, da je to tek slučajno, a pred samim sobom imat ću opravdanje, što treba da iskupim zadanu riječ, kojom sam se bio obvezao, da je jednoć tamo

pohodim. Njezina me je karta sjećala na to obećanje.

Znao sam i to, da se ne smijem dugo domišljati, jer s istom brzinom, s kojom bih se za nešto zagrijao, mogao sam da to i odbacim. Osjećao sam instinktivno, kako treba da tome doskočim, da sam sebe preteknem, da odem odmah, što prije, da se ne rodi opet u meni ono fatalno pitanje, koje mi je znalo pokvariti tolike zabave i veselja, pitanje: »pa čemu zapravo sve to?«

Još iste sam večeri odbacio sve te obzire, sjeo za stol i uredio potrebne formalnosti. Bilo je dakle odlučeno. Otputovao sam.

Morao sam da vam potanje objasnim neke od ovih glavnih razloga, koji su me dotjerali ovamo. Siguran sam, da me inače ne bi razumjeli, jer moj se križni put počinje zapravo tek onim časom, kad sam se ovdje iskrcao. Čujte dakle, šta je bilo dalje.

Lutajući bez cilja po gradu znao sam se katkada ipak sasvim prepustiti utiscima ove bajne okolice i mislima, što ih je u meni rodila, te mi se znalo dešavati, da sam preko dana posve zaboravljao na prvotni uzrok mog dolaska ovamo. Ali ja nisam zaboravljao, — o ne, — ja sam se tek pričinjao, kao da zaboravljam.

Nisam mogao da dočekam čas sastanka. Nervozno sam promatrao prolaznike u vječitoj

nadi, ne ću li je gdjegod slučajno sastati. Jer da je posjetim kod kuće, ne — to bi bilo odviše jednostavno, obično, to bi mi ubilo sav čar iznenađenja. Znao sam, da ona silno voli glazbu, jer je i zbog njena studija boravila na prvom konzervatoriju u inozemstvu. Tamo sam se bio upoznao s njom, a sad sam u nadi, da ću je najprije naći u kazalištu ili na kojem koncertu, redovito polazio sve opere. Sve mi do jučer sreća nije bila sklona. Ali ja sam se malne sigurno nadao, da ću je baš toga dana sastati prigodom premijere velike nove opere. I zaista, tko da opiše moju radost, kad opazih na kazališnim objavama, da i ona tom prilikom nastupa. Silno sam se veselio, da je vidim prvi put onako iz daleka, da se naslađujem njezinim pogledom, tako krasne, vitke, žive i mlade pjevačice.

I jučer sam, prije no što sam vas sreo, lutao gradom i slučajno nabasao u taj perivoj. Trgnuli ste me malko iz mojih fantazija, ali čim sam vas ostavio, opet nisam mogao ni na što drugo da mislim nego na nju. Kao da me je vukao neodoljivom snagom neki golemi magnet, tako sam se — ne znajući ni sâm kako — pred večer odjedared stvorio pred kazalištem. Ogromna se crna zgrada velike opere dizala u sredini trga, neosvijetljena još nijednim svijetlom, jer se je predstava započinjala tek kasnije.

Sjednem u restauraciju, koja zaprema prizemlje zgrade, te im je vrijeme u obilju ukusnih jela i izvrsnog vina prolazilo brzo i neopazice. Tek me hukanje i šum brojnih automobila i topot nervoznih konja u blistavim ekvipažama upozori, kako bi bilo vrijeme, da se i ja požurim i da zauzmem svoje mjesto u gledalištu.

Uspinjem se širokim monumentalnim stubištem, koje je osvijetljeno ogromnim kandelabrima, te vodi do prvog sprata kazališta. Nađem se domala na označenom sjedalu u parketu, odakle mi je oko moglo nesmetano da kruži širokim krugom loža, koje se dižu do ispod stropa u sedam sjajnih, zlatnih spratova.

Premijera je bila namamila cvijet ljepote panormitanskog društva u raskošnim toaletama i blistavim draguljima. Domala su bila popunjena sva mjesta.

Instrumenti orkestra, svirajući isprva prigušeno pojedince razne odlomke pasaža i arija, zamuknuše za kratko vrijeme i dok je gledalište potamnjelo, zabrujali snažni zvukovi uvertire. Zastor se razmaknuo, množina svijetla prostrujila pozornicom i pred mojim se očima počela da razvija igra. Krasno školovani glasovi pjevača i pjevačica natjecali su se u uzornoj izvedbi s prvorazrednim orkestrom, ali unatoč svemu tomu bio sam nekako rastresen

i nisam s punom pažnjom mogao da pratim tok predstave.

Nestrpljivo sam iščekivao čas, kad će ona da nastupi. U rukama sam nervozno gužvao knjižicu programa, gdje njezino ime nije bilo spomenuto u redu lica, nego je, označeno napose s tri zvjezdice, bilo krupnim, napadnim slovima štampano uz opasku »*kao gost.*«

Odjedared mi srce nekoliko hipova zastade u kucanju, kad sam začuo novi neki glas, a da ipak nisam vidio osobu, koja je pjevala. Oči mi se nisu micale s vratiju, iza kojih se ona morala da pojavi, jer je glas, umiljat, zavodljiv, topao dolazio sve bliže. Bio sam prepoznao njezin glas, sad neisporedivo jači od onda, puniji, zvučniji, dublji, ali u slatkoći i boji isti kao i nekada. Arija započeta u *pianissimu* razlijegala se sve snažnije prostranom pozornicom; nošenu laganim valovima zvukova sitnih gusala, pograbili je teži, brojni instrumenti, digli je i uzvitlali treskom truba i rogova u apoteozu veličanstvenog finala.

I tad, dok su još posljednji tonovi titrali zrakom i umirali pod gudalima svirača, otvore se vrata i na pozornicu stupi žena velika, krupna, teško stupajući pod teretom svoga prebujnoga tijela. To zar ona? — govorio sam sâm sebi. Mašim se za dogled, da je bolje pogledam, — i jest, zaista, ona je to, bez sumnje ona.

Pročitam još jedamput oglas, ali zaludu, ne varam se. Tu stoji njezino ime, primadone, ljepušne nekad, vitke, temperamentne i vesele crnke, koju sam nosio u naručju, laganu kao lutku, — a sad, o Bože, koje li promjene! Lice odebljalo, da oči propadaju u salu, prsa i bokovi nabrekli od napora, da raskinu steznik i da se razliju preko njegovih nasipa kao nabujala rijeka. Prava slika »orijaške gospođe« iz kojeg cirkusa.

Vidim vam na licu, da s mukom suzdržavate smijeh. Smijte se, smijte, kolikogod vas volja, danas me to više ne smeta! Danas ću i ja da vam se pridružim, jer sada osjećam, da bi to zapravo više bio siže za komičnu burlesku, nego za tragični roman — ali za mene onda nije bio niti jedno niti drugo. Žalio sam, što je oružila i što ne mogu da obnovim stare raskidane veze, ali to je bilo i sve. Pa šta sam mogao da promijenim? Zar da plačem, jadikujem, da čupam kosu, da se vladam kao pomaman, kao svaki Miško ili Joško i da budem na smijeh ljudima?

Nadali ste se valjda, da ću vam sada za ljubav tome događaju po uzoru sentimentalnih i romantičnih naravi ispričati bolnu jednu pripovijest, kako se oko mene sav svijet počeo da ruši, kako se pozornica i zastor i sve obraćalo pred mojim očima i kako sam se ćutio poni-

šten i nesretan. Kako sam lutao mračnim ulicama i kako sam htio da se bacim u more.

Ali okanimo se šale, jer čemu da lažem? Čemu da se pravim boljim i ljepšim, nego što sam zaista? Ne ću da poričem, da sam je volio, i da je još uvijek volim onakovu, kakova mi je otprije ostala u pameti i u sjećanju na one hiljade slatkoća i ljepota, što su bile vezane uz njezino biće, a sada im nije više bilo ni traga. Od onoga je naime časa, kad sam još kod kuće ugledao njezinu kartu, počela ponovo u meni da klija ona zagušena, tinjajuća iskra nekadanje ljubavi, koja je u milim zvukovima dugo nečuvena glasa pred očima moje mašte bila razbudila najslađe uspomene.

Lijepa je ta zgrada divnih snova bila jednim jedinim nepredviđenim, smiješnim udarcem srušena, bačena u vječni zaborav.

Bilo mi je, kao da gledam neku posve stranu, nikad neviđenu osobu, za koju ništa ne osjećam, koja mi je potpuno ravnodušna. Ona stara kao da je bila umrla, a ova nova, ne, to nije ona, ta me se ništa ne tiče.

Nisam više bio raspoložen da ostanem u kazalištu. Ustao sam i otišao, uzeo auto i odvezao se kući, u hotel.

Tu se završuje moja pripovijest. Izmirio sam se eto sa svojim udesom, pa premda se moje

nade nisu ispunile, to sam bar vidio kraj, gdje naranče dozrijevaju i odakle nam dolaze. Budem li zato našao koju kiselu, sjetit ću se grada, koji stoji u zaštiti sv. Rozalije. I ma da sam do nje hodočastio i kao pravi pokajnik, koji što ljepše »*kako zna, nju fali, i piva njoj slavu*« — to je ipak sa mnom bila vrlo nemilostiva. Budi joj prošteno, jer je ona — možda bolje nego ja — znala, zašto to čini!«

Manča je bio prestao. Polagano, tiho, da ne naruši nastali muk i s laganim ironičnim posmijehom na usnama citirao je moj prijatelj početak stiha: »*Nessun maggior dolor* —«

Granama vitkih čempresa šuštao je vjetar topao, pun nježnog mirisa magnolija i četruna i nosio ga daleko do barke na pučini u zaljevu. Svijetla njenih lampiona razlila se u dugom, titravom traku sve do nas, a po njemu nam dolaze kao srebrnom stazom zvukovi pjesme uz pratnju gitare. Razabiramo u tihoj noći riječi refrena, kao da bi da nas utješe noseći nam odgovor: »*Fa mi provar — l' ebbrezze del' amor!*« —

NI NA NEBU, NI NA ZEMLJI.

OPROSTITE, gospodo, zar ste pošli da razgledavate kazalište?« — zapita nas simpatični stari gospodin i zaustavi nas. Bio je odjeven u tamno odijelo dobroga kroja, veliki mu je crni šešir zasjenjivao lice, a pomno uglačana bijela košulja i ovratnik, pa kravata iz pikéa i biserna igla u njoj odavale su čovjeka imućna. Oslovio nas je mirno, gospodski, kao da nam tim čini uslugu, i već unaprijed odbija našu zahvalnost. Mršavo, blijedo, pomno izbrijano lice s plavim pametnim očima moglo je pripadati kakovu učenjaku, možda kakovu arkeologu, kad ga susrećemo u to neobično doba sasvim samoga ovdje na ruševinama starog kazališta.

»I pravo smo slutili« — poveselimo se mi, jer je naš neznanac odmah poveo razgovor o toj klasičnoj razvalini.

»Zar su gospoda prvi put ovdje?« i »Razumiju li gospoda dobro talijanski?« — zapita nas opet, a kad smo oba pitanja potvrdili, produži: »E, pa kad je tako, onda dozvolite, da vas upozorim, da vas je Baedeker, što ga držite u ruci, krivo uputio. Vidim, da ste htjeli da uđete

na ona vrata tamo, ali morate na ova ovdje, ta su prava.« Zahvaljujemo i hoćemo da nastavimo put, kad li će starac, kao da se nečemu dosjetio: »Ako vam je milo, i ako vam ne smetam, mogu da vas otpratim komadić puta. Moram da se vratim — upravo opažam, da sam zaboravio palicu, teško mi je bez nje. O, nemojte se truditi, hvala vam na usluzi, zadržite samo svoju, taj ću komadić puta već izdržati.«

»Zar su gospoda Švicari? — vidim, da razgovarate francuski, a Baedeker vam je njemački, a i talijanski razumijete — drugi stranci ne govore toliko jezika! — Znao sam, da se ne varam, — uistinu krasna zemlja Švicarska, marljiva, napredna, kulturna! Pa sređene gospodarske prilike, uzorna nacijonalna ekonomija, ali valuta, ta kolosalna valuta — znate, da vam za nju zavidam. Pa molim vas, najbolja valuta na svijetu, ta vi ovdje malne ništa ne trošite! Oh, što mi siromasi, kako smo kraj vas bijedni, — naša lira svakim danom sve više pada. Zar nam je bio potreban taj rat, — da smo bar ostali neutralni kao vi, mnogo bi bolje prošli. Eno pogledajte, gdje su Norveška, Holandija, Danska, Španija, — ali pustimo to.« Mahne rukom, otare rupcem znoj sa čela, izvadi burmuticu, posrkne i reče: »Nitko ne zna. što je za koga bolje — ali vidite, za vas je sva-

kako u ovaj čas bolje, što ste me sreli, jer sam vas očuvao od jedne zablude. Nije baš uvijek svejedno, razgledali vi jednu zgradu s tavana ili s podruma, — a vi ste ovdje baš naopako htjeli da počnete. Dozvolite mi, da vas upozorim na važnu činjenicu, da se ovdje upravo o tome radi, i da ćete jedino tako shvatiti pokretnu misao i razvitak građevnih perioda te zgrade, ako pomno pratite i razlučite kronološki slijed raznih epoha.

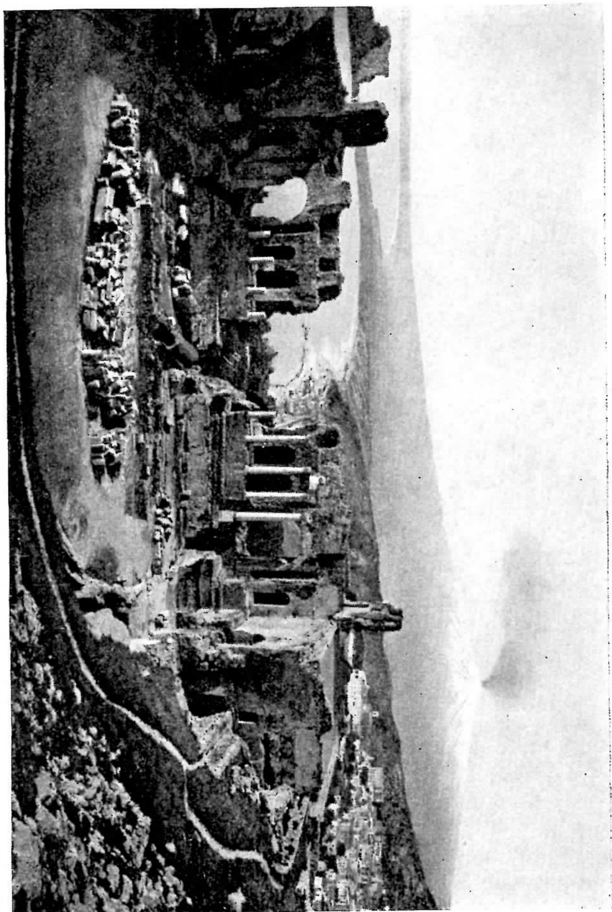
»Tamo gore je moj mali muzej — da, tamo gore, na vrhu šiljka, što se s druge strane strmo ruši u more. Svrstao sam u nj sve starine, koje sam ovdje našao — ako vas zanimaju, mogu da vam ih pokažem. Nemojte mi zahvaljivati, nije baš ništa osobito, — maske, novci, vrčevi, skulpture, ornamenti, natpisi, svega ima po malo. Da li se i sada još šta nalazi? Ovdje baš ne, ali u okolici prilično — tek vidite, ja sam star, iznemogao, pa ne mogu više daleko. Da, stanimo malko, zaduhao sam se.

»No, sad ajte, gospodo, ako vam je milo, rastumačit ću vam — dok me otpratite do gore — postanak ove besprimjerne građevine. A poslije, popodne ili sutra, onda dođite još jedamput, pa sjednite tamo u gustu travu, kojom su zarasle nekoć mramorne klupe gledališta i uživajte ovaj jedinstveni pogled.«

»Eno vidite, u smjeru, odakle dolazite, nalazi se na nepristupačnoj vrleti prastari, već po priči grčkih kolonista postojeći gradić. Prošli ste njegovim uskim, krivudastim ulicama, u kojima život teče lagano, bez žurbe, jer leži tako daleko, odijeljen od velikog svijeta. Nitko o njemu ne vodi računa, i taj bi gradić spavao i nitko ga ne bi bio probudio iz sredovječnog mu sna, da mu njegovi utemeljitelji nisu kao vječni, neizbrisivi žig ostavili svoju neumrlu dušu. Toj su duši usjekli spomenik u tvrdu, oštru hrid, okruženu najuzvišenijom prirodom: duboko pod sobom plavo, toplo more, a pred sobom u daljini snježnu Etnu. Gledajte, kako su divno znali izrabiti prirodu. Zar ne izgleda, kao da je ova poluokrugla uvala stvorena naročito zato, da bude kazalište? Jedino je otvorena prema jugu, dok je prema sjeveru, istoku i zapadu potpuno zaštićena strmim liticama, koje se preko dvijesto metara ruše do razine morske. Ženijalno oko Grka, naših pređa, učitelja u svemu lijepome, odmah je zamijetilo taj neisporedivi položaj i njegovu prednost. Usjekli su ovdje klupe, koje su se u polukrugu protezale od jednog do drugog kraja uvali. Donji su redovi bili mali, a širili su se sve više prema gore, gdje je uvala bivala širom. Pred najnižim je redom ostao mali zaravanak, koji je služio za pozornicu, a iza nje,

Etna / Na rubu kratera.

Taormina / Kazalište.

gledaocima u čelo, nije bilo ništa drugo, do li jedan red otvorenih lukova na vitkim mramornim stupovima. Zdesna i slijeva bile su niske zgrade za kazališnu spremu, za glumce i glazbenike. Pogledajte sada kroz te stupove, što su još ostali od prvobitne gradnje. Nije li lijep taj pogled? Vidim, da ste zanijemjeli od iznenađenja, jer se ovakovo zaista nigdje ne ponavlja na svijetu. O da, ima i drugdje lijepih izgleda: Napuljski zaljev, pa obala Sorenta, Rivijera, Norveški fjordovi, pa izgledi s visokih Alpa — da, i to su vanredne krasote, ali šta je to prama ovom ovdje! Ima li veličanstvenije scenerije na svijetu? Eno vam tamo dolje duboko pod nogama uski trag pijeska uz strmu obalu, a na njemu bijela nit šumnih valova. Gledajući uz obalu prama jugu, doseže vam oko do Sirakuze, a usput možete da izbrojite još sedam predbrežja. Sav se kraj uz obalu zeleni; a u najgušćoj šumi naranača, tamo, još pred Katanijom, eno vam *Acireale*. Već u najstarijoj se mitologiji spominju sva okolišna mjesta: Polifem je tamo pretvorio svog suparnika Akisa, ljubavnika lijepe nimfe Galateje, u potok, po kojem se prozvao i sâm grad. A tamo kraj obale, gotovo neprimjetno u daljini, dižu se one hridine iz mora, što ih je taj isti jednooki Polifem bacio za Odisejem, kad je pred njim umakao. S druge strane prvog predbrežja, a od njega

zaklonjena, bila je nekoć najstarija, prva naseobina Grka na Siciliji, cvatući Naksos.

Ravno pred nama prostire se posvuda beskrajno more, nigdje otoka, nigdje kopna. Ali popnite se ovamo, malko više, i ta se slika potpuno mijenja. U zaljevu pod nama leži mali ljupki otočić »*Isola Bella*«, a tamo dalje, gubeći se u plavilu daljine i zastrta brdom spava uništena Messina. Upravo nasuprot, onkraj mora i Messinskog tijesna — Scile i Karibde starih Grka — protegla se duga, gorovita Kalabrija.«

»Svratite sad pogled prema kopnu — tu nas nadvisuje stara Taorminska tvrđava, ponosna i nepristupačna kao orlovo gnijezdo. Ali sve se to gubi, sve to iščezava pred gorostasnim trupom snježne Etne, koja tamo daleko u božanskoj samoći daje čitavim ovim raznim rasijanim pogledima veliki pravac, veliki jedinstveni karakter. Ona je žarište, ona je os, oko koje se je grupiralo sve ovo; ona je temeljni motiv, iz kojega izbijaju svi ti vedri, harmonički akordi; ona je blistavi bijeli alem-kamen u diademu šarolikih smaragda, rubina, safira, što ih nosi kopno okruženo beskrajnim morem plavih akvamarina. Jer nema pod nebom uzvišenijeg prizora, nego s plave morske razine gledati glavice sniježnih visova. Kako su blizu, kao na dohvat ruke, a ipak, kako daleko! Jedan

odijeljeni svijet za sebe, svijet samoće, veličine, do kojeg ne dopire ni buka ni žamor ovog sitnog našeg života. Nepristupačni su, ograđuju se barikadama snijega i leda proti svakom, koji bi da prodre u njihovo carstvo. U carstvo uzvišenosti, vječnosti; u carstvo, gdje vladaju još ona stara božanstva, kojima su ga napučili iščezli stari vjernici. Pa zar nije bilo lijepo dati bogovima ovakav stan, sad vidljiv u vedrini, sjajan u sniježnoj sunčanoj bjelini, sad opet sakriven u oblacima, obasut vatrom i treskom strijela? Jest, to je bilo naivno, to je bilo poetično, ali istinski u srcu proćućeno.«

»Kao gorostasni bijeli šator diže se Etna nebu pod oblake. Od njezina podnožja pa do vrha ispunjaju ju sve ljepote i sva čudovišta ovoga svijeta. Ljudsko srce može ovdje da doživi sve senzacije, jedna izmjenjuje drugu, još veću, čudniju: bezbrižna vedrina tropske bujnosti prelazi polagano, postepeno u potpunu mrtvu pustoš crne lave i diže se preko nje do ohole nepristupačne samoće ledenih poljana. A onda, uspevši se na najviši vrh, survat će se u vječnu bukteću vatru, kojom joj nutrinja izgara. Tamo se gore njenim bijelim dahom kao pramenima dugačke kose igraju bure, vitlaju i trgaju njom, dok duboko u dolini ni list na drvetu ne titra. Na grudi je stisla stoljetne stare, kvrgave hrastove, bujna se vinova loza ovila oko njezina boka, podno koljena joj

cvjetaju mirisne bašte naranača i četruna, a noge joj umiva toplo Sredozemno more.«

»Možete li zamisliti mirniju pozadinu, veličanstveniji okvir za klasične stihove Euripidove, za duboku tragiku Sofoklovu? Svaka je riječ, svaki je prizor u tom kazalištu bio jedan istinski duboki doživljaj, koji se je nezaboravno usjekao u srca gledaocima. Sav je vrhunaravni svijet, sva su nedokučiva misterija vječnih božanstva i groznih sila, koje su nastavale to živo brdo, bili prirodni saveznici glumaca i davali su im nenatkriljiva režijska pomagala. Erinije, božice pravedne osvete, lebdjele su tamo gore zrakom i sakrivale se u kiši pepela, da zaguše svoju žrtvu. S Hefaistove se kovačnice vazda pušilo, a kad bi kovao lance, da kojega buntovnika okuje o stijenu, prosukljala bi vatra, a zemlja bi se tresla. Ciklopi, demoni i divovi stenjali su i previjali se u mukama nikada nedovršena vječita rada. Tu je uzvišeni Olimpijac sipao svoje smrtonosne strijele a Helios je prvom svojom zrakom pozlaćivao najviši vrhunac divnog brda i klizao je sve niže i niže, dok nije obasjao lukove cseni i pao na žrtvenik usred pozorišta.

»Mir, — tiho, eno, sad su upravo stupila ona dvojica na pozornicu — poslušajte, kako se jasno razabira sve do našeg stajališta svaka riječ

— svaki korak, svaki šuštaj odjekuje u izvrsnoj akustici ove građevine.«

»Siđimo sad, moja gospodo, nekoliko stepenica i postavimo se točno u srednju os kazališta. Evo, šta vidimo? Upravljena je ravno na Etnu! To nije dakle bio tek slučajem stvoreni efekt; ne — graditelji su znali, za čim idu, oni su baš naročito htjeli, da im gledaoci uživaju kod prikazivanja uzvišenih prizora panoramu, jednako uzvišenu i nenatkriljivu ničim, što bi ljudska ruka mogla da izvede.«

»Pa ipak, vidite, našla se ljudska ruka, koja se u bahatoj samosvijesti i nadutoj oholosti usudila, da tu sliku izobliči. Nije imala smisla za onu veličinu i aristokraciju ukusa, koja je bila kadra da odbaci sve profinjene suvišne urese. Predobro je osjećala, da bi time narušila otmenu jednostavnost, kojom je odisao sav taj kraj i to kazalište, što se je stavljalo u zaštitu najimpozantnije, najjednostavnije vječne slike tragedije između života i smrti: Etne, koja uvijek umire i uvijek se rađa.«

»Jest, — vidite, Grci su to osjećali, Grci su to znali, dokle smiju da idu. Ali Rimljani, koji su ih odavle potjerali, osvojivši sve njihove gradove, oni toga nisu shvaćali. Oni su tek bili preko noći obogaćeni parveniji, doduše marljivi, srčani i puni uzornih vrlina, ali nedostajala im je ženijalnost stvaranja. Imita-

tori, rukotvorci, dobri solidni zidari, majstori u svom zanatu, digli su to kazalište, kad se pokazalo premalenim za sve veći broj gledalaca, jednostavno uokolo još jedamput za toliko u vis, koliko je dosada dosezalo. Sprijeda su dozidali pozorišnu zgradu i sad su se zaista mogli ponositi, da sjede u pravom kazalištu. Odijelili su se potpuno od okolice i time ubili čitav čar, koji je tu zgradu okruživao dosad. Ali šta je njima bilo stalo do toga! Glavno im je bilo da prate krvave gladijatorske igre, a razumljivo je, da kod te zabave pogled nije trebao da počiva ni na kakvoj drugoj slici. Što više, priroda bi ih bila zbunila i otklanjala im misli. Mnogo se primjera nalazi u povijesti, ali taj je jedan od najboljih dokaza, da ništa nije apsolutno, da je sve tek od relativne vrijednosti. Rimljani su bili širitelji kulture tamo, gdje bi dolazili u doticaj s kulturama sjevernih barbara, nižima od vlastite, ali prema višoj kulturi grčkoj ponijeli su se s istim inferiornim nerazumijevanjem, zgazili je u blato i izrabili za svoje imperijalističke ciljeve, kao što se to još i dandanas događa svagdje u svijetu.«

»No čemu da se žestim; star sam i ne ću valjda više doživjeti vrijeme, kad će prije ili kasnije i to biti jednom osvećeno. — Ali eto nas, napokon smo stigli ovamo pred moju

skromnu kućicu. Pogledajte, tu sam nedavno naišao na temelje maloga hrama iz najranijeg grčkog doba, koji se je dizao ovdje na najvišoj izbočini tog malog proplanka. Moja je kuća baš sagrađena na jednom dijelu tih temelja. Ali izvolite stupiti ovamo na ovaj balkon, koji lebdi u zraku, jer se pod vama stijena ruši okomito u more. Na njemu ćete imati čuvstvo, kao da niste ni na nebu, a ni na zemlji, jer dok obuhvaćate s ovog mjesta jednim jedinim pogledom sve krasote, o kojima sam vam čas prije pričao, ne možete da vjerujete, da ste na zemlji, a za nebo — ali oprostite, ostavit ću vas časak nasamo, da nesmetano uživate.«

Starac ode, da se malo kasnije opet pojavi na drugim vratima balkona, koja je bio odškrinuo s nutarnje strane. Šešir je bio izmijenio službenom kapom zlatnih gajtana s natpisom »*Custode*«. Dakle i on ništa drugo nego obični »čuvar«, zapitamo se začuđeno pogledavajući se postrance. Ali to će ipak biti neki »*capo custode*«, — glavni čuvar — tješimo se mi u našoj povrijeđenoj taštini, jer običan čuvar ne bi pokazao tolikog znanja, spretnosti i sigurnosti. Još se pritajeno smijemo, kako nas je divno nasamario — ali čim nas je odveo u svoj mali muzej i počeo nam nuđati razne stare novce, kameje i ostale sitnice, uozbiljilo nam se lice. Sjetismo se »švicarske zdrave va-

lute« i u tom nam se času gorko osveti ta nabačena šala. »Za svaku vam stvar, koju kod mene kupite, mogu dati pismenu potvrdu, da je prava, nepatvorena«, uvjeravao nas je on, a mi smo, već radi toga, da spasimo čast Švicarske, morali da nešto kupimo i da platimo trostruko.

Kad se je opraštao od nas, kanula mu krupna »*mancia*« u ruku, krupnija no što bi inače ispala, da nije bilo ove klasične mistifikacije. On se veselio nama, Švicarima, a mi njemu, arkeologu. Tek što nismo imali srca, da ga razočaramo priznanjem, da je zapravo naša zdrava valuta u bliskom susjedstvu austrijske. Ne, — radije da nam zavida, nego da nas žali.

Nekoliko smo dana zatim još jedamput pošli u kazalište, da ga se naužijemo gledajući zapad sunčani. Iz daljine je odnekud dopirao glas našeg starog znanca do nas, a malo zatim našli smo ga, gdje stoji visoko na jednom zidu. Tamna mu silueta jasno i oštro odskakuje od crvenog večernjeg neba. Živo gestikulira rukama, a deklamatorskim tonom nešto tumači grupi stranaca, koji ga pažljivo slušaju. Nisam razabirao njegove riječi, jer je udaljenost bila prevelika, ali uvjeren sam, da im je pripovijedao na vlas isto kao onomad nama.

Pa ma da je to i činio, on bi time najsavjesnije i najbolje ispunjao svoju zadaću. Jer on je u tom kazalištu i sâm postao glumac, on je agirao, njemu je podrhtavao glas, njemu se orosilo oko, kad je to iziskivao afekt i uživao je, kako mu riječi djeluju na strance. I premda je bio tek čuvar i vodič po razvalinama, ali je zato bio jedan unikum, jedan rijetki original, i navrati li se tko u Taorminu, može zaista da ga tamo nađe.

PRIVIĐENJE U SIRAKUZI.

VESELI, bezbrižni, puni očekivanja i radoznalosti dižemo se za tople noći, dugo prije osvita danjega i udaramo pješke put kolodvora. Vrludamo tamnim ulicama Katanijskog predgrađa. Posrćemo na neravnu tlu, palimo šibice i ponavljamo u sebi riječi našeg *cameriara* iz hotela: »idite najprije ravno, onda desno, onda opet ravno, pa desno, pa lijevo.«

Nije nam baš potrebno, da lomimo ovdje noge — mogli smo sjesti u kola i odvesti se Etnejskom ulicom do stanice — ali mi se pripravljamo i treniramo za veliki napor, koji nas još čeka, za uspon na Etnu, pa stoga odbijamo s prezirom ovaki komfor, nedostojan pravog turiste. Tražimo prečac, da prikratimo ovim još neizgrađenim pokrajnim ulicama naš put. Iz njih još uvijek nije uklonjena mjestimice na metre visoka naslaga tvrde, crne lave. Napokon se u daljini ukazuju brojna svijetla, jedna lokomotiva fućka — hvala Bogu, na pravom smo putu.

Radnici, koji se guraju da dignu karte,

uslužno se ugibaju našem odijelu engleskog kroja, a mi bez prtljage, bez ogrtača, bez ikakova određena plana, prožeti jedino čuvstvom slobode i nezavisnosti, sjedamo napokon u prvi vlak, što polazi za Sirakuzu.

Za čitave trosatne vožnje duž obale Jonskog mora potpuno smo sami u našem odjelu. Malo ima putnika. Nema revizije, nema kontrole, nitko ne dolazi da buši karte. A onda silazimo na našem cilju s vlaka, pripaljujemo cigaretu, turamo ruke u džepove i prolazimo nonšalantno kraj začuđenih lica brojnih *vetturina*. Pozdravljaju nas i nude nam se, a jagma je smiješna, jer kud ćemo nas dva na tolike kočije? Čini se, da im ovakovi putnici bez ikakove prtljage nisu baš poćudni! Ali mi nastavljamo naš put koracajući širokom cestom, što vodi preko nasipa i mosta i stižemo nakon četvrt sata hoda na mali otok *Ortigiju*. Sva se Sirakuza i opet danas, kao za vremena svog osnutka — sedam stotina godina prije Kristova rođenja, — povukla s kopna u svoju staru kolijevku, nepredobivu morsku tvrđavu.

Čitav smo dan obilazili gradom i njegovom okolicom i tražili one kukavne, jadne, izobličene ostatke, koji su preostali iz onih vremena, kad je Sirakuza bila najveći grad tadanje civilizovane Evrope, kad su 25 kilometara dugi zidovi utvrda obuhvatali naseljeno suprotno kopno i čuvali pol milijuna njenih građana.

Dvije su izvrsne luke štitile njezino brodovlje; kao suparnica Kartagi, nadvladala ju je više puta na kopnu i na moru, a brojni su hramovi, palače, riznice, arsenali i kazališta bili dokaz njezine moći i bogatstva.

Na ogromnoj površini zemljišta unutar gradskih zidova blijede kao strvinski kostur goli, sivi ostaci razasutih građevina. Tlo je plodno, zeleno, a ipak protkano plavkastim, oštrim kamenjem i hridinama. Svaki krajolik ima svoju posebnu tipičnu fizionomiju, a ovaj se pričinja istrošen, isisan, staračk; odbacio je sve nakite i urese ljupkosti te s aristokratskim ponosom i rezignacijom može da kaže: preživio sam svoje zlatno doba i povukao sam se u samoću i ništa više ne očekujem. Oni, koji dolaze iza mene, skorojevići su. Ne takmičim se s njima.

Tek tamo na onisku otoku održao se još i dandanas ostatak onog bučnog života nekadanjeg velegrada. Uske, vruće ulice presijecaju ga od obale do obale unakrst i poprijeko, a među visokim kamenim kućama tura se brbljava, lijena i prljava urođena sicilska *grandezza*. Vlakovi ne dovoze mnogo stranaca: brodske sirene u prevelikoj praznoj luci zaludu tule, a stanovnici moraju da se sami obmanjuju i da sebi sugeriraju važnost i veličinu svog života. Hoće da je osjete bar za malo, za kratak čas. Pa makar sjedjeli cio dan u mračnom smrad-

nom kutu neumiveni, neuredni ili trčkarajući gradom u umišljenim važnim poslovima, svi se oni na večer nalaze na *rivi* ulizani, napirlitani; *banda cittadina* ih raznježuje mekanim arijama Bellinija, Puccinija i Leoncavalla, a razbuđuje ih kojom modernom furioznom *marcia di guerra.*

Dvije tri barke, svaka sa četiri veslača u jednakim dresovima, prave u neposrednoj blizini obale neke nerazumljive »opasne« *manovre,* a kormilar — živo gestikulirajući čitavo to vrijeme, svraća na sebe pažnju publike.

No sve je uzalud: ovi su ljudi besvijesni baštinici pradavnih tečevina kulture i civilizacije, oni savršeno vladaju formom, imaju prirođeni ukus, potrebu i dar uživanja ljepote. A to im nitko ne može oteti.

Vraćamo se. Domala smo opet na kolodvoru, da se odvezemo u Kataniju. Gladni smo i žedni, umorni od prašine i sunca, prepuni utisaka i sjećanja. Glad se sve jače javlja, a mi uzalud tražimo restauraciju, kojoj nema nigdje traga.

»Šta, zar još dva čitava sata da čekamo na vlak? *Maledetto,* šta da sad radimo?« — psujemo mi, iznenađeni ovom nepredviđenom zaprekom. Grad je daleko, zapada mrak, a stanica pusta, izumrla. Nekoliko luksusnih vagona s impozantnim natpisima: *Siracusa — Messina — Napoli — Roma,* koji negdje u prikrajku

zaludu čekaju rijetke putnike, još je povećalo taj utisak osame i zabiti ove krajnje prometne tačke.

Napokon nam se lice opet malko razvedrilo, kad smo opazili mali, skromni buffet s nekoliko klimavih gvozdenih stolaca. Pogled na ogromne bolute sira, pa vijenci raznih kobasica, rpe voća, mnoštvo boca na policama uvjeravaju nas, da je našim mukama kraj, a naš se očaj, kojim smo se bili pripravili na daljnje gladovanje, pretvara za čas u živo oduševljenje.

»*Cameriere, la prego qualcosa da mangiare!*« — zatražimo od konobara, ali taj se ne miče, spava, naslonivši glavu i ruke na rub susjedna stola. Dvori nas njegov mlađi drug, narezuje nam kruha, kobasica, šunke, sira, stavlja pred nas datula, smokava, naranča, a mi jedemo, gladni kao vuci.

»*Cameriere, una bottiglia, la prego!*« Vina, konobaru! — tražimo mi. Ali prije no što je mali dospio da nas zapita, kakova vina želimo, promrmlja onaj konobar, koji se pričinjao da spava, a da se pri tom nije nimalo micao iz svog položaja — kao da još uvijek sanen bunca u kakovu nezaboravnu sjećanju: »*Malvasia, malvasia!*«

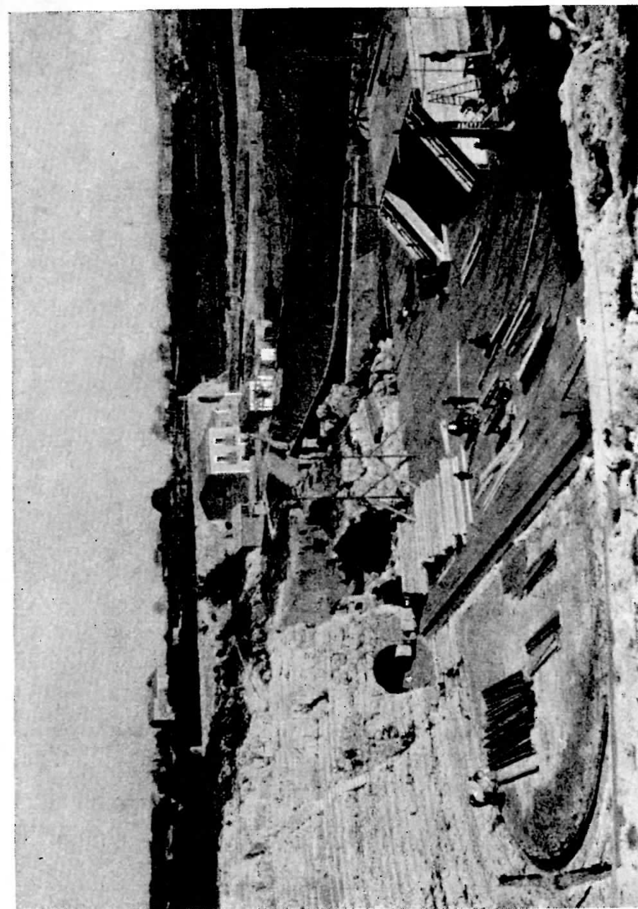
Mali skoči, da se za čas povrati i stavi bocu malvazije pred nas na stol. Bili smo nešto zlo-

voljni i mučaljivi, što nismo našli prilike, da kako treba večeramo. Morali smo se ovdje zadovoljavati s nekim surogatima, na koje nismo bili pripravni, a niti navikli. Kušamo vino i vidimo, da su već stari križari imali pravo, što su ga hvalili i raznijeli mu slavu Evropom, kad su, prolazeći ovuda, pod izlikom da idu oslobađati Sveti Grob, ostavljali kod kuće ženu i djecu i zabavljali se tražeći pustolovine na toplom jugu.

Domala smo se već šalili i smijali se i posve zaboravili, da smo ovamo došli zlovoljni, umorni i gladni. Šta nas se tiče, da ovdje sjedimo u sasvim običnom kolodvorskom buffetu, i da nas konobar i ostali, koji bi slučajno prolazili, gledaju s nekim smiješkom, koji je značio i razumijevanje i praštanje? Ta oni su vidjeli, da mi pijemo *Malvaziju,* gustu kao ulje, slatku, pitku, a jaku, mnogo prejaku za nas, nenavikle putnike.

Veseli smo, nešto preveseli — zar već od ove prve boce? Ali šta to mari, nitko nas ne zna, a napokon zašto ne bi?

»*Cameriere, ancor' una botiglia!*« — konobaru, još jednu, da, još jednu bocu divnog ovog vina! Još jednu bocu ovamo, da sok Dionizijeve biljke, taj kao med tamnozlatni sok zagrije našu krv. O Dionizije, sad znam, zašto su stari baš tebe slavili kao nijednog drugog boga!

Sirakuza / Kazalište.

Sirakuza / Minervin hram—katedrala.

Ovdje, u toj novoj, bogatoj i plodnoj drugoj tvojoj domovini moram i ja da priznam tvoju vlast. Rado joj se pokoravam, i već me veselje prožima, a ushit me vitla. Malvazijo, divno ti vino, ti nama od bogova poslana naslado, ti, koja nas dižeš u svemirske visine vječnosti, veselja i nasmijanog života, ti si jedina, koja nadvladavaš tugu i žalost. Sad znam, šta to znači, piti te pod onim suncem, pod kojim dozrijevaš! Ćutim se sretan, presretan radi života samoga, rad ovog jedinstvenog časa, koji se isti nikad više ne vraća. Ostaje mi jedino sjećanje, a iz njega, kao iz velike daljine, ustaju iskomešani utisci, čudne slike bez saveza, bez reda.

Na trgu sam pred *Minervinim* hramom. Teški, masivni arhitrav nose tvrdi, žuti monoliti. Nemaju baza, pravilno su kanelirani, a glavice su mirne, jednostavne, dorske iz najbolje dobe. Danas je taj hram crkva, obzidan je tankim iskrpanim zidom, iz kojeg proviruju odsječeni i sa zidom izjednačeni stupovi, glavice i arhitrav. Uživam u tom i oduševljeno kličem: »Nek živi napredak kulture!«

Crkvi je preko puta muzej. U njemu se čuvari uljudno klanjaju. Vidi se, svi bi htjeli da vode i da tumače. Uznesen stojim pred *Venenom* čuvene ljepote, koja stidno, a ipak svijesna svojih čara otkriva otražnje dražesti glat-

kog mramornog tijela. Smještena je u sredinu okrugle dvorane, a čuvar izmjenice otvara sad ove, sad one drvene kapke na prozorima, da svijetlo s raznih strana upada stvarajući nove efekte na divnoj oblini. Pridolazi još jedan čuvar, a sad se kapci sa suprotnih strana sve brže otvaraju i zatvaraju, a Venera se pričinja kao da je oživjela, kao da od svakog upada svijetla diže po jednu nogu, a u sjeni je spušta. Sad eto diže lijevu nogu, sad desnu i pleše u zraku.

Zaprepašten tim čudom kročim natraške i padam kroz prozor u visoku travu zelene bašte. Nedaleko žubori izvor, a preko ruba obzidana vrela tura lijepa nimfa *Aretuza* glavu i mami me k sebi. No ja dalje brzam u hladovinu bašte, u koju sam bio ušao. Najednoć opazim sijedog bradatog Arhimeda, koji se ljutit dere na dva vojnika: »Zašto već spavate, lijene vi bitange? Zar da mi i ovaj opet poremeti moje krugove? Zar ste mi zato dodijeljeni kao straža?«

Dva vojnika u uniformama talijanskih kolonijalaca s bliskog Tripolisa, s tropskim kacigama na glavi, lijeno su se zijevajući protezali na klupi, ali se nisu ni najmanje uplašili starčevih psovaka. Stajao je na ovisokom kamenom podnožju usred rondela cvijeća, baratao nekim okruglim zrcalima i lećama, koje je okrećući na jednom stalku ravnao prema

moru. Pučinom su plovile starinske rimske galije, a on ih promatrao i opet psovao: »Eto sad nekoliko godina uzalud pokušavam, da im sunčanim zrakama spalim jedra i da spasim rodni mi grad! Ta šta su mi do vraga to na spomenik uklesali, kad nije istina!?«

Najednoć kao da je s neba pao, stvori se kraj mene neki u bogati grčki plašt ogrnuti čovjek, pobrza do mene, zgrabi me za ruku i zapita me, govoreći ove srokove:

»Zar prijatelja spasit ne ćeš,
Već dokon tuda lijeno šećeš?!
Požuri, trči, upri bolje,
Pokaži više dobre volje,
Pitagorin da sveti nauk
Ne izvrgneš u sprdnju, jauk.
Na glavnom trgu Sirakuze
Svi ljudi plaču, liju suze,
Jer pobratimov križ već stoji,
A pod njim se u strahu znoji
Tvoj Fintias, što njemu reče,
Da spasit ćeš ga još to veče!
Do Tebe stoji, da l' će tvoje ime
Preživjet moje neumrle rime!«

Ove je riječi deklamovao s velikim patosom, a ja sam, da se pokažem dorasao njegovoj umjetnosti, jednako odgovarao:

»Pardon, ti mene očito ne poznaš,
Pa zato treba, da još ovo doznaš:
Ti silni tiranin si Dionizije,
Šta kvariš slatke vinske moje vizije?
U njedrima ja bodež nisam skrivo,
Ne, ne, ti sudiš mene sasvim krivo!
Ja nit sam Damon niti onaj Meros,
Što u baladi vlada se ko heros,
Ja pjan sam tek od te božanske malvazije,
Šta sad mi vrijede carstva cijele Azije?!«

Dionizije mi je, očito nešto zbunjen ovim nenadanim stihovima, pružio ruku i srdačno me pozdravljao. Pozvao me, da šećemo obalom, na što sam odmah i pristao. Putem mi je ovako govorio:

»Budi sretan, što nisi pokudio moje srokove; prodao bih bio i tebe u roblje, kao što sam i nesretnog Platona. Ne dam doduše ništa do suda kritičara, jer znam, da zaviđaju svakoj pravoj umjetnini, ali mi je ipak bilo milo, kad je jedna od mojih tragedija na panhelenskom natjecanju u Ateni dobila prvu nagradu. Da proslavim taj uspjeh — taj dan najveće moje pobjede — milije od svih pobijeda ratnih — bio sam priredio sjajnu svečanost.

Ali jao, to je bilo i moje posljednje slavlje. Onaj moj sin, na koga sam vječito pazio i čuvao ga se, jer sam se bojao, da mi ne postane

takmacem, taj me je sin otrovao one iste noći za gozbom, kad sam slavio svoj najveći triumf: Najveći, ali i najkraći — pa zato, jer se njega za života nisam mogao da naužijem, moram pokatkad da ostavljam svoj grob, da se vraćam na sunce i da obilazeći svojim gradom uskrisujem stara sjećanja.

Da znaš, koliko li sam puta već ustao iz groba!

Svako se stoljeće jedamput probudim svojevoljno, ali događa se, da me i drugi bune u mom snu. Eto vidiš, ni sad baš ne stojim od svoje volje ovdje, i ovog su me puta uznemirili neki drznici. Prvi put su me izbacili iz mog mauzoleja, koji su opljačkali, te sam morao da se preselim onamo gore u *Ulicu grobova,* koja se proteže tamo nad velikim amfiteatrom. Našao sam srećom jedan prazan grob s prislonjenom pločom, zavukao se u nj i dugo mirovao. Nikakav glas ni žamor nije dopirao do mene, jer nitko ne prolazi više onuda. A sad, nema tome nekoliko sedmica, probudilo me najednoć muklo podzemno udaranje. Mislio sam, da će to prestati, ali da, to je svaki dan bivalo gore. Napokon se jedne noći odlučim, da ipak pogledam, šta li ta buka znači. Odvalim oprezno ploču i uputim se pravcem, odakle sam danju čuo udarce. Stignem tako na gornji rub amfiteatru; odavle su se sjedala spuštala pre-

ma pozornici. Bila je vedra mjesečina. Mogao sam sve dobro da promotrim. Bogovi vi neumrli, kako je sad žalosno izgledalo to najveće naše kazalište! Ni traga mramornom opločju na sjedalima, ni prozorišnoj zgradi, ni stupovima, ni lukovima, ni stubama, niti ičemu, čim smo se prije toliko ponosili. Dok sam žalosna srca gledao to, začujem neke ljudske glasove, koji su dopirali iz sredine nekadanje pozornice. Naprežem oči i opazim slabi odsjev male vatre, oko koje sjede dva čovjeka i nešto razgovaraju. Došuljam se polagano bliže, da bih čuo što govore i već sam bio u neposrednoj njihovoj blizini, kad se nesrećom spotaknem o neku žicu i padnem svom težinom o tle. Kako sam padao, htio sam da se zadržim o kupu dasaka, ali i one popustile i srušile se velikim štropotom na mene. Daske su me teško tištile i ja sam tek polagano mogao da ustanem. Ona dva čovjeka, čim su me opazila kako se dižem iz gomile dasaka, udare u zaprepaštenu viku: »duh, duh,« i pobjegnu glavom bez obzira. Pristupim k vatri, nađem tamo njihove u bijegu zaboravljene ogrtače, pokupim ih i zagrnem se u njih .Sad sam stao da točnije razgledavam okoliš. Sve je bilo puno greda, balvana, dasaka; činilo se, kao da su počeli nešto da grade. Preda mnom su se dizale skele i lazila i ljestve i stupovi. Kasnije sam se danju zaista osvjedočio, da se opravljaju ruševine kazališta, a i po gradu sam našao velike oglase, da će se za kratko vrijeme opet prikazivati *Kralj Edip* i *Antigona*. To me je silno zaboljelo, jer sam vidio, da su moje tragedije sasvim zaboravili.

Eh, da sam još onaj stari, drugačije bi me oni poštivali! Zatvorio bih ja njih, kao što su Atenjani bili zatvoreni u ove kamenolome, u »*latomije*«. Ili bih dao, da mi isklešu još jedno uho, da, »Dionizovo uho«: onu visoku spilju, u kojoj sam prisluškivao svojim zatvorenim neprijateljima.«

»Pa danas ne treba da se ikoga više bojiš, sad ti nitko više nije opasan, sad si sretan; u carstvu si blaženih i volio bih se s tobom mijenjati,« odgovaram mu ja.

»Šta, zar mi i ti zavidaš« zavikne on i nadoda: »Čudnovato, kako nema ničeg novog pod ovim suncem, a i ovaj mač, što se upravo na tankoj struni spušta nad tvoju glavu, i taj je već visio nad glavom Damoklovom, — ha, ha, ha!« nasmije se zlorado plješčući u dlanove.

Uznesem pogled i opazim, kako se uistinu ogroman jedan mač spušta vrh moga čela. Prepadnem se i hoću da mu izmaknem, ali noge kao da su mi prikovane, ne mogu s mjesta. Zgurim se, nastojim da se odšuljam, ali ne mogu nikako, a mač se sve više spušta, a Dionizije se sve grohotnije smije. Moj strah biva

sve to veći, bacam se amo tamo, lomatam rukama, vičem, zovem u pomoć, naprežem sve svoje sile, probija me smrtni znoj — kad me neki silni udarac zahvati. U tom času nestaje sveg: i mog mučitelja, i mača i obale, i grada i mora, a neko slabo svijetlo udara mi u oči. U njemu razabiram mog prijatelja, kako kraj mene stoji, drma i lupa me i govori mi: Šta vičeš, zar si poludio, probudi se, ustani, ta vlak je već u Kataniji!«

POVALJENI DIVOVI.

RAZVIO se tmuran dan. Izjutra je bilo vedro, ali zarana stao s mora da duva neki hladni vjetar. A sad, što se više primiče večeri, postaje sve to neugodnije. Oblaci, isprvine visoki, svijetli i pahuljasti, bivaju brojniji, gušći, Gube pomalo sjaj i vedrinu, a sa zapadnog se obzorja počele dizati tamno sive, neprozirne magle kao jednolična, teška zavjesa.

Nisu to bili oblaci bure, koji se ganjaju, gomilaju, koji su tamni, crni od srdžbe i biju boj strijelama i tutnjavom gromova. Niti oblaci, koji će da iskale sav gnjev prepunih grudi u žestokim vodoskocima preobilne krupne kiše. Koji će lomeći grane i čupajući stabla zaviti sav horizont u neprozirni mrak i koji će se za čas opet raspršiti istom brzinom, s kojom su bili došli.

Ne, nisu to bili takovi oblaci. Polagano, ali sigurno i bez žurbe utrošili su cio dan, da zaviju nebo. A sad će preko noći vjetar da podvostruči njihove guste redove, pa kad sve bude zbito, nagomilano, tad će prema jutru i vjetar

da jenja. Zamalo sasvim prestaje, a onda u potpunoj tišini, kad je sve spremno i kao da samo čeka na mig, počinje kap po kap fino, tiho da se spušta kiša, jednolično, bez žurbe, kao da nikad više ne će prestati.

Takav nam je *Girgentiu* bio osvanuo dan, beznadan, siv, pust. Dan tmuran, dan odlaska. Prekjuče smo tek bili došli — napola ugušeni i zaslijepljeni gustim oblakom prašine, koji se oko nas vijao — a ipak nam je danas nekako teško odlaziti.

Sasvim smo nepripravni došli. Vozili smo se malne čitav dan, a oko podneva zašli u užasnu kamenu pustoš. Sva je izrovana i žuta od mnoštva sumpornih rudokopa. Uskim se puteljcima veru duge karavane natovarenih mazgi. Tovar su im veliki četverouglati hljebovi žutog sumpora, koje odlažu u spremišta kraj naše pruge. Iz niskih, okruglih tornjeva mnogobrojnih sumpornih peći suklja polagano gusti, teški, žućkasti dim i napunja zagušljivim smradom doline, kojima se vijuga vlak. Prošli smo jedan tunel, došli u drugi kraj i uto se već i zaustavili; vlakovođa izvikuje ime postaje, a mi pokupili naše stvari i sišli.

Stanica je na dnu doline, a gore, na vrhu strme pećine, proteže se dugi gradski zid. Vrhu njega proviruju krovovi kuća i dva tri oniska zvonika.

Odmah na početku uspona dijeli se cesta. Jedan joj bijeli trag ide uz prugu željezničku, obilazeći oko pećine i grada i vodi, vijugajući se obronkom, u ravnicu, gdje je na obali luka. Drugi joj se odvojak, onaj, kojim smo mi pošli, u velikim zavojima uspinje tamo do gradskog ulaza.

Tu se ponovo dijeli cesta. Nastavlja se na lijevo, spušta se u veliku zavoju niz ravan ispod grada i sastaje se s onim prvim odvojkom, da opet zajedno nastave do mora.

Mi nismo udarili potonjim putem. Naša su kola krenula na desno, ušla u grad i nakon duge vožnje strmom i uskom ulicom kraj južnog zida zaokrenula nekoliko puta oko uglova i napokon sustala. Nisu mogla dalje, jer se put počeo da penje stepenicama uzbrdo.

Uto siđe naš kočijaš, staklena se vrata susjedne kuće otvore — bili smo prispjeli.

Eto, takav je bio naš dolazak u stari *Akragas*. Onako, na sreću, izabrali smo baš taj *albergo* za naš boravak. Tamo izvan grada, — veli kočijaš, — na glavnoj cesti, koja se u širokom luku spušta ispod grada i vodi do velikih hramova, tamo — veli — ima ih ljepših, novijih, sa zvučnim krasnim imenima, — ali mi smo se baš odlučili za ovaj zastarjeli, jedini, koji se nalazi u gradu. A sad smo eto u njem i usred

grada i na početku strmih uskih uličica, koje se stepenicama penju do sjevernog ruba litice.

Čim su kola stala, došao je gazda pred nas, pozdravio nas i odveo u prvi sprat. Onda je stupio na terasu i velikim gestom pokazivao na široki vidik.

Izabrali smo nekako nezadovoljni najbolju od loše uređenih soba, ali se nismo ljutili, jer smo osjećali, da bi preveliki komfor i luksus na ovom mjestu kvario čar neposredne intimnosti.

Kad smo se udesili, a stari sluga došao i javio, da je večera spremna, sišli smo i našli u blagovaonici već malo društvo za stolom. Neka Engleskinja s odraslim sinom, pa dvije Amerikanke i nas dvojica, to su bili svi gosti u hotelu. Za razgovora smo saznali, da je jedna od njih bila dugo vrijeme kod »*crvenog krsta*« u Nišu, a sad se polagano vraća kući. Bila je ostarjela, tiha, simpatična, jedna od onih rijetkih žena, koje mnogo znaju, a malo o tom govore. Dugo smo s njom o svačemu razgovarali — naučila je i nešto srpski — a onda smo otišli na počinak. Zaboravio sam joj ime, ali ni ona više ne pamti moga.

U hladnoj našoj sobi, u kojoj kušamo, da se vrućim čajem zagrijemo prije spavanja, sjedimo tužni kraj drhtavih dviju svijeća. Vjetar drma staklima vratiju, što vode na uski balkon,

a ja turam komadiće šibica u okvire na prozorima, da ih pričvrstim, jer inače ne ću moći da spavam. Zastori se polakano njišu od vjetra, što propuhuje kroz pukotine. Zgrćemo kabanice i gunjeve na krevete, jer osjećamo da ćemo noćas zepsti. Peći nema, ovdje je to inače suvišno; veliko ognjište u prostranoj kuhinji omiljelo je zaklonište čitavoj porodici za rijetkih hladnih večeri. Ali šta će nam toplo ognjište u prostranoj kuhinji, kad je kameni pod u našoj sobi studen kao led? Stanovnici znaju doduše i tomu lijeka: na oduboke glinene zdjele saspu žeravicu drvnog uglja i stave ga pod krevet. Ali mi se iz opravdane opreznosti ipak nismo htjeli poslužiti tim sredstvom.

Sutradan smo se uvjerili, da se nijesmo varali, kad nam se pod u našoj sobi pričinjao neravnim. Spuštao se je naime zaista sa sviju strana prema sredini, te smo se prolazeći sobom morali najprije spuštati nizbrdice, a onda penjati uzbrdo. Ni zidovi nisu bili posve ravni, a suviše i raspucani. Pa kad hodam hodnikom, moram svaki čas da gazim koju stepenicu; čini se, kao da je sve to premnogo puta pregrađivano i opravljano. Po strmim istrošenim stubama, debelim lukovima i čudnim svodovima, čini se, da je ta kuća već prilično ostarjela.

No sve nam se ovo nije pričinjalo neugodnim. Naprotiv, osvojila nas je ona nepokolebiva

sigurnost i samopouzdanje ustaljenih starih navika, koje ovdje izbijaju iz svakog kamena, iz svake i najsitnije stvarce. Ovdje nije ništa suvišno. Svaki predmet sigurno već stotine godina izvršuje svoju primitivnu službu, a ljudima je dobro i zadovoljni su. A to zadovoljstvo kao da prelazi i na nas.

I nije nam žao, što smo jučer ozebli na hladnom vjetru, kad smo se uskim nogostupom spustili niz strminu, na kojoj je današnji grad sazdan u zidovima nekadašnje akropole. Zašli smo u zelena polja, koja su omeđena niskim kamenim zidovima ili gustim redovima velikih bodljikavih agava. Nasadi badema, uljika i vinove loze izmjenjuju se poljima pšenice i artičoka. Ništa nas ne sjeća, da su se nekad na tim poljima, vrtovima i voćnjacima u davno vrijeme križale mnogobrojne bučne ulice, da su tu stajale kuće, i da je ovdje bio jedan od najnapučenijih i najbogatijih gradova helenskih. Malne milijun žitelja, kažu, da je brojio zajedno sa strancima i robovima. Danas mu leži sav spomen u ono malo stihova, u kojima se savremenik njegove slave, stari Pindar oduševio njegovim krasotama. Davno je to bilo, pet stotina godina prije rođenja Hristova, kad je s visine najvećeg cvata pao u ovisnost barbarskih zavidnika. Nikad se kasnije nije više podigao do prijašnje moći, sve je više propa-

dao: gubio je vrijednost i bogatstvo; trgovina je pošla drugim putovima, a žitelji osiromašili i raselili se. Zemlja je doduše još i danas plodna, rodi, a da se gotovo i ne obrađuje, ali glavnoga vrela bogatstvu — sumpora — sve više nestaje.

Prošli smo kraj jedne kapelice, nekadanjeg starog hrama, još jedamput presjekli široku prašnu cestu, a onda krenuli putem lijevo uz stari gradski zid i polagano se uspeli do visine, na kojoj stoje veliki hramovi. Sazdani su na rubu zida, koji je obuhvatao sva ta zelena polja i u veliku se krugu vraćao tamo gore do današnjeg grada.

Ispod zidova ruši se obronak u nižu ravnicu, kojom se vijugaju dvije riječice i optječu cijelu tu prostranu visoku ravan. Na najvišem mjestu, gledajući daleko preko ravnice na pučinu morsku, dižu se dva još dandanas malne potpuna, ogromna grčka hrama. Već iz daljine djeluje njihova kolosalnost, jer orijaškim svojim masama prekoračuju sve naše predodžbe. Iznenađeni smo, ne nalazimo riječi. Tihi i pobožni primamo u sebe dojmove ovih jedinstvenih časova.

Nemaju krova, ali to se izbliza i ne primjećuje, jer su još svi uresi na njihovu rubu u malne potpunom redu. Ogromni im stupovi nose još uvijek s jednakom sigurnošću kro-

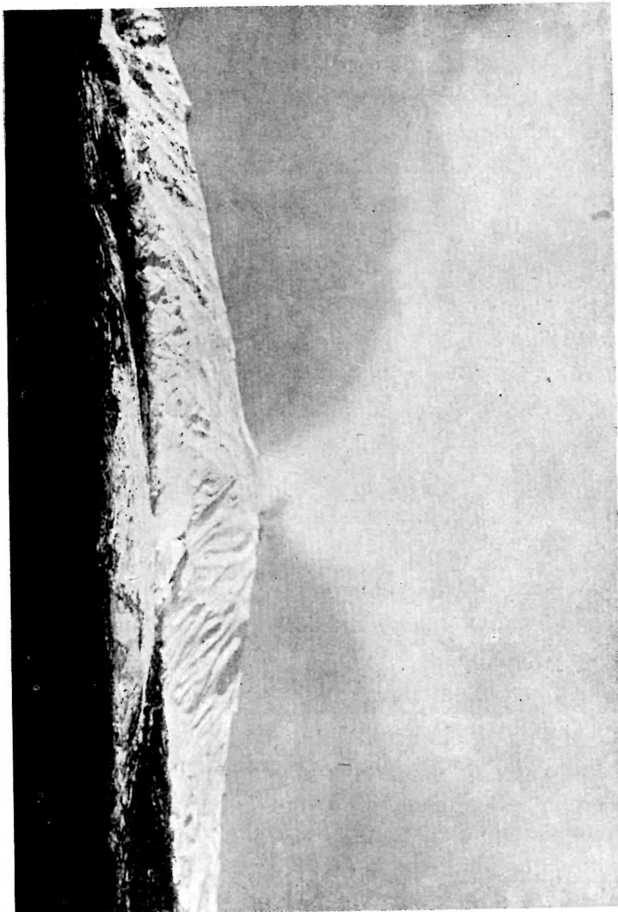
vište i arhitrav. Sve su običajne mjere ovdje daleko uveličane, te nam se u prvi mah niti nisu pričinjali tako velikima. Tek sad, kad se uspinjemo preko podrug metra visokim stepenicama podnožja, pa kad prolazimo uspravnom šumom ogromnih stupova, otkriva nam se tajna njihove veličine. I čudimo se, kad pomišljamo, da to niti nisu bili najveći od tih hramova.

Gledamo krasnu panoramu, uživamo u perspektivnim detaljima, a onda se opet vraćamo istim putem. Prolazimo kraj mjesta, gdje su gromade zida velike kao kolibe, popadale u zeleno polje donje ravnice i gdje je čitavo tlo pod našim nogama izrovano hodnicima ogromnog ljudskog krtinjaka — katakombama iz doba prvih kršćana.

Udaramo putem ostalih hramova. Nisu daleko, jedan iza drugog, svi poredani kraj gradskog zida. Dva puta su bili veći od onih, koji još danas stoje, ali zato su odavna srušeni. Ovdje, gdje je obronak niži, mogao je neprijatelj da laglje prodre redove branitelja i tu se valjda oko obrane tih svetišta razvila najljuća borba. Još se na kolutima srušenih stupova pokazuju tragovi vatre, a posljednji od ovih hramova, najveći, najgolemiji nije bio nikad ni dovršen. Pobjeda Kartažana spriječila je za vječna vremena nastavak gradnje, no ipak

Girgenti / Konkordijin hram.

Etna s opservatorija.

je sve do nedavna znatan dio tog hrama stajao uspravno. Sad su tek ponovo počeli da ga iskapaju, tračnice poljske željeznice provlače se njegovim ruševinama, te odnose zemlju i sočno zelenilo, koje kanda baš ovdje najbujnije raste. Uski se nogostup vijuga omašnim brežuljkom ruševina, iz kojeg vire gromade izrađenog kamenja, a domala stojimo na onoj strani, gdje se jasno razabira vanjski temeljni zid i gdje se dižu baze orijaških stupova. Već su nas oni prvi hramovi napunjali udivljenjem, ali sad tek osjećamo: to je veliko, to je impozantno, to govori više i jasnije o helenskoj kulturi, nego sve, što je dosad kazivano o njoj.

Zaista nas iznenađuju dimenzije toga hrama: mjerio je u duljini 110, a u širini 35 metara, polustupovi, koji su nosili težinu krovišta, imali su promjer od tri i po metra, a omjer je njihov iznosio *dvanaest* metara. U brazdama njihovih kanelira još se i danas čovjek može sakriti. Ti su stupovi dosezali visinu od *sedamnaest* metara, a nad njima su se dizali kao nosioc i potporanj krovištu ogromni kipovi divova od *osam* metara visine. Jedan jedini leži još i danas u sredini izravnanoga prostora u hramu, što ga omeđuju nutarnji zidovi svetišta.

Posljednji je, jedini preostao od tolikih svojih

drugova, koje su *sve* pobacali u more, da izgrade luku — Empedoklovu — luku! Kolike li ironije: srušili su hram, kojega je Empedoklo na svoje oči gledao, a na vječni spomen tom činu nadjeli su gadnom pristaništu njegovo ime!

Ogromni kip divov složen je iz mnogih pojedinih dijelova, crte su mu grube, detalji istrošeni. Ruke je pridigao do glave, da mu pomognu snositi teški teret. I u tom uspravnom ukočenom stavu leži onako, kako su ga klesari isklesali, da ga poslije razlože i postave na svoje mjesto.

Uspinjem se na njega i sjedam mu na široka prsa. Lice mu je nepomično, strogo, ne odaje života, ne zna za samilost, za sućut. I što ga dulje gledam, to mi se sve više čini, da mu neki tajnoviti, prezirni smiješak titra oko nijemih usana. Taj izraz okrutne oholosti strašio je valjda nekad nedužne žrtve, koje su trebale da ublaže srdžbu nesmiljenog boga. Jer tamo je na visu *Minotauro* imao svoj hram, a godimice se crvena krv mladića i djevojaka prolijevala pod bodežom groznih svećenika.

Davno je sve to prošlo, nestalo i zaboravljeno je, ali u narodu još živi predaja o užasnoj nezasitnoj nemani, koja sveudilj proždire ljudske živote.

Danas taj kip leži mirno, netaknut, osamljen, licem u nebo, gledajući vječno otvorenim

očima danju sunce, a noću zvijezde, što se zažaruju i trnu. I strpljivo čeka, da jednog dana i njega bace u more.

Malo podalje od tih orijaša dižu se u uvalici na nisku podnožju četiri preostala stupa s pročeljem malog hrama Dioskura Kastora i Poluksa. Vanredan je dojam, što nam ga ostavlja njegova slika u tom potpuno osamljenom okolišu. Upijamo taj jedinstveni slikarski motiv svom jakosti našeg bića, a ćutila nam besvijesno, ali s izvanrednom intenzivnošću i jasnoćom otkrivaju neviđene harmonije. Zapažamo svaku novost, požudno bilježimo svaku crtu, oblik i boju; oko nam mjeri i isporeduje, fantazija dodaje ono, čega više nema, doziđuje srušeno i neiscrpiva je u stvaranju slika, u nagađanju prošlosti. Nezaboravna je velebna jednostavnost, sklad i stroga ljepota tog hrama, savršenog kao priroda sama, koja ga okružuje.

Sjedamo na stepenice i odmaramo se. Oko nas sve je tiho i mirno, ni otkud glasa. Ali iz te tišine izbija silna jedna životna energija, kao iz sputanih tjelesa pretpotopnih orijaša, koji spavaju u tešku samotnu snu, a ipak neprimjetno, vječno žive.

Nepojmljiva je lakoća, s kojom su Heleni te umjetnine stvorili u doba tako nedostatnih tehničkih pomagala. Nepojmljiva je sigurnost

njihova ukusa, koja je uvijek pogađala prave mjere; bili su prvi, koji su otkrili tajni savez sveg živog s vječnom prirodom i znali su, da je konačno izmirenje tek u ravnoteži između duha i tijela.

Oko nas sve je mirno; tek gore, nad glavicama stupova zavija i huji na mahove udar vjetra. Nikoga nema blizu. Nitko ne dodijava, niti »vodići«, a niti »čuvari,« a niti koji od stranaca. Za čitavog našeg tumaranja sastali smo jedino dva mališa pastira. Svud samoća, koju ne narušuje ništa. A taj se daleki, na obronku u klupko zbijeni gradić pričinja kao da i on već drijema, dok jednog dana ne usne sasvim. Sve biva manji, sve ruševniji, a španjolski mu se balkoni već naginju pod teretom starosti.

Polagano se vraćamo. Baš je vrijeme, kad se i poljski radnici žure svojim domovima, a mi ih sve više susrećemo u uskoj guduri prečaca, što vodi uzbrdo prema gradu. Napokon prestaje strmina, uska staza vodi podno zida stare akropole, a iz jednog se otvora izlijeva crna, smradna tekućina gradskih zahoda i gubi se u dubini. Još jedan kratki uspon, a onda stojimo pred ulazom u grad.

Sutradan izjutra spremni smo za odlazak. Opet smo u blagovaonici i čekamo zajutrak, pa premda smo tek dva dana tu i vrlo rijetko u njoj, to nam se ona ipak pričinja, kao da je već

odavna znamo. Ima nešto, što nam daje sigurnost, osjećamo se kao kod kuće: mirno, udobno. Premnoge sličice, fotografije, crteži osoba — nekoji još u ukusu prošlog stoljeća — pa pasteli i uljene slike krajolika okolice s nekom su pijetetnom ljubavlju raspoređane po zidovima. Mnogi sitni predmeti sjećanja iz škole i s putovanja zapremaju stakleni ormarić i male police.

Nisu to predmeti luksusni, a ni slike nisu u skupim okvirima. Ne, sve je to jeftino, ne vrijedi mnogo, i sve je slike radila ista diletantska ruka. Prikačene su kojim čavlićem o zid, bez stakla, mnoge bez okvira — često jednostavni listovi iz mape za škiciranje. I namještaj je star, izlizan, trošan od mnoge i duge uporabe. Tapete su pjegave, pogdjegdje odlijepljene od zida. Jednostruki prozori s raspucanim staklima, poderani i premnogo puta krpani zastori i stari, izgaženi žuti sag na kamenu taracu, petrolejska svjetiljka s čađavim staklom, sve to potječe iz boljih nekad vremena. I čaše i tanjuri, pa boce i jedala, kojima smo se služili, stigla su nekako do posljednjih granica uporabivosti. Kao da je sve to stalo otkazivati službu. I jela su nekako slaba, stidljiva. A stari sluga, koji dvori, gleda nas plašljivo, kao da hoće da kaže: »Ne zamjerite nam;

znamo, kako bi trebalo da bude, ali prilike su eto takove... Nismo mi krivi!...«

Još jedamput, posljednji put izlazimo na terasu, s koje puca pogled na jug, prema moru. Opraštamo se od velikih hramova, kojima se siluete gube na sivom oblačnom horizontu. Tužno nam čuvstvo prolazi srcem — nadošao je čas, kad i mi opet krećemo prema sjeveru, na povratak.

»*La vettura aspetta!*« — kola čekaju — upozori nas stari, koji je došao da nas podsjeti, da se valja spremiti. Silazimo s terase i prolazimo posljednji put sobom, u kojoj vise tolike uspomene. Pridružuje im se eto još jedna — naša, nevidljiva.

Prtljaga je već smještena u kola, sjedamo. Zavor škripi o obruču na točku, a mi se polagano spuštamo strmom ulicom. O zidu visi gradski grb, a na njem su uklesani ti goli, divski hramovi. I jedno mi se pitanje sve jače nameće, jer me već čitav dan muči, a ne mogu da ga zaodjenem u prave riječi i da mu nađem odgovor, a to je: »Zar to zbilja nema smisla, nema cilja? Tko se tu vara? Zar mi, ili ti vedri Heleni? Gdje je pogrješka?«

Onda nestaje grada za obronkom. Opet smo u vlaku i polagano se vozimo tunelom. Izlazimo u drugom kraju, u dolini odasvud okruženoj

gorjem. I ništa ne odaje blizinu mora, ni susjedstvo grada — čini se, kao da je na daleko okolo nas sve pusto, prazno.

Sumorni smo od tih dojmova; ne možemo da ih zaboravimo. Svaki se od nas, zabavljen svojim mislima, stisnuo u suprotni kut u kupeju i strpljivo čeka, da nas vlak doveze k našem novom cilju.

Kasno smo tek ,već predveče, ugledali napokon snježnu piramidu dimljive Etne. I odjednoć su predodžbe novih fantastičnih slika potisle stare, snažne, ali eto već zabačene, a mi se opet bacamo ususret još neiskušanim pustolovinama.

USPON NA ETNU.

Catania, 19. ožujka.

KOLIKOGOD nam je vrijeme za čitavog našeg dosadanjeg puta pogodovalo, to se sad ipak čini, da će nam se ovdje odlučno iznevjeriti. Za vožnje od Girgentia ovamo još je sunce na mahove probijalo oblake, ali što se više približavamo Etni, sve se više čini, kao da je navukla sve oblake u Siciliji navrh svoje glave. Spuštamo se dolinom, koja biva sve prostranijom, dok napokon ne zađemo u ravnicu. Mnogobrojne nam rječice i potoci presijecaju put. Sve te brze vode hrle k jednomu zajedničkom cilju, nedalekomu moru, prema kojem se ta plodna, široka ravnica spušta u polaganu padu. S lijeva nam se približuju krajnji obronci Etne, a mi zaokružujemo oko njihova podnožja veliki luk. Sve više zavijamo na lijevo. Zelenilo prestaje, tlo dobiva nekakovu mrtvu, tamnu boju, postaje crno, krševito. Ispresijecano je dubokim, oštrim rasjeklinama. »Lava je to«, upozori nas jedan

od suputnika, »baš kao i tunel, u koji upravo ulazimo. Protekla je Etni iz boka i malne odnijela Cataniju u more«, poučava nas pripravno. Ali uto tunel prestaje, i već se pojavljuju prve kuće gradske. More je sasvim blizu, a igra bijele pjene velikih valova, koje jugovina razbija o crne stijene lave, pruža nam kratak užitak, jer smo domala prispjeli.

Na kolodvoru se opraštamo od suputnika, a onda si krčimo put kroz gužvu, metež i viku do mnogobrojnih omnibusa raznih hotela.

»Popunjeno« ili »Sve rezervirano« refren je nekolicine vratara, a mi brže sjedamo u bližnji omnibus drugog hotela, gdje nas sluga uvjerava, da će se već i za nas još naći mjesta. Zašutio nam je naprotiv, da mu hotel leži daleko, u jednoj novoj, još neizgrađenoj gradskoj četvrti.

Smračilo se, kiša počinje da pada. Kola užasno odskakuju na lošem pločniku na ulici. Vožnja nam traje nešto predugo; ali mi se pričinjamo kao da svaki od nas dobro zna, kuda to kola voze tako beskrajno dugo. Onda netko vadi sat i nešto računa, drugi vadi nacrt gradski i gleda kroz prozor. Traži ime ulice, a onda prstima slijedi i mjeri na nacrtu prevaljeni naš put. Druga dvojica nešto šapuću i sliježu rezignirano ramenima. Napokon se ipak našao jedan, najsmjeliji, koji je prekinuo taj grobni, mučenički muk i obratio se slugi, koji stoji na vanjskoj stepenici omnibusu. »*E ancora lontano?*« — Je li još daleko? — zapita ga, a svi mi sa zebnjom u srcu očekujemo odgovor. »*Ci siamo subito!*« — odmah smo tu — požuruje se sluga, da rasprši našu bojazan. Odsad nas kod svakog zaokreta u drugu koju ulicu najsvečanije uvjerava, da smo eto sad prispjeli, tek još malko, eno, odmah, tu, u pokrajnoj ulici, da se nalazi hotel.

Mrak biva sve veći, kiša pada sve jače, zahladilo je, a ulice su tamne i nemilo puste. U prevelikim razmacima gore rijetke električne žarulje, i to tako slabo, crveno, titrajući, da sve čekam, ne će li u narednom času ugasnuti. Svijetla, što gore po izlozima i dućanima jednako su žalobna.

Električni se tramvaji povlače polagano ulicama, kao da naprežu posljednje svoje sile, da još stignu u spremište.

Na mokre pločnike padaju duge nejasne sjene rijetkih prolaznika, koji se zgureni provlače uz kuće. Čini se, kao da to nisu ljudi, nego neka bića, koja vazda žive u sumraku i bježe od svijetla. A visoko nad njima lebdi kao crna avet smrti Etna, koja vazda prijeti, te stisnutom pesnicom, koju sakriva u oblacima dima, udara u visinu svemira. Da nismo umorni od puta i da se nismo već otprije odlučili na taj

uspon, vratili bi se najradije odmah na kolodvor, da nastavimo put prema Messini, jer zaista, prvi je utisak Catanije noću vrlo nepovoljan.

Napokon odlanulo svima, kad su kola stala pred tako željno očekivanim hotelom. Tu nam se ubrzo popravilo raspoloženje. Sobe su lijepe, uređaj pristojan, nov, kao i čitav hotel, koji tek nešto odviše miriše po svježem kreču. Večera nam vanredno prija i sav je neugodni dojam dolaska domala zaboravljen. Čak nam se vraća naš humor, jer smo našli prilike, da zbijamo zlorade šale na račun jednog bračnog para iz Luksemburga. Putuju da proslave svoj srebrni pir, a vladaju se tako kukavno i smiješno, da bi se veseli njihov *grof* od stida prevraćao u grobu.

Catania, 20. ožujka.

Čim smo ustali, promaljamo glavu kroz prozor, da vidimo, kakovo je vrijeme. Ali zlo i naopako! Nebo je zastrto niskim oblacima, iz kojih na prekid sipi sitna kiša. Usprkos kiši izlazimo i šećemo gradom, te tražimo »*Club Alpino Italiano, Sezione Catania*«. Baedeker, koji sve zna i nikad se ne vara, tvrdi, da je u glavnoj ulici u kući br. 268. Ali tu ga nema: preselio se drugamo. U đačkoj čitaonici, koja se sad ovdje nalazi, ponudi nam se neki vrlo susretljivi mla-

dić, da će nas on glavom odvesti do predsjednika kluba. Najprije pitamo za njega u ekspozituri kluba u »*Hôtelu Central*«, ali tu ne saznajemo ništa, što bi nam bilo od koristi.

Novi se naš »*cicerone*« smjestio pod kišobranima u našoj sredini i ne prestaje da hvali našu nakanu.

»Valja vam pričekati nekoliko dana, dok se izvedri,« poučava nas, »ali naići ćete na mnogo svježeg snijega. Sad ga ima daleko više nego o božiću, kad sam ja bio na skijama gore; vidjet ćete, dok se oblaci razmaknu, kako mu duboko doseže bijela koprena.« Priznaje nam, da se od domaćih vrlo rijetko tko upušta u pustolovinu uspona, a pogotovo u to rano doba godine.

Predsjednika kluba g. *Zubera,* rođena Švajcara, a po zanimanju trgovca i eksportera sicilskih čipaka, nismo nažalost našli niti u njegovu stanu, a niti u poslovnici. »Ništa za to, pričekat ćemo ga ovdje na trgu,« — predloži *Paolo Arena,* student pomorske akademije, kako je na predanoj nam posjetnici glasilo ime našeg neumornog pratioca.

»Ali mi ćemo vas predugo zadržati,« ispričavamo se uljudno, no on svakako hoće, da nas upozna sa g. Zuberom. Ozlovoljeni tolikim beskorisnim traženjem i trčanjem po kiši, nestrpljivi šećemo trgom, ali naš pratilac ne gubi na-

de. »Sad će on doći, vidjet ćete, tek se još malko strpite,« — uvjerava nas. »Ha, evo ga!« užurbano će i prekida odjedared svoje tumačenje Bellinijeva spomenika, koji stoji usred trga. Pokaže na dvojicu gospode, koja prolaze. Odmah im pristupi i nakon nekoliko riječi, što su ih izmijenili, priđemo i mi k njima. Ispričavamo se gospodinu Zuberu, što ga ovako nenadano sred ulice napadamo. Ljubezno se smiješeći odbija naše isprike, veseli se našem pothvatu i želi nam sve dobro. Daje nam upute i pruža nam kartu, na koju je napisao par riječi starješini vodiča u *Nicolosiju*. Saznaje, da smo Hrvati i žali, što niti naše a niti slovensko planinarsko društvo nije priznato od talijanskoga. »Da ste članovi austrijskog ili njemačkog Alpenvereina, uživali bi znatne olakšice i prištedjeli bi novaca, a ovako ćete morati da platite sve pristojbe, kao da uopće i niste planinari.« Bilo nas je malko stid, ali zar smo mi tome krivi?

Opraštamo se od g. Zubera, a *signor* Arena preporučuje nam još trgovine, u kojima treba da kupimo jestvine, što ih kanimo ponijeti. U neprilici zbog tolike uslužnosti ne znamo, na koji bi se način najbolje odužili njegovoj neumornoj i ljubeznoj pažnji. Podne je već prošlo, a mi ga pozivamo, nek nam bude gost za ručkom. No on to odbija. Ne može,

kaže, vezan je, a uostalom, da bi sve, što je on za nas uradio, i svaki drugi jednako činio. — Jer »*siamo alpinisti, dobbiamo ajutarsi*« — planinari smo, treba da se međusobno pomažemo — veli on osmjehnuvši se, pruža nam ruke i obećava, da će nas pohoditi u našem hotelu.

Ručamo u »*Birreria Svizzera*«, najljepšoj restauraciji. Vlasnik Švajcar ima čak i bavarskog piva, ovdje, daleko na Siciliji, ali za skupe talijanske lire!

Popodne razgledavamo grad. I on je, kao i većina ostalih sicilskih gradova utemeljen od grčkih doseljenika, ali nije baš mnogo sačuvao od starih uspomena i spomenika. Danas je skroz trgovački grad s velikom i dobrom lukom, koja izvozi ogromne količine naranči iz bliskog Acireala.

Šećemo ulicama, razgledavamo lijepe, zanimljive crkve. Ima tu jedna točna kopija Petrove crkve u Rimu, tek mnogo manja, a blizu luke nalazimo krasnu jednu partiju starih baroknih palača.

Na *piazzi* pred katedralom diže se čudan spomenik: usred mlazova vodoskoka stoji na visoku bijelu podnožju velik kameni slon od crne lave, rilo pružio preda se i u vis, a na leđima nosi na bijelu kamenu sagu crveni granitni obelisk iz Egipta. Bizarna ta slika sjeća me na daleki Istok, na pagode i svete životinje. Egipat i Indija bili su mu domovinom, ali nitko

ne zna, kako je dospio ovamo. Catania ga već od vajkada nosi u svom grbu.

Naveče u kazalištu Bellinijeva *Norma*. Pjeva se dobro, ali glazba bi mogla biti bolja, a kazalište je staro i trošno kao većina talijanskih kazališta. Catania je znamenita zbog svojih glazbenika: tu se je rodio prvi Grk, koji je u kazališna prikazivanja uveo porabu korova, a njemu na spomen prozvana je glavna ulica »*Via Stesichoro Etnea*«. I Bellinijeva je kolijevka stajala ovdje, a sa *Ville Bellini*, krasnog malog parka, uživa se za vedrih dana divan izgled na snježnu Etnu.

Kasno noću lutamo po groznoj tami do našeg hotela.

21. ožujka.

Vrijeme je isto kao jučer. Tumaramo dalje gradom i razgledavamo sveučilište, koje je pravi tip lijepog, starog, intimnog sveučilišta. Dvorište je arhitektonski savršeno; tri sprata počivaju na ukusnim lukovima, a široke zračne ophode nose vitki stupovi. *Goethe* je ovdje bio svečano primljen za svog putovanja po Siciliji, ali na Etnu se nije uspinjao; dosta mu je bilo, da dođe do njenog podnožja, do sela *Nicolosi*, gdje tek počinje pravi uspon.

Pišemo razglednice, hodamo na poštu, propitkujemo se za automobilnu vezu do Nicolo-

sija i kušamo na sve moguće načine da ubijemo vrijeme.

Opet nailazim na Alkibijadovo ime. U ratu Atene protiv Sirakuze predobio je on Katanijce za Atenu, a ruševine kazališta, u kojem im je govorio govor, pokrivene su danas debelom naslagom lave. Spuštamo se stubama kroz pločnik trga, koji se nalazi nad ovim kao i nad drugim, rimskim kazalištem.

22. ožujka.

Vrijeme se nešto popravlja, ali se još nije ustalilo. Sjedamo u uskotračnu željeznicu »*Circumetneu*«, koja polazeći iz Catanije obilazi oko podnožja Etne. I ovdje opet zapažamo, da su naše uobičajene predodžbe o veličini toga golemog brda sasvim krive i nedostatne. Tek sad, vozeći se čitav dan željeznicom oko njegova trupa, dobivamo pravu sliku o njegovoj ogromnosti. Prevaljujemo put od 150 kilometara, a u tu kružnicu, kojoj se u središtu diže Etna, možemo staviti čitavo naše Hrvatsko Zagorje, jer mu je otprilike ista površina. Sa svojih 3274 metara nadvisuje preko 400 metara najviše naše brdo, Triglav, koje tek doseže 2864 metara. Zračna udaljenost od Catanije do vrhunca Etne mjeri trideset kilometara, a selo *Nicolosi*, do kojega se kanimo odvesti autom, baš je nekako u sredini puta. Uspeti se s periferije na njezin vrh, znači dakle prevaliti pješice

put od Zaprešica do Krapinskih Toplica i dignuti se kraj toga u ravnoj crti od morske razine na visinu od preko tri tisuće metara.

Etna nije najviši vrh koje gorske skupine, ni najviša izbočina kojeg gorskog lanca, ona je brdo za sebe i diže se potpuno osamljena nadvisujući neizmjerno sav okoliš.

Čitav kraj, kojim prolazimo, vanredno je plodan. Što više, to je uopće najplodniji i najgušće naseljen kraj čitave Sicilije. Vegetacija je mjestimice bujna kao u tropama, jer je tlo, fina smrvljena lava i pepeo s kratera, prepun najboljih gnojiva.

Premda malne čitav dan sjedimo u vlaku, ipak nam nije dosadno. Panorama se vječito mijenja. Stari, slikoviti sredovječni gradići s gradinama na šiljastim visovima dižu se na prastarim još prethelenskim naseobinama Sikulaca. Vlak se vijuga ogromnim poljanama puste, crne lave, otvara poglede na davno ugasle vulkane, a onda se opet spušta u zelenu dolinu starog *Simeta*. Na sjevernoj se strani najviše uspinjemo, gotovo do tisuću metara visine. Da ne znamo točno, gdje se nalazimo, bili bi uvjereni, da smo negdje u alpskom visokom gorju, jer je sve puno snijega. Onda se opet spuštamo; prolazimo hrastovim i kestenovim šumama, siječemo mnogobrojna široka korita nabujalih brzica i nakon kratke vožnje plodnim poljima

opet nas pozdravlja more. Onda nas brzovlak, u koji smo međutim presjeli, nosi uz obalu u brzom lijetu natrag prema Cataniji.

24. ožujka.

Danas je napokon lijep, sunčan dan. Bistro je i vedro, nigdje oblačka, ali dim se s Etne ne diže ravno u vis, nego ga vjetar nosi daleko prema istoku. Čini se, da je gore jak zapadnjak. Mnogo je snijega zapalo. Imao je dakle signor Arena pravo. No mi se ne strašimo toga. Oblačimo turistička odijela, teške gorske cipele, spremamo sve potrebno u »ruksake,« a onda izlazimo iz hotela i susrećemo i sobaricu i konobare i slugu i gazdu, koji se svi čude našoj opremi. Silno im imponiramo, ali nam ipak davaju bezbroj dobrih savjeta, žele nam sretan put i dobar povratak. Napokon smo na tramvaju, koji nas nosi u središte grada.

Upravo hoćemo da kupimo jestvina, kad susrećemo našeg znanca Arenu. Vodi nas najpripravnije iz dućana u dućan, jer u svakom ima neki specijalitet — ovdje je šunka bolja, ondje opet sir, a u trećem konzerve i čokolada. Sav je uzrujan; vidi mu se, da bi najvolio poći s nama. Pitam prijatelja, »šta, bi li ga poveli?« a onda ga pozovemo nek nam se pridruži. Odlazimo tek poslije podne, ima još dostatna vremena, da sve potrebno uredi. Tuži se,

da mu cipele nisu u redu, i da ima sutra neki ispit, ali konačno ipak pristaje. Veli, da će doći na poštu pred auto. Još nas prati do pošte, pregovara nešto s blagajnikom, koji izdaje karte i uglavljuje, nek nam sačuva tri sjedala. Vodi nas na ručak i rastaje se s obećanjem, da će točno biti na mjestu.

Mali trg, što je pred poštanskom zgradom, vrvi od velikih automobilnih omnibusa. Talijani ih zovu »*autocarro*« i služe se njima vrlo rado. U okolici Catanije sva su veća mjesta, do kojih ne vodi željeznica, spojena dobrim automobilnim vezama i uvijek su sva kola prenatrpana.

Svaki čas odlazi s trga novi neki autobus u drugom pravcu i kod svakog se razvija prava borba za sjedala. Napokon dolaze i naša kola i zaustavljaju se u oštrom zaokretu pred vratima čekaonice. Naši »ruksaki« lete unutra, a i mi se gužvamo i turamo, dok nismo napokon zauzeli mjesta. Sve je za čas prenatrpano putnicima i prtljagom.

Našeg znanca još uvijek nema. Postajemo nestrpljivi, jer se sve više približuje čas odlasku. Nema ga niti onda, kad već polazimo, ali još uvijek se nadamo, da će pješice doći za nama, u *Nicolosi*.

Motor jače zabruji, kola se trgnu naprijed, i mi krećemo najprije uskom ulicom nizbrdo,

a onda sve brže i brže dugom, ravnom Via Stesichoro Etnea. Skačemo preko jama u kamenu pločniku i žurimo se, kao da ćemo se u ravnom pravcu zaletjeli i uspeti se na golemi snježni šiljak Etne, koji nam zatvara horizont.

Ostavljamo predgrađe, a sad se cesta diže velikim serpentinama sve više u vis. Široka je, puna prometa, a s obje ju strane obrubljuju vinogradi, voćnjaci i vrtovi. Mnogobrojne se kuće nižu uz cestu i prekidaju svojim bijelim pročeljima monotonost visokih crnih zidova, kojima su vrtovi odijeljeni od ceste. Na prvi nam se pogled pričinja paradoksnim, da se u najvećoj, neposrednoj blizini jednog vulkana, koji svaki čas prijeti smrću i uništenjem svih plodova ljudske muke — da se tako blizu otvorenog ždrijela goruće utrobe zemaljske nalazi najplodnije tlo, koje ne treba nikad gnojiti, nikad obrađivati. Kao da priroda hoće, da u neku ruku odšteti ljude za pretrpljeni kvar, kad im preko noći uništava plodove rada mnogih generacija.

Auto leti cestom i vije gusti prah, zaokreće sad već užim zavojima s takovom brzinom, da te zebe u srcu i baca te na sjedalima, da te već i utroba boli.

Kod svakog se zaokreta mijenja i panorama: sad nam je zaljev i grad i dugi morski žal i zelenilo ravnice daleko pod nogama, sad se opet

vide snježne poljane etnejske, koje se ljeskaju na zapadnom suncu.

Sve se više dižemo. Auto sad rjeđe postajkuje, sela su prestala, kraj je slabije naseljen. Rijetke kuće tužno su crne kao i zidovi uz cestu; prah, što ga auto diže, crn je i on. Gromade kamenja, što vire iz voćnjaka i vrtova, isto su crne. Sav taj crni kamen, sve, što nas ovdje okružuje, čitavo tlo iste je sastavine, istog porijekla: lava, šupljikava, hrapava, izbačena u prijašnjim erupcijama iz golemog kratera, koji se pred nama koči u djevičanskoj bjelini i mirno se puši.

Nakon malne dvosatne vožnje, za koju bi hodajući utrošili polovicu dana, stizavamo do prvih kuća sela Nicolosi, našeg današnjeg cilja. Još malo i eto nas na trgu pred crkvom, a pred »*Grand Hôtel Etna*« zaustavi se auto. Sve silazi. Pitamo šofera, da li se u tom hotelu može noćiti, a on nas uvjerava, da se može. Tražimo ulaz, ali staklena su vrata na gostionici zatvorena. Ulazimo na druga vrata i stojimo u trgovini sukna i kratke robe. Tek odavle kroz spojna vrata ulazimo u gostinsku sobu. Ostavljamo stvari, a gazdaričina nas kćerka vodi u prvi sprat, da razgledamo noćište. Zadovoljni smo; soba je velika, s dva kreveta i gleda prama jugu, na more. No u njoj je hladno, a mi odmah silazimo opet. Nije doduše ni dolje toplije, ali

mi navlačimo kabanice i srčemo vruću crnu kavu.

Već je blizu šest sati, sunce zapada i polagano se hvata mrak, a treba još obaviti najvažnije: ugovoriti s gospodinom »*capo guida*« — starješinom provodića — sve potrebno za uspon. Potražimo ga u njegovu stanu, gdje smo se najprije upisali u neku debelu knjigu. Obećao nam je, da će nam još večeras poslati jednog vodiča, kojemu će predati duge palice i ključeve »*osservatorija*« i »*case cantoniere*«. U sve je ostalo vodič upućen, treba da s njim tek ugovorimo sat odlaska i put, kojim kanimo udariti. »Bit će bolje, da se držite običajnog puta, jer ima mnogo novog snijega, pa ćete se prilično teško uspinjati.«

Vraćamo se preko trga natrag, kad nam žestoki udar vjetra odnese šešire s glave. Otkako je zapalo sunce, bio se podigao neki hladni vjetar, koji šiba ulicama i trgom, vitla oštre mrvice samljevene lave i svuda ih nanosi. U našoj je sobi kraj prozora sve crno od nanešene prašine, a mi se povlačimo u suprtni zaklonjeni kut.

Dolazi gazdaričina kćerka i pita nas, šta želimo za večeru. Izbor nije velik: »*pasta*«, — to su makaroni s maslacem ili bez maslaca, ili s umakom »*pomidora*« — od rajčica. Da, još ima nešto »*cavolifiori,*« — karfiola — i »*car-*

ciofi« — artičoka, friganih na ulju i nadjevenih nekim isjeckanim pikantnim zelenjem. Ja naručujem od obojega, dok mi se prijatelj ruga i ostaje kod prokušanih makarona. Ali zato on prije reda dira u naše dovučene jestvine i dokazuje mi, da se slobodno načinju već sada, jer su kupljene za četvoricu: za nas dva, za vodiča i za *signora* Paola Arenu, koji nije bio došao, te se njegov dio smije pojesti.

Kroz pritvorena vrata dopire mi slabo pucketanje užarenog ulja, a moje večere još uvijek nema. Idem da vidim, kako se to friga. Odmaknem zastor, koji dijeli onu trgovinu kratke robe u dvije pole, a u stražnjoj, manjoj, otkrijem gazdaričinu kćerku, šćućurenu pred praznom četverouglatom limenom posudom, u kojoj se je nekad nalazio petrolej, a sad tinja u tom ženijalno improviziranom štednjaku drveni ugalj. Na njemu je zdjela, a u njoj moje artičoke.

Domala su preda mnom na tanjuru, a zlorado je ruganje mog prijatelja skoro bezgranično. Prvi je njihov utisak zaista kukavan. No treba da se ipak pohvalim, jer sam ih sve izjeo i ostao živ i zdrav. Crno vino, što ga pijemo, tako nam ide u tek, te se stvara jednodušni zaključak, da se od iste vrsti ponesu barem tri boce na put.

U to neko zakuca na vrata, a u sobu stupi

naš vodič, *Nicolo Nicoloso,* jak čovjek, srednja rasta, od kojih 35 godina, crnih podrezanih brkova. Izgled mu je odvažan, kretnje brze i sigurne. Pozdravlja nas, skida vreću s drvenim ugljenom s ramena, pa stavlja nju i duge alpinske palice u kut. Zagrnut je u tešku pelerinu, u koju je s osobitom spretnošću zavio glavu, vrat i prsa. Ugovaramo sitnice, a gazdarici nalaže, neka spremi i za njega zajutrak za četvrt do šest izjutra. Grozi joj se prstom, nek nam ne nalijeva odviše vode u spremljeno naše vino.

Vani se električna svjetiljka njiše u vjetru i baca drhtavo svoje svijetlo na okolišne crne kuće i na raspucani toranj crkveni. Mještani, jednako zamotani kao i naš vodič, postajkuju i gledaju ponosno na tu svjetiljku, jer je upravo danas prvi put, što im ovdje u njihovu selu raspršuje tamu.

S tornja odbija neko zvono svaku novu četvrt sata, udarajući u groznoj monotoniji i udarce čitavih satova. Neugodna je studen. Ustajemo i uspinjemo se stepenicama do naše sobe. S prozora vidimo daleko pod sobom svijetla u Cataniji i raznobojne signale morskih svjetionika. Bistro je i vedro, ali vjetar, hladni taj zapadnjak, sveudilj duva. Dobro se pokrivamo, udešavamo džepnu budilicu za pet sati izjutra, a onda trnemo svijeću.

*

Catania, 27. ožujka.

Ovo pišem nakon našeg povratka s Etne u Cataniju, jer nisam bio kadar da u »*Osservatoriju*« držim pero u ukočenim prstima, a i tinta mi se u naliv-peru zgusnula od zime, — ne, nije nikako išlo.

Prekjučer, dne 25. ustali smo rano, prije nego što se razdanilo. Duboko pod nama još su uvijek titrala svijetla u Cataniji, a na istočnom se nebu već zapažao svijetli trag. Bilo je vedro i hladno, a činilo se da je vjetar prestao.

Vodič je bio točan, a i kava je na vrijeme gotova. Spremili smo vino i svježeg kruha u »ruksake« i praćeni pozdravom gazdarice uputili se širokom cestom, što vodi uzbrdo, prama sjeveru. Sunce je međutim već bilo granulo, ali mu kose zrake u našoj visini od 700 metara nisu rađale nikakove topline.

Već kod posljednjih kuća Nicolosija počeli smo propadati u fini duboki crni pijesak, koji nam je znatno otešćavao hodanje. Uspon je bio slab, a put, koji se sve više suzivao, vodio je kraj nasada badema i maslina i kraj niskih vinograda. Obilazimo dva mala mrtva vulkana »*Monti Rossi*« — crveni bregovi, — koji su nastali za velike provale Etne god. 1669. Nakon pola sata hoda dolazimo do pokrivenog, prama jugu otvorenog trijema. Na stražnji se njegov zid sve do visine krova nagomilala lava

i utisnula debeli zid ogromnom svojom težinom. Zid se izbočio i raspucao, ali ipak nije popustio. Tu se je, vele ljudi, dogodilo čudo. Kad je naime god. 1886. provalila Etna i lava tekla na Nicolosi, uputila se procesija mještana s biskupom iz Catanije na čelu, koji je nosio čudotvorno velo sv. Agate, lavi ususret. Procesija i lava su se baš sastali kod tog trijema. Kako je doprla lava do zida, stala se sve više gomilati, dok se napokon ne ustavi i ne promijeni smjer svom toku otječući na lijevo te se zaustavi blizu prvih kuća Nicolosija. Tako se selo spasilo od sigurne propasti.

Odavle se počinje mučan dio uspona. Uska se stazica provijava gromadama nagomilane lave. Teško napredujemo, premda uspon nije znatan, ali moramo da skačemo s kamena na kamen, koji se odmiču ispod nogu. Okolina postaje užasno pusta. Ne može se zamisliti pustiji kraj. Sve je crno, rastrgano, puno malih ponora i oštrih šiljaka, nigdje biljke ni ptice, ni kukca. Ovo je potpuno izumrli kraj, na kojem ni jutarnje sunce svojim žarkim zrakama ne može da razbudi ni boja ni života.

Čudna je ta lava. Kao rijeka, koja za proloma oblaka nabuja i ništi sve, što joj sprječava put i što je preslabo, da joj odoli u bijesnom toku, tako i ova rijeka rastaljenog kamenja ruši i pokriva sve crnim mrtvačkim plaštem. To je zgura onih užasnih kipućih tvari, koje u utrobi

naše zemlje vriju i izlaze na sigurnosne ventile, na vulkane, kad ju izbaci tlak plinova. Gusta, užarena i dimljiva masa lave teče polagano, ali postojano i ne žureći se. To je vatreni zid, koji se valja, koji širi svoju površinu na ravnom zemljištu na kilometre, a suzuje ga opet prolazeći dolinama ili klancima. Događa se, da nekoja više položena mjesta zemljišta vire kao otoci iz tog kipućeg mora. Tako je »*Castello Ursino*« u samoj Cataniji ostao pošteđen od lave, koja je optjecala njegove jake zidove, a oko njega srušila i odnijela sve kuće u more.

Tvar je lave tako gusta, žilava i užarena, da ona jednostavno rastali, utisne i zdrobi sve predmete. A kad provala prestane, kad lavi presahne izvor, onda se čitava taražarena rijeka ustali, polagano ohladi, sgusne, stisne, raspuca; mjehuri joj probijaju površinu i čine je hrapavom, oštrom, šupljikavom. Okamenjena je lava ovdje poprimila najčudnovatije oblike: oštri, nekoliko metara visoki šiljci izbijaju kao igle iz površine; duboki ponori i pokutine, uvale i grebeni čine je potpuno neprohodnom.

Dva smo skoro sata hodali za našim vodičem po toj pustoši, dok nismo dospjeli pod strmi obronak, koji je opet nosio malo zelenila. I on je bio iz lave, ali ta je lava potjecala od jedne provale od nekoliko stoljeća unatrag, a voda, sunce i zrak smekšali su i razdrobili

površinu lave u plodni pijesak. Zelenilo postaje sve gušće i domala zalazimo u lijepu šumicu pitomih kestena, koja pokriva obronak.

Odavle je uspon nešto strmiji. Još jedan sat hoda i eto nas kod prve etape, kod »*casa del bosco*«, nekadašnje lugarnice iz prošlih stoljeća, kad su prostrane šume pokrivale danas opustjele predjele. Zemljište oko kuće i bližnji visovi zasađeni su trešnjama, višnjama, smokvama i orasima. U zavjetrini iza kuće sunča se oko cisterne nekolicina seljaka iz dola, koji su s mazgama ovamo došli po drva.

Skidamo teške »ruksake« i odmaramo se nekoliko časaka. Svagdje se okolo nas dižu oniski, nekoliko stotina metara visoki tupi čunjevi, sve nekadanji krateri za prijašnjih provala. Jer lava kod nove provale ne teče uvijek iz glavnog kratera, nego naprotiv gotovo stalno izbija negdje s boka, mnogo niže vrha, gdje ne nalazi toliki otpor u debeloj kori brda. Tako se je stvorilo na stotine novih vulkanskih kratera, koji su se nakon erupcije opet utrnuli i primirili.

Osobito se lijepo odavle vide ona dva već prije spomenuta blizanca vulkana »*Monti Rossi*«, koje smo obašli.

Utrošili smo dovle tri sata dobra hoda, a uspeli smo se na 1400 metara visine. Vjetar, koji je kod polaska tek slabo duvao, putem je

sve jačao. Gonio bijele prozirne oblake, koji na mahove zasjenjivaju sunce. Hladno je, a ja opet oblačim kožnu kabanicu, i ne skidam ju više.

Nastavljamo put. Uspon je sve strmiji. Puteljak se vijuga između gromada lave, koje strše iz glatkog položitog tla. Pokrito je krupnim crnim pijeskom, pepelom iz kratera. Sve više zapažamo ugaslih kratera, koje nam vodič pokazuje i naziva ih svojim imenima. Vegetacija pomalo prestaje. Posljednja biljka, koja nas još prati i putem joj se oprezno ugibamo, neka je zeleni busen oštrih, dugih bodljika. I strmine su obližnjih visova pokrite njim, te se iz daljine čini, da su to velika stabla. Tek kad se čovjek približi, vidi, da su ga oči prevarile. Nikako ne možemo da prosudimo daljine. Sve je jednolično crno, bez ikakovih pomagala, po kojima bi se orijentirali. Sve nam se čini jednako blizu i jednako daleko, dok ne nailazimo na prve mrlje snijega. Sakriven je u dubokim uvalama, do kojih ne dopire sunce. Seljaci iz Nicolosija već sad, u ožujku, pokrivaju taj snijeg debelom naslagom pepela, da ga za ljetne žege onda opet otkopaju. Trpaju ga u vreće i nose ga na mazgama u Cataniju, gdje ga prodavaju umjesto leda.

Još jedan sat i pô uspona i mi stizavamo do prve gorske kuće, do »*case cantoniere.*« Oko

nam se ne može nagledati krasne panorame, koja se razvija pod našim nogama. Ravno prema jugu Catanija, pa morska obala, koja se gubi u daljini sve tamo do najjužnijeg predbrežja sicilske obale, a prema istoku se proteže zelena ravnica, kojom se vijuga *Simeto.* Bijela sela, koja su se nanizala uz podnožje Etne, pričinjaju nam se u vanredno čistom zraku sasvim bliska, premda smo dosegli visinu od skoro 1900 metara. Dokle nam god pogled doseže, nema nigdje kakovog znatnijeg brda, i čitavo tlo, na kojem stojimo, i kojim smo se uspeli, diže se gotovo neprimjetno, u jednakom, pravilnom usponu. Čini nam se nevjerovatno, da stojimo u toj visini, jer nas i opet izdavaju sva uobičajena mjerila.

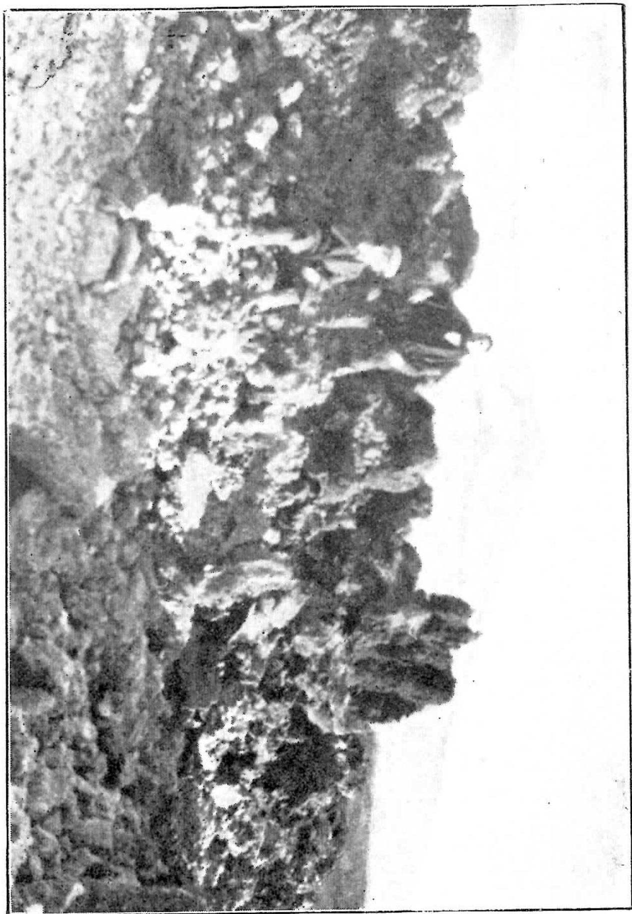
Vodič odškrine vrata kuće. Tu su dvije sobe, vrlo trošno uređene, neuredne. Kreveti, koji se dižu u tri sprata do ispod stropa, zapremaju dva zida. Nekoliko pokrivača leži na jednoj slamnjači. Dva klimava stolca, pregoreni stol, prozori s razbijenim oknima, sve je to slabo zamamljivo. Ali i to je dobro, bolje nego li smrzavati se vani na ledenu vjetru. Podne nije daleko, a do »*rifugia*« trebat ćemo po toj buri još sat dva hoda. Otvaramo naše zamotke i jedemo i pijemo u društvu našega vodiča. Bocu vina koju smo napola ispraznili, nadolijevamo vodom iz cisterne, jer je više ne nalazimo. Tre-

ba odsada štedjeti vodu, jer se otopljeni snijeg ne može piti, — tek mu je po sumporu. Dovde, do »*case cantoniere*«, jašu ljeti turisti i dame na vrlo slabo osedlanim mazgama. Dalje je već uspon strmiji, te mazge teško napreduju. Da smo sada, za uspona znali, kakov nas još napor čeka, ne bi bili onako na laku ruku i pouzdavajući se u svoju snagu, prezirno odbili ponuđene nam mazge u Nicolosiju. Smatrali smo to za uvredu, nanesenu čitavoj turistici, jer nismo mogli da u našoj mašti podnesemo sliku planinara sa štapom i »ruksakom« na — muli! Bar ćemo se znati ravnati za drugi put! Bit ćemo manje samosvijesni!

Nakon kratkog odmora uređujemo sve opet i krećemo dalje. Put je sve teži i sve strmiji. Pitamo našeg vodiča, da li je još daleko do »*rifugia*«, a on nam mjesto odgovora pokazuje malenu kućicu na visokom jednom šiljku. Ona jedina još proviruje iz magle, jer je nad njom već sve zastrto bijelim plaštem oblaka, koji nam sve brže prolijeću vrh glava, a velike im sjene pokrivaju na mahove čitav kraj. Svaka uzvisina, koja prekida inače ravne linije horizonta, bila je nekad vulkan, krater, iz kojeg je tekla goruća lava. Ima ih na stotine, ali vodič nas upozorava tek na najglavnije, na *Monte Nero i Monte Castellazzo,* koji su nedaleko »*cantoniere*«, a sad, kad vegetacija pot-

Etna / Pogled u krater

U lavama Etne

puno prestaje, i kad već gazimo mjestimice snijeg, pokazuje nam desno *Montagnolu*, a malo zatim lijevo *Monte Frumento*. Pripovijeda nam o *Valle del Bove*, neizmjernoj uvali u boku Etne, koja ima objam od kojih deset kilometara, a strme joj stijene dosižu mjestimice 1000 metara visine. Al ne ćemo moći do nje, vrijeme će nam pokvariti izgled, dodaje sažalno.

Ponovo tražimo pogledima kućicu, ali je ne nalazimo više. Nestala je i ona u magli, koja se sve jače zgušćuje. »O, pa nije više daleko do nje«, sokolimo se mi, stupajući snažno uzbrdo. Ali taj vjetar, taj prokleti vjetar, koji ledeno brije uvijek s istog pravca i s istom jakošću, taj nas umara više, nego pepeo, u koji propadamo. Prelazimo preko malih snježnih poljana. Snijeg je prilično tvrd, ali mu površina ipak nije zaledena. Pogledavamo od vremena do vremena u pravac, u kojem nam se je bila ukazala kućica zakloništa već tako na dohvat blizu, ali još uvijek sakrivena našim pogledima.

Napokon, kad smo nadvladali posljednju strminu i bili već sustali od napornog uspinjanja, ukazala nam se tako željno očekivana kućica. Bila je tik pred nama, a sve do posljednjeg je časa zbog guste magle, koja se nad našim glavama gomilala, nismo mogli da zapa-

zimo. Ne možemo da se sklonimo u nju. Vodič joj nije ponio ključeva, jer se nije bio nadao, da će nas zateći toli loše vrijeme. Ne preostaje nam drugo, nego da se stisnemo o zid, koji nas čuva od silnog udara vjetra. Vadimo čokolade, a nekoliko gutljaja iz boce ukvasi naša isušena grla.

Ogledavamo se u nizinu, ali nam pogled ne dopire daleko. Nestalo je nizine, nestalo vidika u dalj, a pod našim se nogama komeša i žuri nepregledna brzica oblaka. Sve se više dižu, sve ih više ima, a sunce ih katkada obasjava, da se sjaju kao snježne poljane. Čini se, kao da pripadaju drugom nekom svijetu, da to nisu oni oblaci, prema kojima inače visoko dižemo svoje poglede. Nasrću na nas; njihovi gusti, zbiti redovi gibivi su, popustljivi. A ta sila, koja ih sve bliže proti nama valja, taj užasni ledeni vjetar, skuplja ih s čitave obline kruglje zemaljske, zove ih, svrstava, i onda ih baca na juriš protivu nas. Sve više gmižu iz nizine, penju se, propinju, bacaju, i onda lete sive njine predstraže još u prozirnim vitlavim koprenama preko sedla, kraj kojega stojimo. A vjetar jauče u krovištu zakloništa, hihoće i smije se paklenskim svojim smijehom, jer sad nas je zatekao, sad nam nema spasa od snježne mećave.

Vodič ne govori ništa, sprema opet svoje

stvari, a i mi ustajemo. Oko nas svuda snijeg. Pogled nam ne dopire daleko, na pedeset koračaja najviše, a dalje sve nestaje u maglama. Od Case Cantoniere bili smo se digli za kojih 500 metara, još nam je preostajalo svladavanje zadnjeg uspona od 600 metara do našeg današnjeg noćišta, do *»osservatorija«*.

Skrajnje je vrijeme, da nastavimo put. U tih nekoliko časaka, što se odmaramo, već nam se lede noge, moramo naprijed. Temperatura znatno pada. Već poslije sto koraka gubimo svaku orijentaciju. Ne može se pogoditi nijedan smjer; idemo za vodičem, koji udara ravno na kosinu snijega, što se pred nama diže. To je snježno polje *»Piano del Lago«*, ravnica od jezera — koja se pruža u duljini od nekoliko kilometara sve do podnožja glavnog kratera. Nikako ne mogu pravo da dobijem dojam, da se nalazimo u visini od kojih 2500 metara. Nema ponora, nema strmina, nema golih i kršnih stijena, nema velikih razlika u formaciji tla. Da nas je tko svezanih očiju doveo ovamo, mislili bi, da smo na kakovoj običnoj snježnoj livadi, a ne blizu vrhunca najvišeg vulkana Evrope. Zato u normalna ljetna vremena taj čitavi uspon sam po sebi i nije nikakov osobiti napor, to je ovelik izlet, koji mogu da obave do »rifugia« i gospođe na mazgama. Ali sad je zima, sva je Etna još po-

krivena snijegom; hladno je, a povrh svega zatekla nas ta mećava.

Nismo ni bili odmakli stotinu koračaja od »rifugija«, kad je snijeg poprimio drugu sastavinu. Nije više tvrd, podatan, sad je gladak, sleđen, krhak kao staklo. Najgornja mu je ploha tanka naslaga leda, koja pokriva sve udubine ispod njene površine. Noge nam do gležanja propadaju kroz tu ledenu koru, dok ne zastanu na čvrstom snijegu. To propadanje i izvlačenje ubija sile, mučno napredujemo.

Kraj nas se pojavljuju u jednakim razmacima pokidani stupovi nekadašnjeg telefonskog voda do opservatorija. Nekoji su još čitavi, od drugih tek vire kratki panjevi iz snijega. Povaljeni su, pokidani od vjetra i oluje. U magli ne vidimo dalje nego dva stupa pred nama.

Hoću da pitam vodiča, koliko nam još treba. Ali kako? Da ga dozovem? To se ne može, jer se i prijatelj, ma da mu iz sveg glasa vičem u uho, mora naprezati, da me razumije. Tako nas bura nadvikuje u užasnom šumu! Da ga prestignem? I to se ne može. Umorni smo, već postajkujemo od vremena do vremena, a on sveudilj ide dalje i gubi se u magli. Moramo paziti dok se okrene, mahat ću mu.

Hvala Bogu, uspjelo je. Evo ga, čeka nas. Pitam ga, to jest urličem: »Je li još daleko?« — »Nije, još pola sata.« odgovara on jednako.

Isprvice smo sustajali kod svakog trećeg stupa, da malo odahnemo. Magla se pretvorila u finu, smrznutu tuču, koja nam oštrim iglicama izbada lice. Čitava nam se lijeva strana glavi i licu, koja je izložena udaru vjetra, bila sledila. Uzimam rubac i vezujem ga čvrsto oko ušiju, preko njega drugi, a treći trpam u ovratnik na košulji. Sad mi je najednoć jasno, zašto je naš vodič tako pomno zamatao glavu, vrat i prsa; on je znao, šta nas čeka.

Njemu se žuri, da što prije umakne iz tog paklenskog bijesa. Eno, sad ga je nestalo pred nama u magli. Nekako nam je neugodno, kad ga ne vidimo. Sami smo ovdje potpuno izgubljeni. Takovo je užasno čuvstvo bespomoćnog predavanja u neotklonivu sudbinu, znamo, da je jedini spas u »naprijed«; drugog izlaza nema. Isprvice smo sustajali kod svakog trećeg stupa, sad se već odmaramo kod svakog drugog.

Pogledam slučajno prijatelja, koji neposredno preda mnom koraca i opazim da mu je lijevo uho sasvim bijelo, dok mu se desno žari kao vatra. Gurnem ga štapom u leđa, pa mu zavičem: »Šta ti je uhu?« On se hvata rukom, pipa, trlja ga, ali bezuspješno, ne osjeća ga nikako. Smrzlo mu se, nije ni primijetio. Oprezno ga zavezuje maramom i rukom ga čuva, a onda nastavljamo put.

Sva je lijeva strana našeg tijela, koja je iz-

vrgnuta vjetru, potpuno bijela od smrznutog inja. Svaka i najsitnija dlačica na kapi, na čarapama, čak i koža kaputa, trepavice i obrve, sve se to prevuklo debelom ledenom korom. Hlače, koje su ranije bile najviše upile vlagu maglenu, sad su se smrzle, tvrde su kao daska i lome se kod sagibanja.

Mora da je već prošlo pol sata! Postajemo nestrpljivi. Opet treba uhvatiti priliku, da dozovem znakovima vodiča. »Odmah smo gore, još malo, još pola sata!« — Ali mi već ne možemo dalje. Vučemo se krajnjim naporom od stupa do stupa i odmaramo se sada redovito kod svakoga. Nijedan ne izostavljamo.

Ti su nam stupovi posljednja naša nada. Sad barem znamo, koliko smo puta prošli; imamo neko mjerilo, nešto, što nas vuče sve dalje i dalje u toj užasnoj sniježnoj mećavi. Magle se sve više zgušćuju, vjetar sve groznije urliče. Na kraju smo naših sila. Već smo otupjeli. Sad nam je već svejedno. Ne žuri nam se. Ali stići moramo, kako bilo da bilo. Još nam preostaju tri sata, dok ne padne mrak, a u to ćemo vrijeme valjda stići. Znamo, da nam sile baš dostaju, da se polagano dovučemo do narednog stupa. Dolazimo do njega, stajemo, upiremo se o naše batine, gledamo nekud preda se. Jedan drugoga ne gledamo, da ne odamo, kako smo zapravo očajni; teško dišemo i

čekamo, dok nam se srce malko ne smiri. Pod konac već i ne mislimo ni na što. Mehanički koračamo, besvijesno se mičemo naprijed. Noge ne mogu više, mozak se umorio, srce je pobješnelo; pluća hvataju zrak, kao da se utapamo, grčevito, ludo. Ne ide, nikako ne ide. Ali eto vodič nam maše. Zašto maše? Zar da nas sokoli? Ili zar se već vidi opservatorij? I kao što umorno kljuse u posljednjim trzajima nemoći, ali u bijesnoj, ludoj snazi pod udarcima biča u divljem očaju poleti naprijed, tako smo i mi podvostručili preostale sile i jurnuli uzbrdo u pravcu, u kojem nam se ukazao vodič. Jurnuli? — Htjeli smo, ali strmo je, ne ide tako lako. Opet sustajemo, opet se odmaramo i opet teturamo dalje. Vjetar nas baca, u silnoj žestini navaljuje na nas, kao da nam svim silama brani pristup u svoje carstvo. Kao da ga zatvara, kao da ga ljubomorno sakriva.

Još nekoliko puta sustajemo i penjemo se spotičući se, a onda se pred nama u magli ukazuje neka velika mrlja, tamnija od sive magle. Oduga je i niska i ima neku okruglu kapu; ta evo nas, tu smo napokon: to je opservatorij!

Teška, niska kamena zgrada, s plosnatim glatkim kamenim krovom nosi u svojoj sredini polukruglu uzvisinu zvjezdarnice. Pusta je. Nikoga ovdje nema. Tek ljeti dolaze svakog mjeseca čuvari i navijaju instrumente i bilježe

nastale promjene. Vrata, koja naš vodič otključava, sasvim su niska, moramo da se zgurimo ulazeći. Ali pod je duboko pod ravninom vanjskog tla: moramo da skačemo metar i po u dubinu. Sad tek vidimo, da vrata zapravo dosežu do poda sobi i da su vodoravno raspolovljena na dvije pole: na onu manju gornju, koja se mogu otvarati, na koja smo ušli, i na veću donju, koja je izvana sva zatrpana snijegom. To gornje krilo vratiju ujedno je i jedini prozor, jer drugog otvora nema. Zatvorimo li ta vrata, u potpunoj smo tami, a otvorimo li ih, nanosi nam vjetar snijeg. Ne preostaje nam ništa drugo, nego da zapalimo svijeće. Kako sam skočio u sobu, pokliznuo sam se i pao. Naslaga glatkog leda pokriva pod u sobi, a kad dignem pogled na strop, to se čitav sja i cakli od sitnih ledenih kristala. Peći nema. Neka razlupana vrata vode u ostale prostorije, ali te su potpuno prazne i neprohodne zbog visokog snijega, koji je nanijela mećava kroz razlupane prozore. Ubrzo se opet sklanjamo u našu sobu. U njoj nalazimo stol, četiri stolca, a uz stijene su isto onakovi ležaji na spratove kao u »Casi cantonieri«. I slamnjača i gunjeva nalazimo u dostatnom broju. Malo smo iznenađeni. Znali smo, da ovdje ne ćemo naići na osobit komfor, ali da će to biti tako jadno, tome se ipak nismo bili nadali. Bili smo navikli na krasne one alpinske kuće slovenskih naših planina, gdje se sve sja od čistoće i reda, gdje se umorni putnik osjeća voljko, sigurno, gdje ga okružuje vedra, jednostavna, ali iskrena prijaznost prostodušnih srdaca.

Naš je vodič bio našao neki veliki stari lonac, sasuo u nj uglja, pripalio ga papirom i stavio ga pred kuću na vjetar, da ga rasplamti. Onda ga stavlja usred sobe, napunja manju jednu posudu snijegom i meće je na žar, jer smo željni toplog čaja. Zatvaramo ulaz, vješamo gunjeve pred pukotine na vratima, zamatamo se u preostale gunjeve i sjedimo napokon smireni nakon tolikog napora. Pružamo ruke i noge prema vatri, grijemo se i čekamo, da voda uskipi. Dugo, vrlo dugo čekamo uzaludno. Buljimo u taj ugalj što tinja i uobražavamo si, da osjećamo toplinu! Ali to je samoobmana, to je tek veselje za oči! Ništa nam, apsolutno ništa nije toplije, led se na podu još sveudilj čvrsto drži i ne otapa, a sa svoda još uvijek blistaju sitni snježni kristali.

Turamo prst u vodu, da vidimo, da li je topla, — jer kako ćemo drugačije da se uvjerimo? — i sve češće ponavljamo to, ali voda je tek ugodno mlaka, i ne će nikako da uzavri. Vadimo doneseno vino, da bar njega malo zagrijemo, ali jedna je boca pukla i prazna, a da nijesmo ni primijetili, kad je iscurila, druga

je smrznuta, a treća, u kojoj je bilo čisto vino, nepomiješano s vodom, ta je jedina preostala čitava. I slanina i šunka se sledila. Naslagali smo sve te jestvine oko vrha u loncu i budno pazimo da se štogod ne sruši u žar.

Onda po malo jedemo i pijemo, pušimo, razgledavamo doktorovo smrznuto uho, koje je sad stalo da ga boli, zamatamo ga ponovo i ne znamo, kako bi mu pomogli.

Polagano se smrklo, jer kroz pukotine na vratima ne dopire više svijetlo. A vani sveudij bura zavija i drma bravom. Neugodno nam je i dosadno. Ubio nas napor i zima, izgubili smo humor i tek se na silu razgovaramo.

Pitamo vodiča: »Dolazite li često na Etnu?« — »Kojih deset puta na godinu, jer se mijenjamo, tako da svi vodići dolaze na red. Najviše se uspinju ljeti, a prije rata je dolazilo najviše Nijemaca, onda Engleza i ostalih. Lane sam vodio vojvodu od Aoste, brata talijanskog kralja, kojeg svukuda prati golemi njegov pas. I ovamo ga je doveo. A i on je silna ljudeskara. To je već drugi put, da ga vodim, a dolazi uvijek zimi. Evo vam njegova svjedodžba s potpisom,« kaže on i pokazuje nam s nekim zadovoljstvom svoju knjižicu. »Ali zato oni ipak nemaju kod nas Sicilaca velikih simpatija«, popravlja se odmah. »Zar ih ne volite? Ta i vi ste Talijani?! — pitamo mi.

»Nismo Talijani, nego S i c i l c i,« odgovori on, »oni nam nisu rođeni gospodari, nego nametnuti, kao što su nam bili Španjolci i Neapolitanci i Francuzi. Nijedan se od njih nije dugo držao, a posljednjih, Francuza, riješili smo se u Bartolomejskoj noći — znate za nju, zar ne?« — »Znamo za nju, ali samostalni ipak ne možete biti, kuda ćete?« — pitamo mi i kušamo, ne bi li od njega što točnije saznali. Ali naš vodič ne će da dade jasna odgovora, tek onako iz daleka opažamo, da njegove simpatije naginju Englezima. Tuži se na sadanju vladu, da se ne brine za njih, da moraju snositi silne terete, poreze i namete, a da kraj toga žive u najvećoj bijedi, tako da se sila naroda seli u Ameriku. Zemlja je, veli u rukama veleposjednika, koji ih izrabljuju, a ni otkud nema promjene ni pomoći.

Čudni nam se pogledi otvaraju od tih riječi našega vodiča. Naslućujemo dosad nezapažene težnje, tajne saveze, daleke ciljeve.

Prestao razgovor. Nicolo Nicoloso podbočio glavu na ruke i gleda nepomično u žeravicu. Bog zna, kakove mu misli prolaze glavom! Izjadao nam se i milo mu je, što smo mu pokazali simpatije i razumijevanja.

Onda i mi zapadamo u snatrenje, neumjesno ovdje gore na vrhuncu Etne.

Ne možeš ostati miran kraj tolike zime.

Treba se gibati, koracati sobom, da rukama i nogama brže prostruji krv. Otvaramo vrata, da vidimo ,da li se je vrijeme popravilo. Ali jalove li nade! Kroz tamnu se noć nejasno bjelasa snijeg, a zrakom urla još uvijek vihor vjetra i vitla neprozirne magle. Stojimo zaklonjeni u zaštiti zida i slušamo buru, a u to nam se duboko, daleko pod nama na nekoliko trenutaka ukazuje hrpica premnogih titrajućih svijetala — Catania! I taj nas kratki pogled napunja novom nadom — da će se vrijeme do sutra možda malko popraviti. Jer šteta bi bila tolikog napora, utrošenog uzalud.

Spremamo se na počinak. Prtimo se na najgornje ležaje, do onih blizu stropa, jer je tamo najmanja zima, i trpamo na sebe nebrojene gunjeve. Gasimo svijeće i zaželimo jedan drugomu laku noć.

Vodič domala pravilno i duboko diše, spava. Ali ja ne mogu da usnem. Premnogi dojmovi današnjeg dana ne će da se smire, a sad se u noćnoj samoći jasnog polusna nastavljaju i predu dalje na javi započete niti. Nekako mi se čitava ta pustolovina pričinja kao da i nije zbiljska, kao da nisam ja, koji to doživljavam, nego da pratim nekog drugog na tom usponu. Tako sam se nekako sav pretvorio u noge, mišiće i žilje, u elastičnost, snagu i volju nekog drugog tijela, koje meni ne pripada — ili kao

da to jest moje tijelo, ali mozak, moć stvaranja odluke, misli, otpora, — to da mi je nekud nestalo. Omamljen sam od rijetkog zraka, napora, studeni. Pa kako i ne bih. Nalazimo se 2950 metara nad morskom razinom, dakle još 86 metara više od vrhunca našeg najvišeg brda, Triglava. Autom smo trebali malne dva sata, da se uspnemo do našeg noćišta u Nicolosiju, koje je 700 metara visoko. Onda smo utrošili *deset* sati napornog uspona dovde do opservatorija. A sad smo sasvim blizu vrhu, tek nas 300 metara dijeli od ruba kratera. Ma da je to malena udaljenost, ipak će taj posljednji dio biti najnaporniji, jer se srednji glavni čunj diže odmah iza opservatorija strmo u vis.

Sutra ujutro, zapravo već u tri sata iza ponoći morat ćemo ustati, da nastavimo uspinjanje, jer ćemo inače zakasniti na izlaz sunca. Vodič nam je doduše obećao, da će se za vremena probuditi i razgledati, kakovo je vrijeme, a za slučaj, da je maglovito i burno kao i danas, onda ćmo tek za dana nastaviti put do vrhunca. No malo nam za to ostaje nade. Vjetar ne će da prestane, njegovi silni udarci podjednako drmaju vratima naše sobe. Mislim na toplinu, koja nam je toliko prijala dolje u Cataniji — pa na palme, koje su šuštale u južnom vjetru, punom vlage i teške vrućine afričkih pustinja — mislim na veselje, s kojim smo se pri

premali za taj uspon — na sve te brige i tisuću sitnica, koje su za to bile potrebne. Ništa nismo propustili, sve smo u tančine promislili i dobro udesili, pa eto, sad, kad bi trebali da uberemo plodove tolikog truda, sad smo ovdje u zamci, iz koje se ne možemo maknuti, u ledenoj spilji s manje primitivnog komfora, nego što bi nam ga pružala polarna snježna koliba grönlandskih Eskimljana. Užasna studen, koja nam ledi dah, koja peče u nozdrvama, koja probija tolike pokrivače i naše toplo vuneno rublje, čini se da se je podvostručila, otkako nas je pokrila tama. Zar nam je to bilo potrebno? Zar nismo mogli ostati u sigurnoj nizini? Čemu smo se lakoumno upustili u tu pustolovinu? Bog zna, da li tko sad na nas misli, da li nas tkogod žali, da li je zabrinut? U Nicolosiju je možda gazdaričina kćerka promatrala, kako se vrh glavice Etne sve više gomila i ganja mećava, a sad je možda i ona kao svaki dan legla u topli krevet, da spava, a nova električna žarulja na trgu njiše se u vjetru upravo kao jučer. A i ono tužno zvono negdje odbija nebrojenim udarcima duge satove, — tko da o nama vodi računa? Lukavi camerier Beppo u našem hotelu bit će da je smjestio krišom nove goste u našu sobu za ove dvije noći, što u njima ne spavamo. Ali nek mu bude, već ćemo obračunati s njime! Ali šta me sad muče najednoć ovakove brige? Zar nije ljepše prenijeti se u fantaziji u

davno ono doba, kad se car Hadrijan u zlatnoj nosiljci dao donijeti ovamo gore, da se s ruba plamenog ždrijela nadivi izlazu sunca? Ili preletjeti još par stotina godina od onog doba unatrag, u dane, kad je živio Empedokle, liječnik i filozof, koji je na podnožju Etne imao vilu i jednog se dana bacio u gorući ponor njena kratera. Htio je da bude dosljedan svojoj nauci, da svoje tijelo vrati praelementu svemira, da živ uđe u vječnost i da ga besmrtni bogovi prime u svoje kolo.

Tu, nedaleko opservatorija, pokazuju se razvaline, prozvane »*Torre del filosofo*«, — filozofov toranj, — u kojima je valjda Hadrijan sproveo noć, da dočeka svanuće zore. Čekamo i mi, ali uzalud, jer sad već stalno znamo, da ne ćemo imati sreće. Ne će sunce da i nama svane. I u toj uzaludnoj želji, jednako uzaludnoj kao i iznenadna, smiješna pomisao, koja se ovaj čas u meni rodila, uzdahnem duboko i nasmiješim se sve protiv svoje volje. Znao sam njom draškati prijatelja moljakajući ga redovito, kad bi prolazili kraj punih izloga prodavača južnog voća, kao dijete, koje moli, da mu se kupi slatkiša: »Prijatelju, prijatelju, kupi mi banana!«

»Da ti kupim banana — ovdje?« oglasi se moj prijatelj sa svog kreveta. »Pa zar ne spavaš?« — zapitam ga ja. »Ne, ne spavam! Mislim, šta bi mi kod kuće rekli, da znaju, gdje smo sad!«

Ali ubrzo se naš razgovor prekinuo i opet zavladao muk. Vodič se diže, izlazi i opet liježe da spava. Ne prilazi nam, da nas probudi; ne ćemo dakle na vrh.

Onda opet čekamo, dugo, dugo, dok se nije razdanilo. Sad ustajemo svi. Naša je toaleta brzo gotova: Kako smo legli, tako i ustajemo. O kakvom spavanju ni govora. Na brzu smo ruku nešto pojeli, stavili naše ruksake u kut, dobro se zamotali, a onda stupili pred zgradu. Jednako duva kao jučer, tek je studen još veća. Mećava je prestala. Nije zapalo mnogo snijega, tek se na nekim mjestima dižu veliki smetovi. Uspon je strm, prisiljeni smo da se u zavojima dižemo. Snijeg je sleđen, gladak; gvozdeni klinci na našim cipelama kližu se, jer ne nalaze otpora, a vjetar nas baca svaki čas iz ravnoteže. Ne vidimo baš ništa. Kao da nas netko vodi zavezanim očima. Hodamo nablizu jedan iza drugoga, jer ovdje nema više stupova, koji bi pokazivali put. Zastajemo nekoliko puta. Od snijega smo brzo zamoreni, a uspon je, što dalje prema vrhu, sve to strmiji. Ovaj posljednji uspon strminom kratera od trista metara po užasnom hladnom vjetru pričinja nam se kao vječnost.

Eto nas napokon blizu ruba. Zaokrenuli smo prema zapadu, tako da nam vjetar udara u leđa, i da nam ne nosi dim u lice. Mjestimice

je nestalo snijega, jer ga je rastopila topla para. Oprezno se primičemo bliže, ali ne koristi napredovati, jer se baš ništa ne vidi. Magla, koju vjetar u krpama tjera mimo nas, zatvara nam svaki izgled. Hvatam zgodan čas i pravim snimku onako na sreću, u sumnji, hoće li dobro ispasti. Onda hodamo uz rub ponora, koji se mjestimice 300 metara strmo ruši u dubinu — dakle isto toliko, koliko smo se digli od opservatorija — i koji u velikom krugu s omjerom od poldrug kilometra okružuje duboko snježno dno. Više naslućujemo kroz magle, nego što vidimo, da se na dnu tog velikog kratera nalaze tek pojedini tamni još dublji ponori, iz kojih izbijaju pare i dim. Čovjek ne može da zamisli fantastičnije slike, nego što nam ju daje taj kontrast tamnocrne lave i svježeg bijelog snijega, bijele pare i žućkastog dima, magle, oblaka i sunca, koje za čas dva obasjava čitavu tu panoramu. Još jedna brza snimka, ali i posljednja, jer je skrajnje vrijeme, da se vratimo. Ne možeš izdržati na ledenom vjetru. Koracamo, ne, skližemo se i trčimo nizbrdice. U nevjerovatno kratku vremenu ukazuje nam se opet zgrada opservatorija. Za čas smo unutri, pa kako smo zaklonjeni od silna vjetra, pričinja nam se, da smo došli u zagrijanu sobu. Al ne ostajemo dugo, spre-

mamo naše stvari, prtimo ruksake na pleća, pa nastavljamo silaz. Pitamo vodiča, kako to, da opservatorij nije dignut nad površinu okolišnog tla, jer mu onda snijeg ne bi dopirao do polovice vratiju. »Pa on stoji na terasi, koja je dva metra visoka i na koju vode stube!« odgovara nam on i smije se. Sad je red na nama, da se čudimo, a ja se okrećem i gledam, da li to može da bude. Ali ništa se ne vidi. Snijeg sve pokriva, a tko bi znao, šta je pod njim.

Ovdje nije mjesto za duge razgovore. Vjetar nas šiba u lice, a mi se žurimo, da ostavimo to paklensko mjesto. Opet letimo nizbrdice, što god nas noge nose, a u hodu udaram rukama po vanjskoj i nutarnjoj strani bedara, koja su najviše izložena vjetru, jer mi se već nakon kratkog vremena počinju lediti. Tako sam činio, dok nismo stigli do *rifugia*. Ne zaustavljamo se, već nastavljamo svom brzinom put sve do *cantoniere*. Tu je već znatno toplije, a vjetar je mnogo slabiji. Odmaramo se. Podne je prošlo, a mi se krijepimo posljednjim gutljajima vina. Kad smo stigli do *case del bosco*, opet sija sunce, ali gore se na vrhuncu još svedilj tjeraju oblaci u divljem letu. Užasna monotonija posljednjeg komada puta po rastrganoj lavi zadnje je sjećanje na silnu grdosiju, kojoj smo sretno umakli.

Oko četiri sata popodne pozdravljamo starca

capo guidu, koji sjedi pred svojom kućicom u Nicolosiju. S gazdaricom razračunavamo, vraćamo joj prazne boce, ukoliko su ostale čitave, a doskora nas auto opet nosi natrag u dol, k toplom moru, koje se u veličanstvenom miru ljeska na suncu i ništa ne zna, kakav orkan nekoliko tisuća metara vrh njega vitla snijeg i led.

U hotelu svečani doček, kao da se vraćamo s puta oko zemlje. Čude se našim raspucanim i pocrvenjelim licima, ispituju nas i žale nas. Nismo vidjeli izlaz sunčani, nismo vidjeli dugu šiljastu sjenu Etne, kako je legla preko čitave Sicilije od jednog do drugog mora; nismo vidjeli, kako se trak sunčani sve niže kliže brdom i napunja sav kraj svijetlom i bojama. Ne, sve mi to nismo vidjeli, ali s naših prozora grozimo joj se dignutom šakom i govorimo: »Čekaj ti, čekaj, ne ćeš nas više prevariti, doći ćemo mi još jedamput.« Ali ne zamjeramo joj ozbiljno, jer — žensko je čeljade!

*

Sutradan čitamo u novinama, da je po cijeloj srednjoj Evropi zapao velik snijeg. Što ljudi od pamtivijeka nisu doživjeli, to se je dogodilo: u Napulju, na Vezuvu, na Rivieri, u Palermu, pa čak na visovima suprotne afričke obale, u Tunisu, Algiru, zatrpala je mećava putove.

Premda je to bila slaba utjeha, ipak nas je tješila pomisao, da nismo baš mi bili jedini, koje je taj snijeg iznenadio. Ali mogao je izabrati drugi koji dan, a ne baš onaj, možda jedini u našem vijeku, kad smo se *mi* prtili na Etnu!

No doktor misli drugačije. On veli: »Po lijepom vremenu uspeti se — to je svakidanje, obično, za stare penzijonirce, ali onako, kako smo se mi prtili, to je baš ono, što se ne dešava svakome!« Kraj toga mu je u tom naknadnom heroizmu ipak milo, da mu se tek jedno uho smrzlo.

»U tvoje zdravlje, doktore!« nudim ga ja i dižem čašu izvrsnog *moscata*. Dobre smo volje i veseli i dugo još raspredamo u šali pojedinosti naše pustolovine.

STARA SJEĆANJA.

Draga prijateljice!

EVO me još jedamput, posljednji put, što Vam se javljam pred konac tog putovanja. Ali ne ću da Vas iznenadim opširnim listom, hoću da Vas tek podsjetim na jedan davni, zajednički naš doživljaj.

I Vi se njega sjećate, ta sreli smo se onda slučajno daleko od naših običajnih putova i jednako smo bili iznenađeni tim susretom. Mogao bih da Vam ga odmah dozovem u pamet, odmah da Vam o njem govorim, ali ja to ne činim. Hoću da dublje iskusite, da ga bolje razumijete i zato sam Vam dodao ove stranice mog dnevnika.

Jer tek sad, kad mi vjetar opet donosi slatke mirise nedaleka kopna i kad me sjeća, da je sve ovo prošlo, a nikad se više ne će povratiti, tek sad izbija iz tih netom prošlih utisaka sve jače neka začudna sličnost s onim zaboravljenim susretom.

Ne zamjerite dakle ovim istrgnutim listovima, koje eto nalazite zajedno s ovim pismom u omotu, povađeni su iz moje bilježnice, a da zapravo i nisu bili određeni za Vas. Evo ih, tu su.

Capri, 1. travnja 1922.

Prvi smo jutros na brodu. Ali to je ovaj put tek slučajno. Prevario sam prijatelja i probudio ga pola sata ranije, nego što bi zapravo bilo potrebno. Ne volim žurbe u posljednji čas, a on je neprijatelj ranog dizanja, pa kako ću onda inače?

Nebo je zastrto. Tamni oblaci vise duboko nad morem, a jugovina ljulja neprimjetno naš brod. Usidren je usred luke, a barke podjedno dolaze i odlaze dovozeći nove putnike. O mrku, sredovječnu tvrđavu »*Castello dell' Ovo*«, koja brani ulaz u tu zastarjelu, plitku malu luku, ližu visoko nečujni valovi.

Sjajna pročelja golemih palača, samih hotela, obrubljuju rivu i gube se u nedogled spram lijeva i desna. Nad njima se u lakoj prozirnoj maglici razabiru nejasne siluete valovitih obronaka visova, koje kruni *Castello San Elmo*, a pokraj njega, nekoć i sam tvrđava, leži divotni samostan *Sv. Martina*. Na lijevo produžilo se predbrežje *Posilippo* u more, a na desno odaje široka neka tupa uzvisina, kojoj je vrhunac zastrt niskim oblacima, da je tamo Vezuv.

Zaposjeli smo najbolja mjesta na udobnoj klupi u sredini broda. I od kiše je zaklonjena, ma da sad više ni ne pada. Putnika sve više pri-

lazi, jagma je za sjedala sve veća, a i naša je klupa domala sva zapremljena.

»Odakle najednoć toliki ljudi?« pitam se ja, »zar stranci čitavog Napulja idu baš danas na Capri? Al eto, što je: Nekoliko je dana padala kiša, na Vezuvu snijeg, a danas je prvi dan, koji obećaje bar donekle lijepo vrijeme. Stoga je sve nagrnulo, stoga je blaženi Cook doveo svoje jato štićenika u potpunom broju.

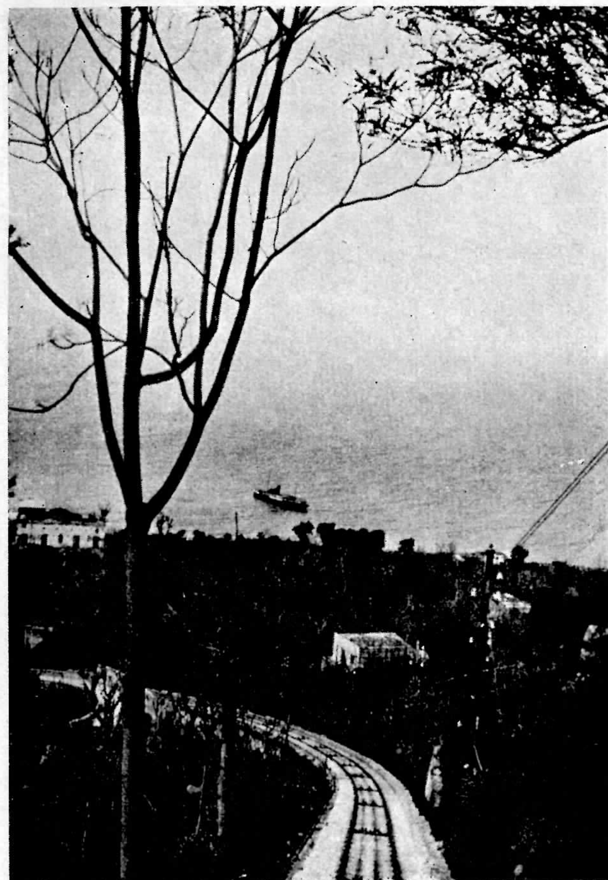
»Izvolite ovuda, *ladies and gentlemen*« trubi vodič u crnoj kapi sa zlatnim pismenima i širi ruke i maše njima, kao da tjera bezglavo jato poplašenih pilića. Ali onda, kad je došao pred našu klupu i vidio, da nije više prazna, snuždi mu se lice — jer unaprijed pogađa, šta će mu se danas dogoditi. Danas je *široko*, računa on, valovi se dižu visoko, brod će se njihati duboko, svima će biti vrlo zlo, a to je jedina klupa, koja se na čitavom brodu najmanje ljulja. O nesreće i jada! Sve će mu se *ladies* i svi *gentlemeni* iznevjeriti, otpast će od njih njihovo suvereno gospodstvo, ukazat će se bijedni, smiješni, na sprdnju i ruglo ostalima. A on će morati oko njih da lijeće, da ih hrabri, da im pruža pomoć — oh bit će strašno!

Ali oni ništa ne slute o tome. Oni su tako veseli, dobre volje i viču po svem brodu u svom materinjem jeziku. Svagdje su, sve su zaposjeli, sve je njihovo, vladaju se kao da su kod kuće.

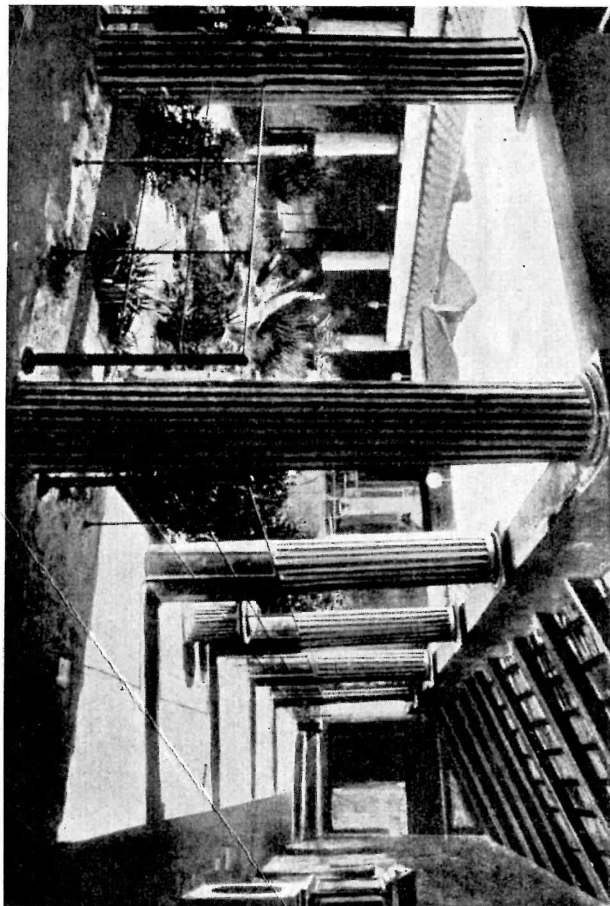
Pa to je naravno, oni su u većini, oni su pod svemoćnom zaštitom Cookovom, a mi ostali malobrojni putnici, mi iščezavamo kao pijesak u moru, mi tek smijemo da se vozimo s njima. Mornari im dovlače stolce, naslonjače, a oni se namještaju, zamataju se u tople plaidove i ogrtače i čini se, kao da su nakanili, da se sve do svršetka vožnje do Caprija ne će više maknuti sa svojih mjesta. Nekoji su povadili knjige, novine, a neke su starije gospođe nataknule očale i počele da vezu ručne radove, a mladi su parovi, — ta šta bi drugo — počeli punom parom da flirtuju.

Ta se slika veselog, bezbrižnog raspoloženja međutim nenadano promijenila onoga časa, kad je brod zaokrenuo oko vodobrana i zaplovio otvorenim morem. Čavrljanje zamuknulo, nekoji se premještaju na druga sjedala, gdje se njihanje slabije osjeća, a drugi silaze u salon. Lica mijenjaju boju, postaju blijeda, sve bljeđa, oči se izvaljaju, a rubac se drži grčevito stisnutom šakom u pripremi. Netko kao da s mukom nešto guta, grca, a onda se strelimice okreće i naginje preko ograde na palubi. Naravno, baš prema strani, s koje duva vjetar, tako da mu mornar mora da čisti cipele!

Konobar obilazi palubom i nuđa čašice konjaka, a neki putnici piju ga požudno, da ga čas zatim opet izbace. A konobar se pritajeno

Capri.

Pompeji / Kuća zlatnih amora.

smješka, jer mu posao ide i sveđ ga nudi dalje, ta želudac treba okrjepe!

Što više odmičemo od luke, postaje vidik sve širi. Presijecamo polukrugli zaljev napuljski, a naš brod drži pravac na rt predbrežja, koji ga zatvara s južne strane i daleko iskače u otvoreno more. Sa sjeverne ga strane omeđuje predbrežje *Cap Misena*, otočići *Procida i Ischia* s *Monte Epomeom*, koji se visoko zario u niske oblake. Ali ova se slika to više gubi u daljini, što se više primičemo Sorrentu. I Vezuv smo već ostavili za nama, a visoka, okomita obala puna uvala, zatona, dubokih spilja, načičkana zaselcima, vilama, vinogradima, nasadima uljiuljika i smokava sve dalje raste pred nama u vis.

Na brodu nastaje neko komešanje, neka nervozna žurba. S uskog žala ispod ciklopskih stijena od 60 metara visine zaplovile brojne barčice našem brodu ususret. Ogromni hoteli, sagrađeni na okomitoj obali, otisnuli široke terase zasjenjene paomama nad taj ponor, a uske, u hridi uklesane stube i puteljci vode do dubokih pjeskovitih uvalica. Loggije pod lukovima, balkoni koji lebde u zraku, verande na tankim stupovima, sve je to zasjenjeno šarenim zavjesama, velikim živim suncobranima, ispod kojih domahuju bijele maramice našem brodu.

Stroj prestao da radi, vijak se okreće protivnim smjerom, i uskoro smo smireni. Barke pristaju jedna za drugom o stubama našeg broda, a Cookov provodič leti palubom i broji svoje izmučeno blijedo stado, jer mu još uvijek nije u potpunom broju. Koje li sreće! Dakle ne će na Capri, iskrcat će se već ovdje u Sorrentu! Promijenili su program, ne mogu da odole morskoj bolesti. Pa zašto da se muče, ta oni su platili da uživaju, da se zabave i povesele — a ne da trpe nesnosne boli!

Polovica se broda ispraznila, novih lica nije pridošlo, možemo dakle da nastavimo put. A mi stari, koji smo ostali, mi se sad osjećamo kao pravi, neograničeni gospodari, jer mi nismo pod tutorstvom. Ogledavamo jedan drugoga i svaki od nas osjeća to isto i premda se ne poznajemo, ipak se naše usnice protežu u lagani ironički podsmijeh, koji nas veže nevidjivom simpatijom.

I sad tek počinjemo da jedan drugoga pozornije promatramo, sad se tek probudio uzajamni interes. Jer dosad si mogao da pripadaš onim kukavnim Cookistima, a voditi o njima računa bilo bi šteta za trud i vrijeme.

Meni je na desno bila sjela odmah s početka jedna odebela gospođa, koja se nije dizala sa svog mjesta sve do našeg dolaska u Capri. Bila je nešto postara, ocvala, ali nosila se kratko, male noge stisnula u uske polucipele visokih peta, a šešir i lice umotala u prozirno tanko velo. Nije više bila lijepa. Ali njezin sigurni način kretanja, jednostavna elegancija i solidnost kostima, rukavice, torbica, nenapadni, no skupi nakit kušali su da pomnjom i brižnom njegom vanjštine naknade propalu ljepotu mladosti. Rumenilo obraza i usnica bilo je umjetno, a oči podmazane upravo raskošno.

Osmjehivala se, pogledavala na mene, a onda izvadila kutiju s cigaretama, pridigla velo i htjela jednu da pripali. No kraj tog vjetra nije joj htjelo poći za rukom. Ponudio sam joj svoju pomoć, pa smo se ovako i upoznali. Na muža se nije mnogo osvrtala. Sjedio je kraj nje, pokrio lice novinama, da ne mora da gleda te visoke valove i sve veće kružnice, što ih šiljak jarbola opisuje tamo gore u visini.

Imala je dubok, sonoran glas i bila je brkata. Razgovarali smo o temama, koje su uvijek iste kod slučajnih poznanstva ove vrsti: o putu, što smo ga prošli, o cilju, prema kojem se vozimo, o vremenu, susjedima, pa o prošloj i o budućoj ljetnoj sezoni. Bili su Parižani, preklane su bili u Tunisu i Alžiru, a prije u Grčkoj i Carigradu, Egiptu, pa lane u Americi.

Premda je klupa bila dugačka, to se ipak toliko napunila, da smo sjeli tijesno jedno uz drugo. Oblina moje susjede ugodno me je

grijala, a nije se od mene odmakla ni onda, kad je poslije Sorrenta prestala gužva. Neprimjetno, ali s razumljivom tendencom klizalo je njeno bedro uz moje, a njene noge, koje su bile prekratke, da dohvate pod, njihale su se i sudarale se slučajno s mojima.

Bože moj, kolikim li je opasnostima izvržen mirni putnik! No ja nisam reagirao na te zavodljive pozive moje rafinirane znanke. Htio sam da joj kažem: Madame, samo se još malko strpite, ta bit će vam valjda poznato, da su kapreški *barcaioli* na dobru glasu sa svoje kavalirštine spram dama, s kojima se izvezu, da im pokažu sakrivene raznobojne špilje na obali.

Odkad smo ostavili Sorrento, bilo je prošlo već pol sata, kopno se bilo izgubilo u magli, a iz pravca, prema kojem nas nosi brod, počele se razabirati konture Caprija. Još pol sata vožnje i napokon se sve jasnije pomalja tamna gromada visokog, gorovitog otoka. Sve se više primičemo strmoj obali. Na stotine se metara ruše odasvud gole crvene vrleti u plavo more, koje o njih razbija bijelu pjenu. U čudu se pitamo, gdje će tu biti luka, gdje pristanište? Svi dižemo poglede na visoku liticu, gledamo, mjerimo dubinu i hvata nas jeza. Tu je na tom šiljku stajala plača onoga, koji je jedan decenij odavle, s tog neprispodobivog mjesta ravnao i drmao udesom čitavog svijeta. To je mjesto,

ta jedinstvena točka u zaljevu napuljskom svojim nenadmašivim položajem bila kadra da zadovolji čak i njegove želje, kojima ništa nije bilo nemoguće.

Ali opet kližemo dalje i odjednoć se kršne stijene razmiču i tvore malen zaljev, povrh kojeg prolazi otokom sedlo, rasjeklina, koja ga dijeli na dvije nejednake pole. Lijeva polovica, kojom smo prošli, niža je, manja i na njenu se rubu u sedlo utisnulo malo mjestance, još sakriveno našim pogledima, Capri. Razasulo je svoje kućice posvuda u okolini po položitijim obroncima sve do dolje, do malenog pristaništa na uskom žalu. Desna, viša i veća polovica otoka jednako nosi svoj mali zaselak, Anacapri, do kojega se u velikim zavojima uspinje cesta, koju sijeku prastare, u hrid uklesane, tisućljetne strme stube.

S pristaništa se otisle tri velike barke, svaka sa šest veslača i zaplovile prema nama. Brod se polagano približuje obali, a onda sustaje, okreće se i baca sidro, jer ni ovdje ne može da pristane na kraj. Stepenice se i opet spuštaju o bok brodu, a mi čekamo na prve barke. No valovi su toliki, te barke na časove sasvim nestaju u dubini, da se za čas opet pojave na hrptu slijedećeg vala. Kako da se iskrcamo? Ali mornari su spretni i tome vični. Pograbe putnika, koji je najbliži i kad se barka

digne i časak stoji na valu, dobace ga drugoj dvojici mornara u naručaj, koji u barci na njega čekaju. Tako se polagano svi iskrcavamo. To dugo traje ali drugog načina nema. Zabave je na pretek, a kad je koji plašljivac ili koja debela dama na redu, nema veselim prizorima kraja.

Na malom su se vodobranu bili skupili mještani, da se i oni bar iz daljine naužiju tih prizora. Posvuda su na stotine metara visoke, okomite pećine pritisle ono malo položitijeg zelenog ili izgrađenog tla u naručaj moru. Stupamo na kopno, prolazimo seocem ribara, koji su svoje barke daleko izvukli na žal, a onda tražimo uspinjaču. Usput nas žene nude nakitima i sitnim predmetima iz crvenog koralja: *Ricordo da Capri!*

Sjedamo u uspinjaču. Prolazimo tunelom, a onda se dižemo uz obronak zelene strmine. Kraj nas se vijuga cesta, što se uspinje do Caprija, a ribarske kućice nestaju u dubini. Obzor se širi, oko kruži u daljini, pučina raste, a brod, koji nas je doveo, pričinja se kao veliki kukac, koji se lijeno njiše na zelenoj livadi obasutoj bijelim tratinčicama, pjenavim krunama valova. Mimo nas odmiču u dol vrtovi naranča, limunova i smokava, a onda se zaustavljamo na rubu zaravanka.

Još dva koraka i eto nas na trgu, na malenom, miniaturnom trgu, na stjecištu sveg života. Kako je ljubak, čist, originalan u svojoj nepravilnosti, s malim tupim zvonikom, sa stupom i barjakom i sa svojim malenim dućančićima. I kućice, što ga okružuju, jednako su malene, kao igračka velike djece. A ulice su uske, popločene, kratke i domala prelaze sve u zelenilo vrtova, na kojima leži mirna toplina zastrtog podnevnog sunca.

Vijugavi vi, nikad u lijenoj dosadi u ravno pruženi puteljci, vi, što kao u labirintu nerazrješivom raznolikošću na svakom koraku zadivljenom putniku odajete nova čudesa! Kroz gajiće vazdazelena lovora, kraj zidova obraslih miomirisnim žutim cvijećem vodite ga na proplanak, koji se je protegao tek nekoliko stopa u šir nad okomitu bezdan. Pa i ovdje, kao na tolikim osamljenim, intimnim mjestima u toj blaženoj zemlji, leže na tlima odbačeni masni papiri, kore naranača, zamotci filmova. Vjetar ih raznosi iz kuta u kut, vitla ih zrakom i baca ih napokon u more. Jer vjetar je dobar, a dubina je morska milosrdna. A ova je priroda tako bezgranično lijepa i velika, da joj niti ti sitni tragovi mršavih putnika zdrave probave ne narušuju čara.

Pogled odavle dopire daleko. Začaran naslućuje bijele terase Sorrenta podno oštrih zubastih visova, a tamo podalje u dnu zaljeva za-

mjećuje, kako se Castellammare popeo gori na obronak, a podno Vezuva traži mjesta, gdje su se nalazili zdesna Pompeji, a s lijeva Herculaneum. U lakoj magli nestaje Napulj, a predbrežje, što mu je s lijeva boka iskočilo daleko u more, nosilo je Pozzuoli, Baje i nastavljalo se u otocima Procidi i Ischiji. Prema jugu se u neizmjernoj glatkoj plohi proteglo beskrajno more sve tamo do daleke Sicilije. Ogromne hridine, što ih je udar valova otkinuo od tvrda otoka, dižu se iz dubine morske, privlače pogled i razbuđuju tajnovitim svojim skrovištima fantaziju.

Pa kad čovjek pokušava da se vrati istim stazama, odakle je došao, već ga druge mame drugamo, ne zna, kojom bi pošao, jer se svaka čini ljepša, punija iznenađenja. Jednakim mirom odiše svaka, jednakom se sigurnošću vraća dalekim stramputicama natrag svom ishodištu, malenom mjestancu Capri. U vrtovima, što ga okružuju, promaljaju crveni krovovi i svijetli zidovi lijepih malih, tihih vila skromne svoje konture.

Vedra vi mala svratišta, što ste se zavukla u bujne bašte i posakrivala se u vječno zelenilo! Vi šaljete pred stranca, kad dolazi, ljupke crnooke dječake u zlatnim livrejama, koji na kapi nose ime vašeg doma. A dok stranac prolazi pokraj vas, uljudno mu se klanjate, poredani jedan kraj drugoga i govorite mu: »Izvolite, gospodine, u Hotel Belvedere, Quisisana, Pagano, u Hotel Tiberio!«

Tiberio! Ne znam ni sam, zašto ne mogu da se oslobodim tog imena. Čitav mi je dan u ušima, svagdje, kudgod prolazim, kao da mi nešto govori: Tiberio. Uvijek mi je, kao da gledam ta slova, što sačinjavaju to ime. I onda listam, tražim, razgovaram i pitam, i malo po malo to ime dobiva života. I sjetim se, kako sam u muzejima Rima i Napulja gledao hladno njegovo, aristokratsko, oholo, nepristupačno lice i imperatorski kret, u koji je pridigao ruku. To li je bio onaj, mislio sam, koji je ovdje daleko od sveg svijeta živio usamljen u svom bijelom mramornom dvoru. Veliki care tvrde, neslomive volje, tko bi nam znao danas reći, zašto si se zapravo ovamo zatočio? Zar ti je dodijala vladavina zbog prevelikih briga, zar ti bolest nije dala, da ostaneš u Rimu, ili zar si se toliko nauživao bezgranične moći i slave, da te već niti to nije više mamilo?

Tolika se protivurječja govore o tebi: koliko istine, toliko i laži. Pa makar bile i sve te strahote, koje ti pripisuju, istinite, sad znam, da ne bi bilo nikakovo čudo, da si ih počinio. Jer rijetko, da je ikad čovjek pretrpio toliko nepravda, koliko si ih pretrpio ti. Tvoj prešasnik prisilio je već tvoju majku, da se rastane s tvojim ocem i da pođe za njeg, za cara. Kasnije

si i ti morao da se na njegovu zapovijed razvedeš sa svojom ljubljenom ženom i da uzmeš carevu kćer za ženu. Otišao si svojevoljno u progonstvo, a kad si se nakon godina vratio, morao si se odreći vlastitog sina i posiniti careva ljubimca. Najbolji tvoj, jedini prijatelj, u kojeg si imao povjerenja, grozno te iznevjerio, zaveo i obešćastio ti ženu, a sina ti otrovao. To te je potpuno shrvalo i oduzelo ti ono malo samilosti, koja ti je još bila ostala. A kad si napokon kao starac stupio na prijestol, nisi mogao da uživaš u vladavini. Bojali su se tebe, mrzili te mržnjom niskih ljudi, gledali te s nepovjerenjem pred stranim, višim.

Bio si vazda ponosan, opor; nisi umio da razbudiš simpatija; bio si povučen u se, ozlojeđen nepravdama. Pesimista, prezirao si ljude svog doba. Ti nisi ugađao niskim strastima puka, nisi mu priređivao sjajnih igara, nisi mu bacao lijepih riječi kao tvoj prešasnik. Nisi posjedovao prirođene elegancije ni privlačivih forma, bio si tvrd, kratak. Tvoja je pojava bila impozantna, teška, velika. I u tom jakom tijelu živio je jedan vazda živi, oštri duh, koji je bezobzirno rušio sve prazne iluzije i nemilo odbijao laske. I baš su ti ta najbolja tvoja svojstva donijela mržnju puka. Nikad, ni prije, ni poslije nisu bile državne blagajne toliko pune, nikad narod

nije uživao tolikog blagostanja, toliko mirnih godina kao za tvoje vladavine.

Iz vlastitog si imetka podigao spaljeni Rim i darovao ga beskućnoj sirotinji, smanjio si poreze, zabranio si raskoš. U tebi su bile sve klice velikog vladara.

A ipak ti to nisu priznavali. Nisu te razumjeli, sve si im bivao tuđi, ti njima, oni tebi. I jednog si dana došao do spoznaje, da je sve to jedna velika laž, jedna gluma, u kojoj ne živiš sebi i radi sebe, nego rad drugih. Uvidio si, da nemaš ničemu više da se nadaš. Osjećao si, da je historijska tvoja zadaća dovršena, kad si iznio pobjedu u podmukloj borbi protiv sebe. Sudbina porodica Julijevaca i Klaudijevaca bila se ispunila. Onda si pokupio ono malo, što ti je bilo najmilije i s čim si bio jednako nerazdruživo vezan kao i sa životom samim, pokupio si sve to na lađu i otišao si na ovaj otok, gdje te još danas spominju ljudi. Spominju te i plaše malu djecu tvojim imenom i mrze te, kao što mrze sve, što nije obično kao i sami oni.

Pobjegao si u slobodu po drugi i posljednji put. O, kakav bi to bio kraljevski gest, velik unatoč svom egoizmu, da si se ujedno i odrekao vlasti. Ali ti si otišao u samoću i ponio si svu vlast cijelog svijeta sa sobom, jer si htio da još jače njim zagospodariš, ti jedini, ni od koga svjetovan, nikome odgovoran. Pa kad su te

došli moliti, da im se vratiš u Rim, odbio si ih i ostao si ovdje. A oni su se vratili i proglasili te suludim, bolesnim. Zašto? Jer si imao snage i ustrajnosti, da na usvojenom putu prokročiš dalje, da ostaneš vjeran sam sebi, da ne popustiš mamljenju sjajnog Rima.

No ipak si dva put dolutao do pred njegovo predgrađe, ali povratio mu se nisi. Nisi htio, da bi itko triumfirao nad tobom, da se smije tvojoj slaboći, da ti jednoć kaže: pa i p a k si se vratio, ne možeš bez nas, trebaš nas, zar nije? Već ti je sama ta pomisao bila nesnosna, pa zato si volio ostati ovdje do konca svog vijeka. Jer kao da si znao, da će se jednom i carski Rim raspasti u prah, da će jednom i u tom dvoru ovdje saviti galebi svoja gnijezda.

I pravo si slutio. S ovog si i ti valjda mjesta pogledavao u dalj, na beskrajnu pučinu vječnog mora. I onda je jednako disalo, razbijalo se od bijesa u bijelu pjenu o strme hridine i dublo spilje čudesnih boja, u kojima su živjele vile i djevice morske. Šetao si ovom stranom otoka, do koje nikad ne dopire hladni sjeverni vjetar, gdje vlada mir, gdje nema ni buke ni žurbe, ni praha, ni širokih putova, gdje se po mahovini vijugaju uske stazice ispod čempresa i pinija, paoma i lovora.

Onda si sjeo u nosiljku. Okružena sjajnom pratnjom donijeli su te dolje, na žal, gdje si u

pozlaćenoj svojoj barci zaklonjen od sunca na mekanim dušecima uživao u vječitoj mijeni obalne panorame. Veslali su te oko otoka, iz sunca u sjenu, iz uvale oko predbrežja i oko ogromnih grebena, koji vire iz dubine. Vozio si se ispod lukova, što ih je more izdublo u hridi, preko plićina, kojima su na dnu sunčane zrake titrale i plesale kolo s čudesnim životinjama, koje su bile biljke, i biljkama, koje su živjele. Oko ti je uživalo u igri boja u polutami duboke azurne spilje, slušao si razgovor vjetra i mora i to ti je ispunjalo dane.

Na tvoj su mig graditelji pretvorili oporu, strogu ljepotu tog malenog ostrva u divan raj. U arabeske složeno raznobojno kamenje mozaika pokrivalo je sjenovite putove, na raskršćima su šumili vodoskoci, a iz zelenila perivoja provirivale statue nimfa, satira, pana i driada. Dvanaest mramornih hramova gledalo je s najljepših vidika na beskrajnu pučinu oko otoka. Svaki je bio sagrađen u drugoj boji kamena i posvećen jednom od dvanaest glavnih božanstva. U njihovoj je blizini bilo sagrađeno isto toliko raskošnih palača, koje su služile razonođenju nezasitne tvoje naravi. A s najveće si od njih, s one, koja se je strmo dizala na nepristupačnoj okomitoj pećini, bacao tvoje žrtve ribama za hranu.

Beskrajne su se sjajne gozbe ovdje redale i izmjenjivale se danima užasnih napadaja tvoje bolesne duše. Sve, što je profinjena civilizacija čitavog upokorenog svijeta mogla da ti pruža najređeg i najskupljeg, najstrašnijeg i najnemogućnijeg, sve je to ležalo pred tvojim nogama i čekalo tek na mig tvoje svemoći. Ali sve to nije moglo da razblaži tvojih sumornih misli. Nikad nisi mogao da zaboraviš nanesene ti nepravde. Sve si se okrutnije osvećivao Rimu, gubio si samilost, postajao si ledeniji, sve tvrđi, bez nade, bez veselja, bez ikojeg elementa, koji bi te bio pridigao iz tvojeg tamnog, užasnog skepticizma.

A danas se, o nesretni care, pred hotelom, koji nosi tvoje ime, u mirnoj tišini zaboravljenog otoka razvija novi, čudni neki sjaj i život, različit od onoga, što se je razvijao u tvoje dane pred bijelim ti dvorom.

Lijepe visoke plavokose dame u lakoj svili i providnim finim čipkama čavrljaju i šale se s kavalirima u parku hotela. Veliki raznobojni suncobrani kao ogromno cvijeće zasjenjuju stolove krcate srebrnim posuđem. Konobari u snježnoj bjelini lete brži od nekadanjih tvojih robova, pogađajući svaku i najsitniju želju s usana ljepotice, jer ovdje *dolari* snube. I poslije sjeste za crnom kavom i cigaretama dolazi maitre d' hôtel i najavljuje, da je sve već

spremno za izlet. Onda ulica vrvi mazgama i magarcima, kojima u visoka sedla kavaliri pomažu damama. U veselom bezbrižnom smijehu kreće povorka, kreće i uspinje se sve do nekadanjeg tvog dvora i ovdje gleda ono malo, što je preostalo. Gleda stupove i lukove i nekoliko razvaljenih zidova i zaviruje u tamne, propale hodnike i pobožno nekoji, a drugi sa zijevanjem slušaju tumačenje vodičevo. Ne primjećuju lijet zlatokrilih kukaca, ne čuju zujanje pčela vrh mirisnog ružmarina, ne vide brze zelene guštere, koji šušte zimzelenom, što samilosno pokriva te gole razvaline. Ne naginju se nad stijenu, gdje u dubini šumi more, a oko im ni časka ne zapinje na sitnim ribarskim lađicama, koje se vraćaju s pučine. Lukavi im veslači dobro prosuđuju te strance i njihova se molba za napojnicu uvijek ugodno doima i Engleza i Nijemca, kad ju iznenada čuje u svom materinjem jeziku.

Al sad ih već vodič opet zove, sabira, svrsta ih, a onda sjedaju u sedla i kreću natrag, napunjajući zrak daškom slatkog parfema, što još dugo lebdi u uskom klancu, kojim su prošli. Smiju se i lagodno mašući lepezama pričinjaju mi se, kao da se vraćaju s plesa.

Sunce je zašlo, zapao mrak. Na terasi u parku svijetle se kroz lišće bijeli stolnjaci. Za svakim stolom električna svjetiljka, a pokraj stolova hladnjaci s ledom za plemenita vina.

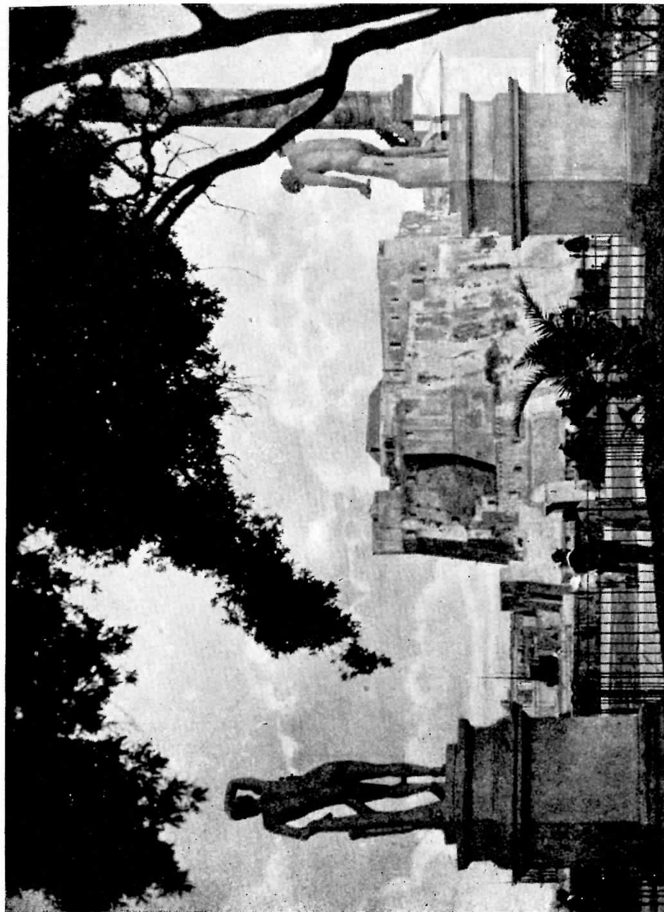
Pa kad je sve spremno, zazvoni zvono po hodnicima hotela. Onda se otvaraju vrata i iz soba šušte svilene suknje, kroz tanke čarape svijetli se gola put, a oko vrata se vije niz krupna bisera. Crna odijela gospodska, iz kojih iskače uglačani bijeli oklop tvrde košulje, diskretno zastiru tu žensku raskoš.

Večera prošla, konobari pokupili ispražnjene tanjure i stavili nove boce na led. U sredinu zaravanka stupaju glazbenici i plesači s mandolinama i gitarom, tamburinima i kastanjetama. Dva para plešu tarantelu uz zvuk instrumenata, a kasnije dolaze pjevači. Pjesme su neapolitanske, vatrene, žive, interpretirane s prirođenom elegansom i mimikom, s refrenima, što ih čitava družina opetuje.

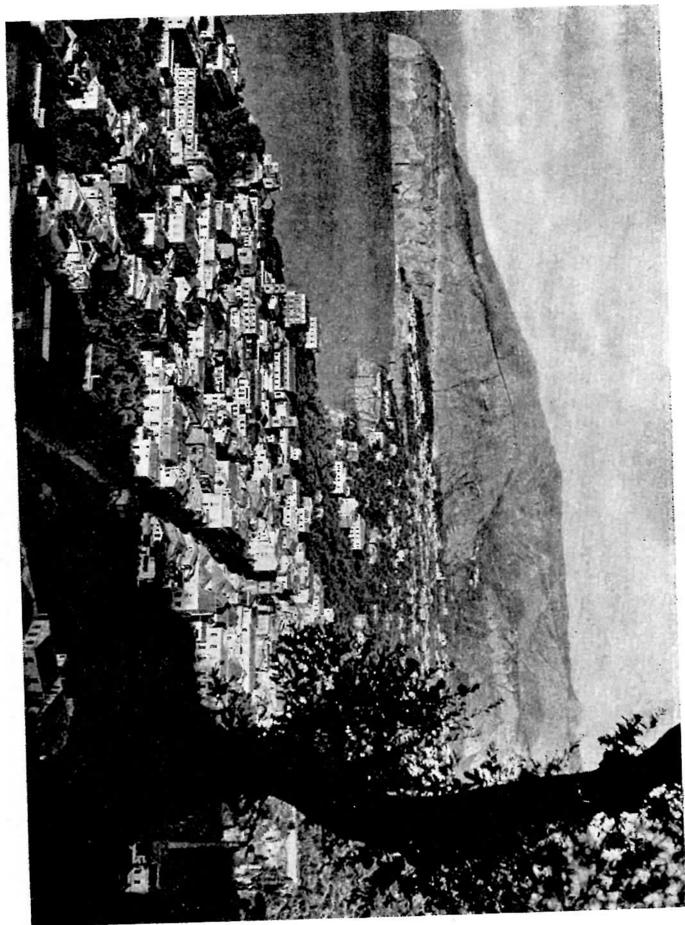
Onda je i tome kraj. Pjevači odlaze nakon što su obredali sve stolove i utjerali »darove«. I gosti se razilaze, a tišina zavlada opet. S visoka neba titraju zvijezde, razvedrilo se. Na terasi i za stolovima trnu se pomalo svijetla, a alejama parka šeću kasni parovi. Pojavljuju se tek na mahove u svijetlu i odmah opet tonu u tamu, kao leptiri, što se zalijeću u goruću svijeću.

Još ostaje jedno jedino svijetlo, što u širokom mlazu kroz rastvorena staklena vrata siječe duboku tamnu pozadinu zaspalog drveća. Domala se i ono ugasne.

Mir, tišina posvuda.

Napulj / Predvečerje.

Sorrento.

Kadikad tek u krošnji najviše paome zašušti lišće. Zbiljska je, vidna priroda zaspala. San je dubok, umoran. I sad se tekar bude sjene, nevidne, nečujne. Ustaju, obilaze, susreću se i šapuću o čuvstvima nježnim kao dodir leptirova krila, žarkim kao šapat ljubavnika u tamnoj noći, a tajnim, šutljivim, kao mjesečeva blijeda zraka.

To je Capri.

3. travnja, na brodu.

Eto me, draga prijateljice, da Vam ovdje nastavim započeti list, koji sam bio prekinuo mojim dnevnikom. Sjedim opet na brodu, koji me nosi natrag u Napulj. Vraćam se iz tog malenog raja i domala ću opet biti na kopnu, u vrevi i buci velegradskoj. Posljednjim se pogledom od njega opraštam, pozdravljam skromnu njegovu usamljenost, tišinu i mir, i motrim ga, kako sve više iščezava u daljini.

I najednoć, gledajući taj biser-otok, kako je odasvud opkoljen beskrajnom tugom mora, sjetio sam se iznenada onog vidika, koji mi se je otvorio, kad sam se prvi put približavao Helgolandu. I Vi se, draga prijateljice, sjećate toga, ta bili smo zajedno tamo, zar nije? Sastali smo se na brzoj lađi, koja odlazi iz Hamburga za Norvešku. Nismo znali jedno za drugo. S tim sam se više začudio, kad sam odjedared među putnicima spazio i Vas, gdje u razgovoru

s nekim gospodinom šećete palubom. Htio sam da Vas iznenadim i pristupim Vam neopazice. Zakrijem Vam oči rukama i zapitam Vas: »Znate li, tko je?« No Vi nikako niste znali, tko Vam zakriva oči. Pitali ste: »Ta tko to može da bude?« Onda sam skinuvši ruke stupio pred vas i rekao: »Ja sam!« »Šta, zar Vi? pa šta radite ovdje?« govorili ste sva u čudu i upoznali me s Vašim pratiocem.

Nismo onda mnogo razgovarali. Svako je od nas imalo svoje putove i nismo bili mnogo zajedno. I na Helgolandu smo stanovali daleko jedno od drugoga. A sjećate li se njegovih kućica? Tako su malene, kao igračka za lutke, pa sve iz drva, oličene uljenom bojom, a tako su uredne, sve je u njima tako čisto, sve se sja i bliješti, kao u kabini kojeg broda. I tamo je sve novo i čudno za onoga, koji dolazi prvi put. Te crvene hridine, taj bijeli pješčani žal i ta zelena obala i selo visoko gore na ravni, do kojeg kao i ovdje na Capriju vodi uspinjača. Pa talijanski radnici, koji su zidali podzemne utvrde, i s kojima nisam smio da razgovaram, dok nas je straža motrila, i te duge sjevernjačke večeri, svijetle do ponoći — i to sivo more, vječito nemirno, neugodno i hladno. Nema tamo malenih hotela u baštama naranača, nema pjevača uz mandolinu, nema vatrene tarantele, nema azurnih spilja, ne, sve je

tamo mirno, ozbiljno, neveselo, tužno i tmurno kao i to uvijek zastrto nebo. Ljudi su veliki, teški; uz svirku harmonike kreću se nespretni parovi u zadimljenoj gostionici, dok vani oluja lomi grane rijetkih, prerijetkih kukavnih stabala.

Da, sve je to bilo skroz različito od ovoga ovdje. I uzroci, s kojih čovjek jedared bježi u oskudnost sjevera, a drugi put u raskoš juga, sasvim su različiti. Mi se kasnije nikad više nismo o tom razgovarali, nikad me niste pitali, kud sam onda išao i šta me je nagnalo, da odem baš na taj otok. I bilo je dobro, što me niste pitali. Bio bih vam tek pričao svakidanju pripovijest o jednoj prevarenoj ljubavi.

A sad tek znam, da bi ona bol, koja me je onda nagnala u maglovitu samoću tog pustog otoka, našla pravi svoj lijek ovdje, gdje je sve prožeto bezbrižnom ljepotom.

No onda nisam u svom očaju vidio drugog izlaza nego u bijegu u samoću. Pograbio sam najpotrebnije stvari, sjeo na vlak, pa u bliski Berlin, pa u Hamburg, a onda smo se sreli na brodu za Norvešku. Vi u društvu, ja sâm. Godinu dana poslije toga planuo je rat i svi smo se razišli, da se nikad više ne sastanemo.

Toga sam se svega sjetio, dok je za nama

Capri sve više iščezavao u daljini, a dok se pred nama opet počelo da vidi novo kopno.

Pomišljao sam: Upravo kao u životu — staro nestaje, gubi se u milosrdnoj magli zaboravi — ali već je drugo tu, što pomalo uskrisuje nove nade, vrijedne, da za njih živiš.

I čini mi se, kao da se čitava umjetnost života sastoji u tom, kako da najbolje, bez velikih trzaja ispunimo te praznine između prošlog i budućeg.

S tim se i ja praštam od Vas.

U MRTVOM GRADU.

POPELI smo se preko krila monoplana, provukli se kroz nekoliko žica i zauzeli naša sjedala. Moramo da se zgurimo, koljena su privučena trupu, sasvim smo stisnuti u tijesnom prostoru iza upravljača. Strojar iskušava neke poluge, razgledava važne dijelove motora, namješta tu i tamo koju malenkost, onda stišće šal, navlači čvrsto kapu, stavlja očale i daje posljednje zapovijedi. Nekoliko ljudi drži aparat za krila, jedan prilazi sprijeda vijku, okreće ga, zamahuje njime nekoliko puta uzalud, — motor ne će da pali. Još dva tri pokušaja i onda zatutnje gromke ritmičke eksplozije, vijak se sve brže okreće i baca nam silnim udarom razvitlani zrak u lica. Momci se svom snagom upiru o krila i gledaju upravljača, a onda na dani znak svi u isto vrijeme potrče u stranu. A naš se vijak kao svrdao zario u zrak, grabi ga vrteći se, siječe i baca ga pod krila, a mi se polagano pomičemo, odskakujemo na tratini po livadi i sve brže, sve brže hrlimo naprijed. Najednoć trešnjava prestaje, aparat se zakolebao,

naginje se i opet se uspravlja i onda se dižemo, polagano, neprimjetno. I što se dalje dižemo nad površinu zemaljsku, to nam se sve više čini, da se naša brzina smanjuje. Ali mi se varamo, jer vijak radi s jednakom silom, eksplozije teku pravilno, u neprekinutom redovitom slijedu. Sav je aparat ispunjen vibracijama motora, toga kompliciranog srca, čijemu brzomu kucaju prisluškujemo i u nj se uzdamo.

Već smo visoko nad zemljom. Odmičemo vanrednom brzinom, i kao da plivamo, lebdeći u vazduhu. Otisnuli smo se ispod gorskih visova nad Castellamarom i upravili smo naš let na sjever, uz morsku obalu prema Napulju, koji se pred nama u daljini protegao u krajnjem kutu modrog zaljeva. Nalijevo se cakli more, a nadesno se pod nama širi zelena ravnica, na kojoj se crvene krovovi brojnih razasutih zaselaka. Vijugave bijele ceste ukrštavaju se i spajaju malena mjestanca, a blistave uske niti željezničkih pruga idu nesmetane nikakvim zaprekama za dalekim svojim ciljevima.

Malne u pravcu našeg leta, ali ipak malo nadesno, diže se tupa uzvisina mrkog Vezuva. Izrasao je kao golem krtinjak iznenada iz ravnice, koja se širi oko njega, a zapadni mu obronak u neprimjetnom padu prelazi u

široki morski žal. Bili smo u sredini ravnice, a u visini vrška Vezuva i upravo smo dospjeli nad srebrni trag tihog, dubokog Sarna, pratili očima njegov tok i brojili mostove, koji ga sijeku, kad nam pogled zape na neobičnoj slici. Podalje rijeke, na suprotnoj njenoj strani, omeđile su ceste i željezničke pruge, koje se ovdje razilaze na razne strane, ravnicu u velikom trokutu. U središtu njegovu, na hrptu plosnata zaravanka, kojemu rubovi opadaju prema moru i prema rijeci, protegle se pravilne četverouglaste plohe, isprekidane crte, oštri rubovi, izbočine, prazni prostori, široke vrpce, ravne i zavojite, koje se ukrštavaju, pa dvije polukrugle uvale i podalje, nasamo, jedna velika jajolika udubina. Sve mi se to činilo kao temelji, ili kao tloris nekog nikad nedovršenog grada i njegovih građevina.

Spuštamo se u velikim zavojima. Sad mogu da izbliza točnije uočim pojedinosti te čudne slike. Što se više približavam, biva mi sve jasnije, da se tu pod mojim nogama protežu puste ulice, prazne kuće bez krovova, trgovi, dva kazališta, amfiteatar, a mnogobrojne, pravilno poredane visoke igle, koje su bacale oštre, duge sjene po izravnanom pločniku, bile su kameni stupovi nekadanjih hramova i sjenovitih trijemova. Užasan, pust, izumro grad

bio je to, grad bez ijednog stanovnika, bez ijednog stropa, bez ijednog krova, *Pompeji.*

Kružimo sve dublje, motor na mahove prestaje s eksplozijama i smanjuje brzinu. Već smo sasvim blizu zemlje, još malo i eto: čvrst udarac, odskok, opet udarac, a onda kližemo tratinom na mekanim gumenim točkovima. Ustavili smo se.

Stupamo na tlo. I kako hoću da zakoracam prema gradu, da u njega uđem, nestalo je ujedamput grada, kao da ga je progutala zemlja. Idem u smjeru, u kojem mi se je bio s visine ukazao, i najednoć sam na rubu jame, a u njoj se nalaze zidovi kuća, ulice, trgovi, — čitav taj iskopani grad. Zidovi tih kuća kao da rastu iz boka jami, ulice kao da vode dalje u njezinu stijenu, a nijedna se zgrada ne diže nad rub okolišnog zemljišta. Sve je to jednako visoko, te se čini, kao da je netko ogromnom blanjom odsjekao i izravnao sve, što je provirivalo iznad razine užasne oštrice.

Na rubu zemljišta, koje pokriva još neotkopani dio grada, odmaraju se radnici. Sveudilj se ovdje kopa, sloj se za slojem naslaga ruši, oprezno se uklanja dvijetisućgodišnji pokrov smrti. Poklopac lijesa neprimjetno se diže, a zaboravljeni mrtvac polagano oživljuje. A grobar njegov, mrki Vezuv, smije se tek pod-

Pompeji / Forum

Pompeji / Kazališta

muklo tom ludom nastojanju, da mu se katkad zatresa utroba. Zagledao se u drugi, veći plijen.

Silazim u područje iskopina i ulazim na široka vrata pod čvrstom kulom gradskog zida. Idem ulicom, koja me vodi k središtu gradskom. Popločena je, a za pješake su s obiju strana uzvišeni kameni nogostupi. Kuće, što ju obrubljuju, čine se kao da su pogorjele, prazne su, zidovi su iz nejednakog materijala, trošni, nakrivili se. Sobice su male, žbuka je otpala, svuda proviruje golo kamenje. Tek kad se približavam forumu, mijenja se slika. U nekadanjim dućanima stoje mramorni stolovi prodavača povrća i mesara i napola u zemlji ukopane orijaške zemljane vaze krčmara i prodavača ulja. U peći pekarovoj kao da se upravo ugasio žar, a maleni kućni mlin mislio bi da se tek sad prestao okretati. Sve to još stoji, ali mrtvo, zaspalo, kao u ukletom gradu.

A oko glavnoga trga, što ga na sve četiri strane rese bijeli mramorni stupovi, dizali su se gradski uredi, hramovi, knjižnica, tržni trijem, vijećnica, carinara, baždarnica s kamenim mjerama za utege i šupljine, koje se još i danas mogu upotrebiti. U javnom zahodu teče podzemnim kanalom mlaz vode, u pučkim kupalištima — ima ih tri, jedno ljepše, veće od drugoga — vide se dvorane za tople i hladne, za parne, sunčane i zračne kupelji,

kace od mramora, bazeni od mozaika, prostorije za spremanje odjeće i za odmor, peći i kotlovi, cijevi i zapori, i čitav taj zamršeni ustroj velikih naprava. U prostranom dvorištu, što je posuto pijeskom, bacao se diskos, kuglja, koplje, hrvalo se; gledaoci su pljeskali, odobravali, osuđivali, išli i oni, da se takmiče.

Diskos i kuglje leže u pijesku, ali nikog više nema, da ih baci. Pridigao sam kuglju sa tla, mjerio je u ruci: teška je! Nisam je bacio, polagano sam je opet spustio.

U blizini gradskih vrata, kud je cesta vodila u Stabije, današnji Castellamare, nalaze se kasarne gladiatorske. Njima su preko puta kazališta, jedno veće, otvoreno, i jedno manje, koje je bilo natkrito. Zavirujem u mali hramić božice Iside. On je prva građevina, koja je ovdje iskopana. Silno je moralo biti iznenađenje prisutnih, njihova radost, kad su ugledali one fine sitne relijefe u bijeloj sadri na zidovima, maljucni žrtvenik i svetište, sobice svećeničke, a pod hramom žilu žive vode, koja ovuda netaknuta od svih nepogoda vremena još uvijek kao u doba osnutka grada protječe svojim solidnim kamenim žlijebovima.

Na starom *trouglatom* foru stoje ruševine prastarog dorskog hrama. Bio je već ruševina, prije nego što je katastrofa zadesila grad, ali i

danas nam još visoki, masivni temelji iz teških kamenih gromada nepobitno svjedoče, da su ga sagradili Heleni, prvi lučonoše naše kulture. Poznam te stroge, otmene forme, — dobro su mi ostale u pameti sa Sicilije — a sad ih opet nalazim ovdje, sasvim nenadano, u jednom inače rimskom gradu! I odmah osjećam instinktivno, da je ovo jamačno najstariji dio grada, gdje su se urođeni pražitelji potpuno stopili s helenskim kolonistima.

Kao izgubljena oaza vedrog i lijepog grčkog duha, staloženog i u sebi smirenog naziranja na svijet, pričinja mi se taj sakriveni kut u raskošnoj eleganciji bučnog rimskog gradića. Dva suprotna svijeta, dvije filozofije, jedna u propadanju, a druga upravo na najvišoj visini, bile su ovdje zajedno jedna pored druge zauvijek pokopane. Preživjele su se, ugasnuo je čar i neobuzdanost mladenačke njihove jakosti. I ovdje, pred njihovim opet otvorenim grobom, koji još uvijek odaje crte neprolazne njine ljepote, obuzima me jednaka žalost kao na odru miloga nam pokojnika. Osjećam, da je nečeg nestalo, što se nikad više ne vraća jednako.

Obilazim kućama, gdje su ulaz, dvorište i sobe popločene sitnim raznobojnim kamenim mozaikom. Figure, arabeske, mitološka bića, životinje, ljudi, složeni su u čitave velike slike, u kamene gobelene goleme vječne trajnosti. U

dvorištu su stupovi, koji su nosili otvoreni krov, pod njim vodoskok, bazen, zlatne ribice, maleni vrtić, statue, maske, brončani ukrasi. U to se dvorište otvaraju sva vrata u kući, ono je središte života — zato je prostrano, svijetlo, ukrašeno cvijećem, a zidovi su oličeni živim bojama.

Najčešća je crvena boja, a iz te plohe iskaču sitni precizni freski, mitološke priče u dugom nizu ljupkih i vedrih prizora. Svaka kuća ima druge slikarije po zidovima, nigdje da bi se ponovila dva ista motiva. I sve je to rukom slikano, iz glave, bez tehničkih pomagala, a boje su tako žive, tako svježe; tako se svijetle i cakle, žbuka je tako tvrda i glatka, kao da je slikar upravo sad odložio kist iz ruke i udaljio se za časak. A mi još danas ne možemo, da ih nasljedujemo. Niti znamo, iz česa se sastoje boje, niti možemo da imitiramo tvrdu žbuku zidova, koja s bojom na njihovoj površini čini nerazdruživu cjelinu. Ona se ne ljušti, ne otpada, ne blijedi, ne gubi se.

Većina tih slikarija po zidovima, koje prikazuju intimne scene veselog, dionizijskog shvaćanja života, scene pune humora, ironije i ruganja bračnim i izvanbračnim prilikama i neprilikama, te su posebno smještene, a čuvar ih samo pokazuje na izričiti zahtjev i kad nema dama u blizini.

Najveći je dio tih kurioziteta skinut i smješten u posebnoj dvorani napuljskog muzeja, ali još je uvijek i ovdje ostalo dosta sitnica, da bi se mnogi puritanac ozbiljno zgražao.

U kući Vetija ima tik kraj ulaza ovakova zaklonjena slikarija, a prikazuje tezulju, na kojoj muška snaga iznosi pobjedu nad hrpom zlata.

Ali moderne dame nisu odveć sramežljive. Čim smo maklo odmakli, već dvije Skandinavke vrlo savjesno lornjonima proučavaju detalje slici. Čuvar za to vrijeme mora da pripazi, da se ne približi koji od gospode. U drugoj maloj sobici stoji neki kip, kojemu se zmijoliko udo ovija oko jednog stabla. Kad izlazim, stoje već i dame pred vratima i ištu, ne bi li i one vidjele. »Solo pei signori«, — samo za gospodu — odgovara u neprilici čuvar, a one, okrenuvši nam leđa, mrmljaju namrgođeno: »Pa zašto nisu onda na vratima dvije nule?«

Bile su ga krivo razumjele.

I noćno zabavište, javna kuća pompejanska, *lupanar,* uščuvana je malne potpuno, i ni u čem se ne razlikuje od modernih naših sličnih institucija. Onda je služila jednakim svrhama kao i danas, a stoljeća nimalo nisu promijenila ljude, njihove strasti i potrebe. Sve, sve je to postojalo već davno, a u Pompejima se čovjek

uvjerava o onoj riječi, da zaista ničega novoga nema pod suncem. Sve je isto kao i danas, gdjegdje skromnije, gdjegdje raskošnije. Separeji su tako mali, da se je gost mogao baš da pruži na ležaj uz zid. Mnogo ima tih sobica, i čudnim je slučajem baš jedino na toj kući ostao uščuvan prvi sprat. Na hodnicima upućuju razne malene sličice posjetioce u pojedine ljubavne naslade.

Dok su gospoda razgledavala nutrinu te kuće, ostale su dame na ulici i čekale njihov povratak. Bile su otvorile suncobrane, hladile se lepezama i posjedale nasuprot kući na rub visokog nogostupa, što omeđuje ulicu.

Pa onda, kad svi opet izlazimo na ulicu, pa kad vidim te gospođe i gospođice, što nas čekaju, da nam se opet pridruže, da dalje zajedno nastavimo put, onda mi u tom slučajnom prizoru odjednoć postaje jasno licumjerstvo, u kojem dandanas živimo.

Tik gradskih vrata, u ulici, koja se spušta prema morskoj strani, nalazi se mali muzej, a u njem su smješteni oni sitni predmeti, što su se bili našli u kućama. No drugi nebrojeni predmeti od vanredne umjetničke vrijednosti, velike slikarije sa zidova, statue, poprsja, figurice, geme i kameje, cizelirana bronca, zlato, srebro i nakit s draguljima odnesen je u ogromni napuljski muzej i napunja tamo brojne velike

dvorane. Tu su smještena samo okamenjena vrata, stolovi i stolice, brončani kreveti, svjetiljke itd. U staklenim ormarima leže kao u lijesovima okamenjena ljudska tjelesa. Na haljinama se razaznaje svaki nabor, na rupcu, što je ovijen oko glave, — da se zaštiti od pepela, što je padao s neba, — poznaje se fino tkivo, a grčevito u času smrti stisnuta šaka pokazuje sve nabrekle žile. Mnogo ovdje ima tih trupova, nekoji su nađeni na ulici, nekoji iza kućnih vrata, nekoji u kućnim podrumima, kamo su ljudi utekli.

U klupko savijeno pseto našlo je smrt uz svog gospodara, a kraj onih, koji su nađeni u podrumima, bila je spremljena hrana za više dana.

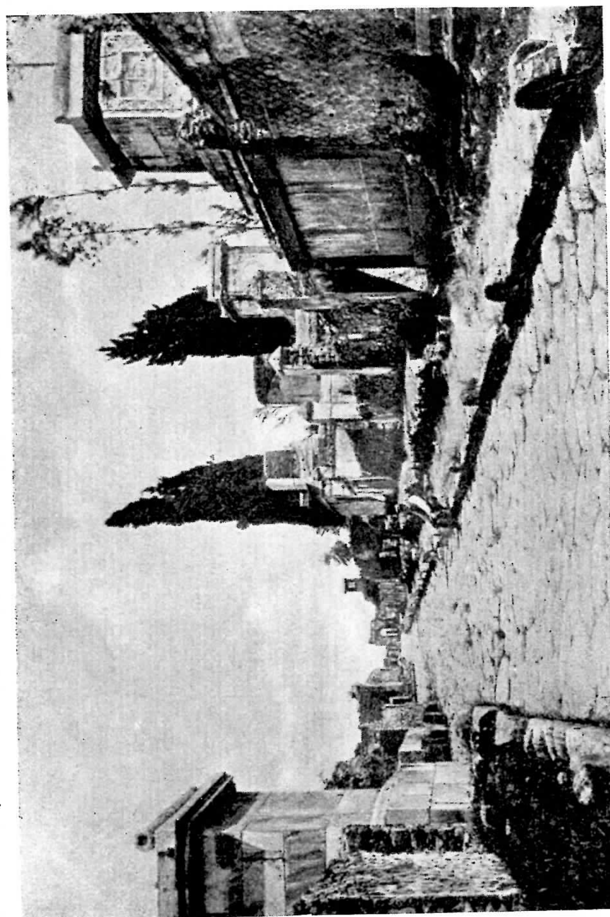
Mrtvaci s ulice nosili su sa sobom zlata i novaca, kao da su se spremali na dalek put — a u tako blisku šetnju, u staklene ormare muzejske.

Strašna je tragična sudbina uništila jednim udarcem cvatući taj grad, pun života, veselja i marljivosti, da ga ne probudi nikad više. Uništila ga, ali ga ujedno i uščuvala. Potpunih osamnaest stoljeća krila ga je pod naslagom mulja, pepela, kamenja i gliba, koja je branila i onemogućila svako rušenje i otimanje vrednijih predmeta. Ta je nekoliko metara visoka naslaga sitnog kamenja, pijeska i pepela

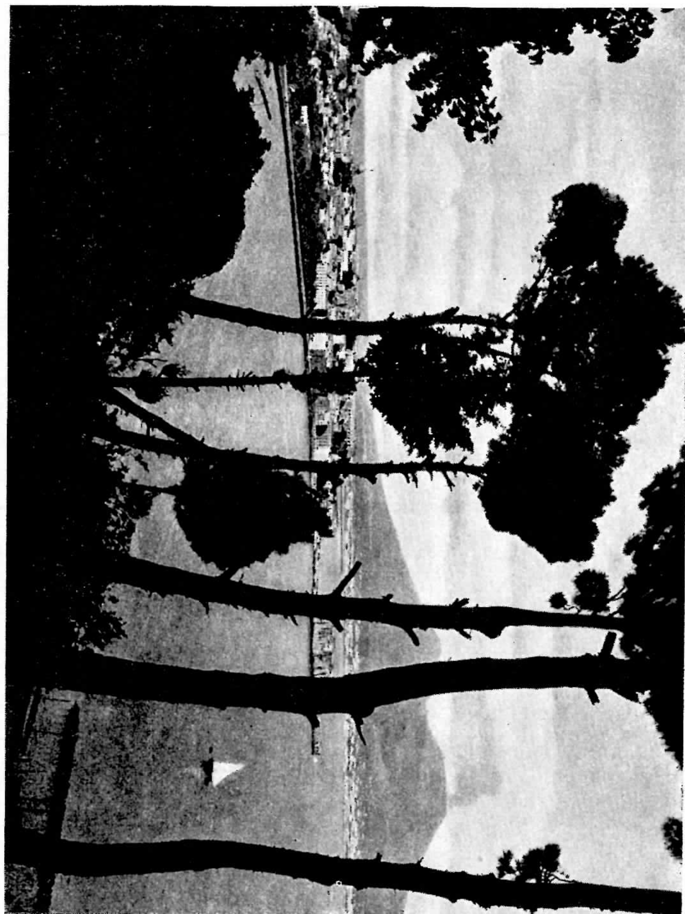
napadala na grad i njegov okoliš i pod njenim se teretom zdrobili krovovi, svodovi popucali, a stupovi se porušili. Da nije bilo te naslage pepela, ne bi nam danas ništa preostalo od Pompeja, kao što nije preostalo od tolikih drugih klasičnih starina. Ostale su nam ruševine velikih hramova, ogromnih palača, slavoluka, kazališta i grobnica, samih zgrada, koje su bile složene iz tako ogromnih kamenih gromada, da ih ljudi naprosto nisu *mogli* odvući i upotrebiti u svoje svrhe. Sve su to bile javne zgrade, koje je gradila država, — ali kuća, običnih domova, gdje se je odigravao svakidašnji život sa svojim velikim i malim brigama, intimnost spavaće sobe, uređaj blagovaonice, elegancija i raskoš atrija, to se dosad nije nigdje nalazilo, i to nam je otkrio jedino grad Pompeji.

O malene vi, prizemne kuće pompejanske, u kojima je nekoć bučio bezbrižni veseli život bogataški, i opet život težak, radin, marljiv i sitan obična čovjeka, u kojima je buktjela strast, neobuzdana, velika, vječna, kao što su vječne slikarije vaših zidova i kipovi vaših dvorišta, — o malene kućice vi, tko li će da vas vjerno opiše?

Jer opisati vas ne znači ispričati sve ono, što se u vama nalazi, ne znači nabrajati umjetnine,

Pompeji / Ulica grobova.

Napuljski zaljev.

izmjeriti vaše stupove i zidove, istražiti sakrite mozaike.

Trebalo bi nadahnuti vas novim životom, probuditi žitelje vaše, koji su vas stvorili, koji su se u vama rodili, živjeli i umirali. Jer svaki je od njih imao svoju, vlastitu dušu, svoj vlastiti ukus, poseban način naziranja na svijet i te je sve osebujnosti izrazio u svojoj kući, u njenoj izgradnji, opremi i namještaju.

Tko li je onaj, koji je stanovao u *kući tragičnog pjesnika*? Koga prikazuju nađene slikarije na njenim stijenama? Tko li je taj zadubljeni čitač? A koju scenu koje tragedije izvode upravo glumci, koji su se sastali na pokus na savršenom mozaiku? Eno i trojanskih junaka iz Ilijade, eno Marzije, što svira frulu, Tezeja i bijedne Arijadne.

Marko Lukrecije mora da je bio sabirač minijatura, jer mu u vrtiću, u najmanjem ljupkom vrtiću, što može da postoji, sitne mramorne figurice uživaju hladovinu patuljastih drvca.

U kući srebrnog pira živjeli su valjda stari, sretni bračni drugovi, toliko ostarjeli, da im se već i krv u žilama malko sledila, jer u toj jedinoj kući čitavog grada nalazimo dvije sobe, koje su se dale grijati.

Ne možemo da se rastanemo sa savršenim slikarijama *u kući Vetija*. Neiscrpljiva je fantazija u dugom nizu, na zidu crvenom kao krv,

na crnim poljima prikazala scene pune humora i vedrine. Bezbroj sitnih amora slave na njima pir, pletu vijence i trguju cvijećem, kuju strjelice, gađaju u nišan, beru grožđe i usavršuju se u svim granama ljudskih umijeća, prpošni, nasmijani, dječinski.

Na drugom je mjestu spavaća soba mlade neke porodice. Na mozaiku poda označeno je mjesto, gdje su stajali kreveti: široki, dvostruki za roditelje, i mali za njihovo dijete. A sa zida povrh njega smiju se vječnim osmijehom dva umiljata amora, naslikana na pravom, blještavom zlatu. Tanki gracijozni ornamenti, vitki i gibivi kao vitice divlje loze, pokrili zidove, a kroz vrata, što vode u peristil, svijetle se bijele mramorne skulpture kroz zeleno granje novo oživjelog vrta. Uzidani relijefi, maske glumaca, kamene svjetiljke isklesane iz prozirnog alabastra vise među stupovima uokolo vrta i svjedoče nam o profinjenom ukusu nekadanjeg vlasnika te *kuće zlatnih amora.*

Neiscrpljiva je raznolikost i bogatstvo, što ga ovdje nalazimo. Čitave velike knjige mogle bi se ispuniti dugim opisima, naslućivanjima, nagađanjima, kako i zašto je to onda upravo bilo ovako.

Ali kako bi bilo — o, divna mi jedna misao sinula, kad sam obilazio danas pustim pragovima — kako bi bilo, da — ali čekajte...

Hagenbeck, najveći trgovac zvjeradi, imao je u svom golemom zvjerinjaku kraj Hamburga čitavo jedno afričko pleme, koje je živjelo onim životom, što ga je provodilo u prašumi, iz koje je dovezeno. Sve si mogao, da vidiš u neposrednoj iskrenosti i blizini.

U Parizu je godine 1900. održana velika svjetska izložba. I na njoj je bilo čitavih umjetno sazidanih krajeva s drvećem, kućama, ljudima i životinjama, na primjer: švicarsko selo.

Godine 1922. održana je u Marselji francuska kolonijalna izložba. Tu su bili na golemu prostoru i s vanrednim troškom imitirane indijske palače iz Kambodže i Indokine, palače i hramovi kolosalnih dimenzija i visina; bilo je čitavih gradova alžirskih, maročkih, tuniskih sa svim svojim raznim žiteljima, koji su ovdje mljeli žito, pekli kruh, šivali odijela, preli i tkali, hodali u školu, rađali se, umirali i bivali pokapani po svojim obredima.

Sve je to već bilo. A kako bi bilo, da se neko sjeti, pa da jednim minimalnim troškom dade u originalnim potezima obnoviti bar jedan dio Pompeja, — kako bi bilo, da se onda za vrijeme samo od 24 sata stavi u pogon ta komplicirana mašina, koja se zove dnevni život, — da se popune sva činovnička mjesta, sva mjesta i službe počevši od čovjeka, što čisti ulicu, pa do suca, koji rastavlja brakove, i senatora, koji sjedi u

vijeću. Sve kuće, svi zanati, dućani, sve krčme, da se napune životom i radom i prometom. Da kola opet jure ulicom, da se ljepotica nosi u nosiljci, da robovi s gazdom kupuju po tržnicama ribe za ručak, da mljekarica donosi mlijeko u grad, da se varalica zatvori i lihvar kazni. Da su kupališta puna, da vojnici vježbaju na vježbalištu, da u kazalištu prikazuju, ukratko, da svaka kuća, svaki uređaj, sve oživi opet novim životom.

A ti ljudi, koji bi to stavili u gibanje, bili bi ljudi, koji bi znali, kako se je onda živjelo. Svaki bi igrao svoju ulogu prema sposobnosti, volji i jakosti. Ta koliko bi ljudi trebalo! i glumaca i glazbenika i radnika i trgovaca, i stražara i vojnika, i seljaka i ribara, i svećenika i učitelja, i dama, o, koliko dama! Bezbroj, ali i tih bi se našlo — na pretek! I držim, da bi te najvjernije odigrale svoju ulogu.

Pa onda, — kad sve bude na svom mjestu, onda na dani znak, kao magičnom palicom dobre vile, koja je dala, da taj čitav grad samo usne blagotvornim stoljetnim snom — onda bi život počeo ponovo da bruji usahlim žilama i nastavio bi se, kao da nije nikad ni prestao.

O, samo 24 sata onoga života u onom gradu i po njegovim starim zakonima, pa da vidite!

Danas na svijetu sve može da bude.

Ako je Cook mogao da za svoje Amerikance

izgradi željeznicu na vrh Vezuva, žašto ne bi mogao načiniti i to?

Ali nekome to dati, da izbije kapitala iz toga, značilo bi profanirati najsvetije; zato radije ništa!

Nek ostane sve pri starom!

Tko ima oči, nek vidi, tko ima uši nek sluša, tko ima fantazije, nek sanja i uživa, on sam, za sebe.

NA POVRATKU.

NIŠTA ne traje vječno, a tako ni ovo putovanje. Jedamput ipak moraš da pomisliš na povratak, ma kako gorka bila ova odluka. Jer ne samo da se dopust primiče kraju — s tim bi se još nekako dalo obračunati — ali pare, pare, gospodaru, te presahnjuju! A za te naše srpske dinare — kako ono već kaže pjesma — u inozemstvu slabo mare.

Žao nam je, ozbiljno žao, što odlazimo i ostavljamo tu zemlju. Pa kako i ne bi? Svi su ljudi usrdni, susretljivi, cijene te. A život je jeftin, to jest jednako skup kao u našem primorju od Bakra do Kotora, a uživaš nenaplativu pogodnost, što nisi ovisan o provincijalnim hotelima, koji te za skupe novce tek kao iz samilosti hrane i ukonačuju.

Još malo, pa ćemo se oprostiti od te obilne i sočne hrane, nestati će bregovi svježa povrća, salate i karfiola. Pa zar je čudo, što se u Italiji izvrsno jede? Zar da je zemlja, koja je baštinila toliko blago slavnih uzora i tradicija, zaboravila gastronomske savršenosti jednog Lukula ili Trimalhiona?

I polazeći s ispravnog stanovišta, da se stranac može jedino privući tim, ako mu se daje jednaki konfor, na koji je od kuće vičan, stvoreno je ovdje sve ono, što čini boravak ugodnim i lijepim.

Savršeno, uzorno su oni stvorili to. I znajući dobro, da putnici iz velikog svijeta novac svoj vole ostavljati ondje, gdje im je ugodno, ugađaju im u svemu, i sve su u svojoj zemlji podredili ovoj lozinki. Jer stranac prosuđuje zemlju po onom, o što se u njoj najviše spotiče putujući, a to su prometna sredstva i njeni činovnici, hoteli i restauracije.

Željeznice su brze i točne, na kolodvorima je za svaku pojedinu prugu posebna blagajna, nema gužve, nosača i kola ima dosta, jednom riječju — ovdje se udobno putuje. U hotelima ima čak na noćnom ormariću biblija — naravno engleska. Nema žandara ni policaja, koji na svakoj stanici traže tvoj »pašoš«, nema prijava pod prijetnjom izgona, nema ureda za ukonačivanje, nema ograničenja, zabrana, propisa, — slobodan si čovjek među slobodnim ljudima.

Prije, da, prije si odlazio onamo i kudio si i ovo i ono i nisi koječim bio zadovoljan, što je kod kuće bilo bolje i ljepše; govorio si o toj zemlji sažalno, kao o nečem inferiornom — a

sad nam je najednoć primjer, cilj, što ga nikad ne ćemo dostići.

U kratko dakle, odanle nam se je sada vratiti. Nekoliko brzih, posljednjih sedmica valja posvetiti Napulju, Rimu i Firenci. I premda su nam ta tri grada već stari znanci, to se i opet veselimo, što ćemo osvježiti stare utiske, jer se čovjek uvijek voli vraćati onamo, gdje se jedamput ugodno osjećao.

Kolikogod se puta u njih navratio, uvijek su ti novi, lijepi, interesantni, uvijek te ponovo ugodno iznenađuju nečim dosad nezapaženim.

Treba samo da na nekoliko časaka staneš pod kupolu orijaške *Galerije* Vittorio Emanuelle u Napulju, i odmah si u žarištu lagodnog, brzog, južnog života. Tisuće raznih tipova prolaze mimo tebe, elegantni, fini. Ali ako malko bolje pogledaš, vidiš, da je to tek na oko, da je ta elegancija jeftina, da su ti sjajni ovratnici iz papira, da je to crno, kao saliveno odijelo iz najprostijeg materijala, da je batina sa srebrnim drškom zapravo iz ocjeli. I staješ se odjednoć bojati, i oko ti kruži i penje se uz pročelja četverokatnicama, dok ne stane pod staklenim krovom, koji presvođuje te široke ulice, što se ovdje ukrštavaju. I gledaš taj stakleni krov i upravo nad tobom tu ogromnu kupolu, pod čiji bi svod stao naš zvonik Sv. Marka, i bojiš se, da li možda i ovo nije tek

samo na oko tako solidno, tako lako, tako elegantno. Pa kad ti se jedamput stvori taj dojam, onda opažaš, da je tvoja bojazan ispravna, da ima razloga. Jer sve, štogod moderna Italija gradi i stvara, sve je tek za obmanu, za opsjenu svijetu, za strance, za lijepu dekoraciju. Sve je to komedija, jedna instinktivno inscenirana komedija, koja uspješno vara svijet i divnom maskom sakriva sirotinju pod blistavom površinom. Pa oni jesu rođeni glumci, koji žive za lijepu formu. Sve je to jedan veliki impozantni gest s visokog pijedestala, aranžiran s mnogo velikih riječi i reklame.

Da, takovi su, ali ipak zato nisu najlošiji. Svaka nacija ima svojih pogrešaka, a ova, držim, da se još najlakše podnosi. Jer, zaista, pravo da vam kažem: o formi ovisi vrlo mnogo, čak bih rekao — sve.

Pa kad dolaziš do tog uvjerenja, kad modernu Italiju i Talijane gledaš s te perspektive, kad si ovako otkrio njihovu »slabu stranu«, onda se među njima izvrsno osjećaš.

U proklamacijama fašista s uglova ulica — njihov je pokret baš onda bio u punom razvoju — velike riječi, zvučne, bombastične fraze. Ali agitatori poznaju svoje ljude, znaju oni, šta njima treba.

I kako se danas bore dušom i tijelom za jedno, poslije prve neuspjele akcije, poslije

prvog poraza, ulažu sutra sve svoje sile za drugo. U prvom su afektu na sve spremni, strastveni su, nemaju razbora, ne vide unaprijed posljedice. Nisu dosljedni, nemaju ustrajnosti.

Baštinici velikog, nekoć svjetskoga imperija, misle i žele, da ga ponovo uskrise. Na jeftin način, na račun drugih.

Ali stranac, nevješt jeziku, ne opaža svega toga. On samo vidi sjajnu fasadu, ponosne slikovite bersaljere, herojske spomenike, i svagdje mnogo, vrlo mnogo entuziazma. A baš po to ljudi idu tamo. Ta oni su platili, da to vide. To oni naročito žele da vide, jer svega toga kod njih nema. Kod njih je hladno, maglovito, sve trijezno, kreposno, mirno, disciplinirano. Kod njih postoje zabrane alkohola, od subote do ponedjeljka gradovi su pusti, večerom se čitaju pobožne knjige.

A o Italiji su čuli tolike pripovijesti, pa moraju i oni da ju vide. Bar jedamput u životu, a onda će moći mirno umrijeti. I oni dolaze u povorkama, u procesijama, u masama. Čitavi vlakovi, čitavi veliki brodovi puni su njih. Svaki već točno unaprijed zna, šta sve mora apsolutno da vidi. Bar sve one znamenitosti, koje su u Baedekeru označene s dvije zvijezdice. Inače se sve dotle ne vraća kući. I svaki već ima *tikete* (karte) za Cookovo dru-

štvo, koje će ga posvuda voditi, i sve će mu tajne otkriti.

Nesnosni su ti provodiči i ti stranci, bogalji ukusom i umom, koji se kao malodobnici vode na šetnju. Trpaju ih u automobile, pa ih voze po gradu; sve na zapovijed stane, gleda, divi se primjereno već prema naputku vodiča i ide dalje.

Pa da vidite, s kojim interesom većina njih to prati i sluša! Zijevaju, okreću se, gledaju uokolo, smiju se i dosađuju se, očito je, da bi jedni voljeli sjedjeti u foajeu svog luksusnog hotela, a drugi za ručkom.

Putuju kao i kovčezi, od kojih svaki njih vuče desetke u raznim veličinama i oblicima. Na svakom kovčegu ima etiketa s brojem, imenom, prebivalištem, hotelom i rutom, kojom mu putuje vlasnik. Uvijek, kadgod sam vidio takove kovčege, nehotice sam pogledao i gospodara, nema li i on kakovu etiketu oko vrata, jer putovali su isto tako savršeno rukovođeni od službovnoga osoblja, kao i njihova prtljaga.

Iz hotela ih auto dovozi na kolodvor, hotelski im portir kupuje karte, rezervira im mjesta, smješta bagažu, pa kad je sve uredio, smješta i njih kao malu djecu, svakoga na svoje mjesto, stišće im karte u šake, upozorava konduktera,

gdje treba da izađu, naklanja se i odilazi, pošto je primio za sav taj trud lijepu napojnicu.

A kad stignu na odredište, ponavlja se sve na vlas isto ovako, samo obrnutim redom. Jer već je brzojavljeno da će doći, a hotel je već poslao autobus i portira i sve je unaprijed uredio.

Nije li zabavno putovati ovako? Apsolutno se ne može dogoditi ništa nepredviđeno. Pa šta bi se poštanskom paketu s dobrom adresom u dobrom saobraćaju moglo dogoditi? A povrh toga još je osiguran i ide uz doplatu!

Kad gledam te strance obojega spola s vječito istim dosadnim izrazom u dugom, od sunčanih pjega punom licu, s odijelima, kao da ih je sve skrojio isti krojač — onda se pitam, pa čemu zapravo ti ljudi putuju?

Putuju, jer imaju vremena i novaca, jer je danas takova moda, jer im je susjed bio u Evropi; zato moraju i oni da je vide.

Amerikanin baš odviše ne zna o njoj. On tek zna, da je stara, da je vrlo kulturna, da sve, što je skupocjeno, ukusno i elegantno, dolazi odande, i da se ondje pravi moda. On zna, da treba velikih zajmova, da je prenapučena, da se vječno negdje tuku, da se ljudi sele k njima prijeko i da su jeftini i dobri radnici. On zna, da se ovdje prave lijepe opere i još ljepše operete, zna, da se ovdje rađa svake godine stano-

viti broj tenora, koji onda dolaze k njima na gostovanje, zna da su muzeji puni velikih slika u zlatnim okvirima i da ima nekih vrlo starih ruševina iz dobe prije Kristova rođenja.

Pa zar mu to nije dosta? Sve ono ostalo, što još ne zna, i što je došao da vidi i da nauči, to mu pokazuje i tumači vodič, što ga dobiva u »Tourist-office« za »pleasure-trips« (Ured za priredbu skupnih izleta), tako divno uređenom po ženijalno dalekovidnoj firmi »Thos Cook & Son, Ltd«. Ona ga rješava svake brige za dobrobit smrtnoga tijela: vodič mu kupuje šibice i cigarete, pogađa se kočijašem, plaća za njega brijača, a ako baš ustreba, vodi ga i »kud pješice gre se«.

Nije li ugodno ovakovo putovanje? Zar je onda čudo, da se Cookova slava sve više širi, da će za nekoliko godina sve monopolizirati, sve znamenitosti na svijetu uzeti u zakup za sebe? Izgleda mi, kao da su te ruševine, te palače, ti gradovi, pa čak i sam Vezuv — na koji je on sagradio željeznicu — stvoreni tek za njega i za njegove putnike — ignorante. Svagdje se nameću, svagdje kvare raspoloženje, svagdje su oni prvi.

Pa zašto i ne bi? Za novac mogu dobiti sve, sve strpati pod svoju vlast, sve vidjeti, sve imati, sve kupiti, i Evropu i sve muzeje i sve starine i sve pjevače i umjetnine. Ali s čuvstvom

nešto uživati, stvariti, rađati iz duše, iz srca, biti genijalni, biti umjetnici, — to ne mogu, niti će ikada moći.

I to je ono, što nas jedino tješi.

Ali pustimo te strance i vratimo se našem Napulju. U njemu smo kao i svagdje, gledali tek ono, što nam se je činilo vrijednim da se vidi. Uživali smo sa starodrevnog samostana San Martino divan pogled na veliki grad pod našim nogama, na more, otoke, na kopno i brda i na dimljivi, podmukli Vezuv. Oh taj Vezuv! Sad poslije Etne nismo ga pravo ni gledali, tog patuljka, prama onomu orijašu tamo! Već je tako poznat, tako otrcan, običan, pripitomljen i svakidanji sa svojim hotelom blizu kratera, sa svojom uspinjačom, da je postao izletište za podagrične i kljaste. Treba da se predbrojiš, hoćeš li da se uspneš na njega, jer inače nema mjesta. Postao je moda, kao što je kod nas Triglav postao moda, otkad su svi putovi osigurani žicama i klincima. Sve gubi svoj čar, sve postaje banalno, čim bude opća svojina. Bit će grozno, ali ipak će jedamput nadoći dan, kada ne će biti ništa novo, neistraženo, nepoznato, zagonetno na ovoj našoj kruglji zemaljskoj. Kada će sve biti pristupačno, kada ne će više biti opasnosti, ni muka ni napora, kad ćeš čak moći da razgledaš u jedaćem vagonu središte zemaljsko i da u luksuznom

brodu putuješ na sjeverni pol. — Strašno će bit trijezno, život će stupit u staračku fazu, izgubit će poeziju naslućivanih mogućnosti, jer će sve već biti iscrpljeno. Ni umjetnosti ne će biti, sve će imati praktičnu svrhu, za dokonu ne će biti vremena. Čovjek će postati stroj, veliki hladan mozak, koji će računati i raditi. A uspomene na naše doba, na naše dane, na naše duše i naša srca, čuvat će se u muzejima. I ljudi nas ne će moći shvatiti i pitat će se: pa kakvi su to morali biti ljudi, da im ne možemo postaviti ravne? Isto će se pitati, kao što smo se mi ovdje u Napuljskom muzeju pitali, kad smo u njem proboravili malne dva čitava dana. Zabadava je: i ako u njemu nema toliko vrijednih stvari i ako nije tako luksurijozno uređen kao Vatikanski u Rimu, ipak ostavlja jači dojam. Naravniji je, intimniji, više ti govori, sugestivnije djeluju na tebe. Ali pokraj njega ima još toliko da se vidi, da novim otkrićima i iznenađenjima nema kraja.

Prošli smo čitavu zapadnu obalu zaljeva napuljskog, tu negdašnju rimsku *Rivieru,* izletište svih dokonih ljudi, koji su i onda odlazili, da sprovode slobodne dane na moru. Oktavije, Lukulo, Ciceron i nebrojeni drugi imali su ovdje svoje ljetnikovce na slikovitoj razvedenoj obali, a Virgil i Homer opjevali su taj bajni kraj.

Rim / Kraj Tibere.

Motiv iz Firence.

Rijetko je igdje drugdje bilo okupljeno toliko raskoši, bogatstva i ljepote, kao u ovom sretnom svijetu malene Kampanije. Na nedalekim Flegrejskim poljima ganjali su se noću zli demoni i tresli zemljom i palili sumpornu vatru i bacali gusti dim iz utrobe zemaljske, dok je Kumanska Sibila u dubokim spiljama izricala tajnovita proročanstva.

No vrijeme prolazi, dani se redaju za danima, a Uskrs je blizu, te smo otišli, da ga sprovedemo u Rimu, u »vječnom gradu«. Silne njegove crkve, jedinstvene starine, muzeji, pa Kapitol, Forum, Palatin i Panteon, sve je to preveliko, da bi se opisalo s nekoliko riječi.

Ali oduzmi mu te starine, te silne crkve, pa si ga zbacio u red jednog bučnog, uskog, neukusnog, zastarjelog velegrada. One nove četvrti onkraj Tibere bez ikakova su interesa. Lijepe kasarne za stanare. Ali ono, što mu daje čar i čini ga jedinstvenim, to su davne tradicije, historija vijekova, veliki udesi, koji su s njime bili skopčani i drmali svijetom.

Firenca, taj mirisni, tihi cvijet u dolini Arna, okružen vijencem brežuljaka, bila je zadnja etapa našega putovanja. Tu odmah osjećaš, da nisi više na jugu, tu si među umjerenim, treznijim životom. Plava kosa i plave oči opet te često susreću. Linije lica, osobito ženskih dobivaju već zasebnu, finiju, aristo-

kratsku notu. Opaža se, da se je ovdje mnogo, vrlo mnogo stare krvi i kulture uščuvalo sve do naših dana — još od onih davnih, slavnih patricijskih familija iz doba renesance. Ovdje ti nitko, kao u Napulju ili u Rimu, ne dosađuje nuđajući ti koješta i moljakajući milostinju. Ovdje već ljudi imaju ponosa. Nisu fukara. Zato ovdje nema sjajnih, trulih fasada i lažnih opsjena. Ovdje svaki kamen govori iskreno, za vijekove. Ne treba komentara. Ovdje je kolijevka čitavoj našoj novoj kulturi, ovdje, u ovom tihom, milom gradu. Dante, Petrarca, Leonardo, Michelangelo, Giotto, pa Brunelleschi svi su ovdje živjeli, ali tko bi ih sve nabrojio, te genije uskrisitelje starog, zaboravljenog života. Ali nisu to bili oni jedini, sami. Ne, čitav grad im je pomagao, podupirao ih, razumio njihovu dušu. Svi su radili, svi su bili prožeti istim duhom. Od najviših do najnižih. — Kao da ih je sve obuzela neka groznica stvaranja, koja nije pitala ni za svrhu ni za cilj.

Teško, vrlo smo se teško rastajali s Firencom, kad smo je posljednjim pogledom obuhvatili s visokog groblja kraj San Miniata.

Odavle nas je pratila kiša i nije nam dala, da ostanemo u Veneciji. Prvi put u nju ulazimo s kopna. S te strane nije ni najmanje zavodljiva. Kao da u kakovu sjajnu palaču ulaziš

kroz podrum, gdje se spremaju ugljen i otpaci.

Presjedamo u drugi vlak i nastavljamo put do Trsta. I ovdje kiša, sveudilj, čitav dan. Opažamo, da smo u gradu, koji polagano izumire. Luka prazna, prometa nema, svuda dangube po ulicama, sve zapušteno. Žalosno. Bježimo otale. Kod Postojne nas iznenađuje divna slika snježnih gora. Sad, polovicom travnja! Sve se za tihe noći cakli u mjesečini od duboko zapalog snijega. To je iznenađenje! Ali ne traje dugo, pred Ljubljanom je opet sve zeleno.

Onda Zidani Most, ta grozna stupica pred Zagrebom. i uvijek, kadgod se — dolazeći iz kulturne zapadne Evrope — vraćaš prama Zagreba, moraš da pređeš tu grozu čekanja. Pa šta je to, tek smo čekali četiri sata! Malenkost, kad već tako dugo putujemo!

Onda sjedimo u brzovlaku, koji iz Beča vozi za Zagreb. Ali on se ovdje samo tako zove. Ne ide brzo, sačuvaj Bože!

Na klupi spava neki gospodin svučenih cipela. Čarape su potpuno poderane, svi prsti iz njih vire, i peta. Ali svilene su, jest zaista; ne varam se.

Ne mogu da to dulje gledam, moram da okrenem glavu, moram čak da odem, jer naime — znate, coupé je malen i nije zračan, a noge gole — napolju na hodniku je ipak čišći zrak.

Pred Zagrebom je taj gospodin ustao. Šmrka se, pljuje na pod, kopka nešto, onako tek diskretno, malim prstom u nosu. Ima briljantno prstenje. Zagrepčanin je, poznajete ga. Ima takovih više.

Neukomu se sve prašta. On nije kriv. Ali pravit se fin, a biti prostak, to ubija čovjeka, kad mora da gleda.

Na Prilazu blato do koljena. Našem fijakeru pao konj, prebio nogu posrnuvši u jamu na pločniku. Morali smo uzeti druga kola.

To je bila jedina nesreća, koja nam se je dogodila za sveg našeg dugog puta.

Posljednji zakašnjeli tramvaj leti Ilicom i tutnji preko grbavih sastavaka trošnih tračnica, da u prozorima zvekeću stakla. Sirena tihog auta surovo razdire nastalu tišinu, a u pauzama kavanske glazbe, koja dopire kroz pritvorene prozore, čuje se mukli šum velikih ventilatora.

Moje oko luta tamnom sobom i zastaje na svijetlom traku zasjenjene svjetiljke, što pada na žive, sočne boje mirnog Vankinog Zagorskog kraja. Pod njim su u vječnoj boli savijena tjelesa Meštrovićeve skulpture ispreplela udove u nerazrješivo klupko, a dvije japanske brončane vaze s ornamentima ptica i drveća

na raznobojnoj caklovini kazuju mi o umjetnosti drugog jednog svijeta.

S jednog ugla pogledava poprsje Asketa iz Siene duboko pognute glave na figuru medicejske Afrodite. Još uvijek mu je lice patničko, bolno; još uvijek nije svukao pokorničko ruho, i još uvijek ne zna on, što bi trebao već davno da zna: da bez uživanja nema života. On *nema pravo,* što se je povukao u se, što se je odrekao borbe, života, nade, sveg onog, što nas diže časovito nad nas same, nad svakidašnje naše biće.

Ili zar je to zaista jedino spasenje iz vječne disharmonije našeg živovanja? Zar nema drugog izlaza?

Ali ja još nisam dospio onamo, još nisam podlegao. Sad sam eto prošao pet raznih kultura, od feničke pa do renesanse, promotrio sam mnoge religije, razne faze napretka, zabluda i natražnjaštva. Nijedna nije jedina i prava, svaka je tek opravdana stanovitim uvjetima i podati se posvema jednoj, značilo bi izdati ostale, koje imaju jednako pravo na tebe. I znam, da ono, što sam vidio tamo daleko za morem u stranim zemljama, nije bio tek san, nego doživljaj, razvoj i pokušaj izmirenja sa životom. Da, prošao sam priličan put, ali zar ne preostaje mnogo toga, što još nisam vidio? Sve me to privlači, a u sanjama za tim dalekim

svijetom uskrisuju sjećanja još svježa, nedavna.

Pa kad ležim na obali na pijesku, kad nad šljunkom i nad pličinama savskim titra užareni zrak, kad splavari nečujno odmiču u daljini i kad se kormorani krješteći strmoglavljuju u vodu, da uhvate koju ribu, onda prestaje za mene zbilja.

I vrbici mi se pričinjaju kao nisko trnovito šikarje, daleke krošnje drveća paome su na rubu oaze, pličina je veliko slano jezero, a na horizontu se diže slika fata morgane: bijele kupole i vitki minareti, ravni krovovi na kućama, zidovi uokolo grada i duga povorka karavane, koja eno iščezava pod lukom vratiju.

Lastavica leti oko mene i kao da me u svom cvrkutu pita: »Hoćemo li uskoro opet na put?«

A rasedlani bijelac nestrpljivo kopitom kopa pijesak, rže i budi me iz sna i gleda me pametnim očima, koje mi govore: »Deder, uzjaši me, da poletimo livadom, ta toliko te dugo nije bilo!«

*

UMJESTO EPILOGA.

Prošla su dva mjeseca, otkako sam kod kuće. Jednog mi dana donesao poštar ovu obavijest :

Broj 69278.

Obavješćujemo Vas, da je na Vaš naslov stigao paket broj 2634 iz CATANIA od tvrtke I. K. iz CATANIA. U svrhu carinjenja potrebna nam je faktura ili ina naručbenica, iz koje će se moći razabrati, da je roba kupljena prije 25. II. 1922. Ako je roba kupljena prije 25. II. 1922., imade nam se donijeti i dozvola za uvoz od Narodne Banke.

Faktura i dozvola imade se zajedno sa ovom obavijesti priposlati potpisanom uredu.

Zagreb, dne 20. lipnja 1922.

Potpis nečitljiv.

Bile su to moje teške gorske cipele, koje sam poslije uspona na Etnu bio spremio i poslao kući, da si olakšam prtljagu. Gotovo da sam na njih bio i zaboravio, jer sam ih toliko vrijeme bezuspješno čekao, a sad sam uopće izgubio

svaku nadu, da ću ih ikada više vidjeti. Možda i hoću, jer kod nas je ipak još sve moguće!

Bio sam na carinari, da ih podignem, i uvjeravao sam činovnika svojom putnicom, da ne mogu nikako, niti s najboljom voljom da doprinesem dokaz, da sam ih kupio u Italiji, jer ih je napravio pošteni neki postolar u Mariboru. Dozvolu Narodne Banke za uvoz tih cipela jednako ne mogu da nabavim, jer sam se i ja, kao i moja prtljaga — kojoj spadaju i te stare cipele — bez njezine naročite dozvole vratio kući.

Ali zakon — tvrdi činovnik neumoljivo, nepristupačan nikakovim argumentima — zakon nije predvidio takav slučaj, a on sâm ne smije samovoljno da to uredi. Treba da pravim molubu na ministra — radi jednih cipela — pa kako on naredi, to jest kako on bude rešio, tako će i biti. Ali kada će to da bude?

Alah kerim, *Bog* je milostiv i sva je ljepota i mudrost svijeta tek od *Njega* poklonjena. *On* će u *Svojoj* previšnjoj providnosti svim smrtnicima pravedno da dosudi, *On* je izvor milosrđa i strpljivosti.

I ja se u *Njega* pouzdajem i čekam.

Nije li poezija Islama utješnija od savjeta carinikova?

SADRŽAJ

